

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

5

УДК 375.5:821.161.2.09.+821.161.2.09](075.3)

A21

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ МОН України від 10. 01. 2018 № 22)*

Видано за кошти державного бюджету. Продаж заборонено

Умовні позначення

Відтворюємо
прочитане

Аналізуємо зміст
та особливості
художнього твору

Творчо
мислимо

Виконуємо
домашнє
завдання

Авраменко О.

A21 Українська література. 5 кл. : підруч. для закл. загальн. середн. освіти / Олександр Авраменко. — Вид. 2-е, доопрацьоване відповідно до чинної навчальної програми. — К. : Грамота, 2018. — 256 с. : іл.

ISBN 978-966-349-667-2

Підручник відповідає вимогам Державного стандарту. Видання підготовлено згідно з концепцією Нової української школи й доповнено відповідно до програми з української літератури (2017).

Підручник містить біографічні матеріали про письменників, відомості з теорії літератури, художні твори.

Методичний апарат підручника охоплює різноманітні завдання, зорієнтовані на вікові особливості п'ятикласників.

УДК 375.5:821.161.2.09.+821.161.2.09](075.3)

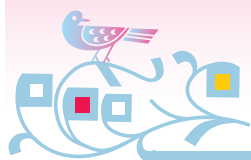
ДЕРЖАВНИЙ ГІМН УКРАЇНИ

Музика *Михайла Вербицького*
Слова *Павла Чубинського*

Ще не вмерла України і слава, і воля,
Ще нам, браття молодії, усміхнеться доля.
Згинуть наші воріженьки, як роса на сонці.
Запануєм і ми, браття, у своїй сторонці.

Приспів:

Душу й тіло ми положим за нашу свободу
І покажем, що ми, браття, козацького роду.

ВСТУП

СЛОВО В ЖИТТІ ЛЮДИНИ. ОБРАЗНЕ СЛОВО – ПЕРШОЕЛЕМЕНТ ЛІТЕРАТУРИ

Художня література як мистецтво слова

Мова має надзвичайно велике значення в житті людини. Як без повітря неможливо дихати, так і без мови людина не здатна спілкуватися. Згадайте прекрасні миті свого життя: бабусину казку, пригодницький мультфільм, захопливу гру на комп'ютері чи дотепний анекдот — усі вони пов'язані зі словом. Саме через нього ви пізнаєте світ, дістаєте емоційну й естетичну насолоду. Порівняйте два маленькі тексти:

Місяця не видно. Він, напевно, за хмарами. Але скоро по-світлішає.

Де ж блідолиций? Мабуть, сховався за хмарами. Проте світанок не за горами.

Який з них більш емоційний? Звичайно ж, другий, адже в ньому більше слів, ужитих у переносному значенні, є запитання й відповідь, унаслідок цього в уяві читача виникають яскравіші образи. Отже, саме в другому тексті більше **образних слів** (*блідолиций, сховався, світанок, не за горами*).

Образні слова, на відміну від звичайних, яскравіші, емоційніші, краще вимальовуються в уяві людини, тож ними широко послуговуються майстри слова — письменники. А й справді, важко уявити художній твір без образних слів, адже вони ніби ті цеглинки, з яких вибудовується казка чи вірш. Образні слова частіше мають переносне значення (*золотий перстень — золота душа*), хоча можуть уживатися й у прямому (*фонтан — водограй; лоб — чоло*). А ще образності можуть надавати зменшено-пестливі або згрубілі суфікси (*кішка — кицюня; кіт — котяра*), іноді й префікси (*давній — прадавній*).

Найкращі художні твори (їх ще називають *шедеврами*) здебільшого оспівують красу світу й людської душі, такі риси, як доброта, щедрість, розум, благородство. У літературі основним засобом творення краси є слово, у музиці — звук, у скульптурі — лінії та форми, у малярстві —

фарби. І художня література, і музика, і скульптура, і малярство — це різні *види мистецтва*.

Мистецтво — це творче відображення дійсності за допомогою художніх образів. Які ще види мистецтва вам відомі?

Письменник не копіює наше життя, а через свою творчу уяву, фантазію створює ніби новий віртуальний світ у художніх образах. Отже, митець творить художню дійсність за законами краси.

З чого ж починалося словесне мистецтво? З усної народної творчості (фольклору), а також із літописів. Першим літописам майже тисяча років, найвідоміший з-поміж них — «Повість минулих літ», уривки з нього ви прочитаєте в цьому підручнику через кілька уроків. Однак фольклор ще давніший, у ньому відтворені первинні уявлення про наш світ, мудрість попередніх поколінь, козацька слава й краса людських почуттів.

1. Образне слово вжито в рядку

- А** повільно читати
- Б** швидко помитий
- В** солов'їні співи
- Г** родовий відмінок

2. Установіть відповідність.

Вид мистецтва	Засіб творення мистецтва
<ul style="list-style-type: none"> 1 хореографія 2 декламація 3 література 4 малярство 	<ul style="list-style-type: none"> А фарба Б слово В мармур Г рух Д голос

3. Установіть відповідність.

Засіб творення образності	Приклад
<ul style="list-style-type: none"> 1 переносне значення 2 зменшено-пестливий суфікс 3 згрубілий суфікс 4 префікс 	<ul style="list-style-type: none"> А чорне хмарище Б вовча душа В руденьке собача Г червона калина Д возвеличення роду

ВСТУП

4. З яких слів починається ваш день?
5. У яких ситуаціях ви використовуєте образні слова?
6. Назвіть улюблений вид мистецтва. Чим він вам подобається?
7. Назвіть імена відомих вам митців.
8. З чого починалося словесне мистецтво?
9. Образ якого літературного героя вам найбільше запам'ятався в початковій школі? Чим саме?
10. Які ви знаєте словесні засоби творення образності?

11. Заповніть таблицю в зошиті, скориставшись довідкою. Установіть, хто зображений на фотографіях.

Вид мистецтва	Митець
Музика Художня література Кінематограф Образотворче мистецтво	

Довідка: Леонардо да Вінчі, Микола Лисенко, Богдан Ступка, Людвіг ван Бетховен, Ліна Костенко, Ганна Чубач, Емма Вотсон, Джоан Ролінг, Іван Айвазовський.

12. Більшість людей зазначає, що набагато цікавіше й приємніше читати художній твір у книжці, а не з цифрового носія (планшета чи електронної книжки). Чому так? Яка ваша думка?

1. Випишіть у зошит образні слова з улюбленого вірша чи народної пісні.
2. Прочитайте міф «Про Зоряний Віз».

СВІТ ФАНТАЗІЇ ТА МУДРОСТІ

МІФИ І ЛЕГЕНДИ ДАВНІХ УКРАЇНЦІВ

Ми живемо у ХХІ ст., тож маємо можливість і читати художні твори, і слухати їх в аудіозапису, і переглядати в театрі, у мережі Інтернет чи по телевізору. Навіть найдавніші твори, які виникли тоді, коли людина ще не винайшла письмо, нині надруковані в книжках. Вони дійшли до нас із сивої давнини. А як? Коли не було писемності, люди передавали їх з уст в уста (звідси й прикметник *усний*), від покоління до покоління. Міфи, легенди, казки, перекази, пісні, загадки, прислів'я складали талановиті люди, імена яких тепер невідомі. Первинний варіант таких творів із часом зазнавав змін. Скажімо, пісню, що подобалася людям, переспівували в різних місцевостях, постійно вносячи в неї щось своє, удосконалюючи її. Пісня з часом таки змінювалася, ставала кращою. До речі, українських народних пісень нині нараховують майже 300 тисяч! До нас дійшла велика кількість народних казок, легенд, переказів... Усі ці твори називають **фольклором** (від англ. *folk-lore* — народна мудрість), або **усною народною творчістю**.

Найдавнішими видами усної народної творчості є міфи й легенди.

Теорія літератури

Легенда

Легенда — це розповідь казкового чи фантастичного характеру про незвичайну подію або життя й діяльність якоїсь особи. У легендах здебільшого йдеться про реальну людину, яку знає й любить народ, або про визначну історичну подію. Найпопулярніші легенди розповідають про героїчні вчинки Богдана Хмельницького, Максима Залізняка, Олекси Довбуша, Устима Кармелюка. Цих історичних постатей народ наділив неймовірною силою та відвагою, часто їхні можливості було перебільшено, як у казках. Отже, казковість, фантастичність — яскрава прикмета легенди.

Учені поділяють легенди на три різновиди: *міфологічні*, *біблійні* та *героїчні*.

Легенди		
міфологічні	біблійні	героїчні
уявлення про Всесвіт, природу, богів, демонів	життя святих, перших християн	героїчні вчинки реальних історичних осіб

У міфах, на відміну від легенд, ідеться про вигаданих багатою людською фантазією богів і демонів. Цей вид фольклору виник у той час, коли в людей було ще дуже спрощене, примітивне уявлення про навколишній світ і вони відчували беззахисність і безсилля перед стихійними силами природи.

Теорія літератури

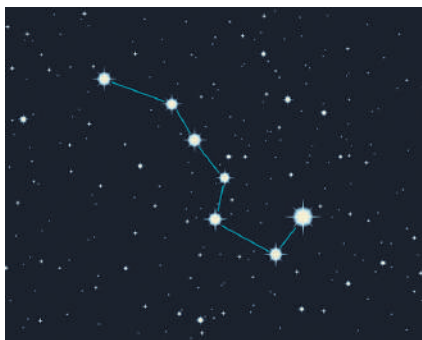
Міф

Міф — це розповідь, що передає уявлення наших далеких предків про створення світу, його будову, про богів і демонів, різних фантастичних істот.

У чому ж тоді полягає відмінність між міфом і казкою? Казки й у далекі часи, і на етапі створення сприймалися як плід людської фантазії, а ось до міфів тоді ставилися як до чогось імовірного, реального.

ПРО ЗОРЯНИЙ ВІЗ

Колись давно, а де саме — невідомо, та трапилася велика посуха. І була вона така, що не тільки в річках та озерах, а навіть і в колодязях повисихала геть-чисто вся вода, і люди без води почали хворіти та вмирати. У тому краю, де трапилася така посуха, жила одна вдова, а в тієї

Сузір'я Зоряний Віз

вдови була всього-на-всього одна дочка. Удова без води захворіла, і дочка, щоб не вмерла її мати, узяла глечик та й пішла шукати воду. Де вона її шукала, хто її знає, а тільки десь-то знайшла. Набрала воду в глечик і понесла додому. По дорозі зустріла одного чоловіка, що вмирав без води; дала йому напитись і тим одволала його від смерті. Далі вона зустріла другого, такого ж самого; потім третього, четвертого й, нарешті, сьомого.

Усім давала пити й усіх урятувала від смерті. Води залишилось у неї тільки на самому дні.

Ішла вона, ішла й по дорозі сіла відпочити, а глечик поставила біля себе на землі. Коли в той час де не взявся собака. Хотів, мабуть, теж напиться та й перекинув глечик. Коли той глечик перекинувся, то з нього вилетіло сім великих зірок і восьма маленька, та й поставали на небі.

Ото ті зірки і є Віз, або душі тих людей, що дівчина їм давала пити, а восьма, маленька, — так то душа собаки, що перекинув глечик. Так ото Бог на те їх і поставив на небі, щоб усі люди бачили, яка щира була та дівчина, а за її щирість Бог послав дощ на ту країну (*За С. Плачидою*).

До речі...

 Зоря — символ животворної й родючої природи; дівчини-красуні, кохання; нового щасливого життя; світлого духу, оборонця людей; очей Бога. Здавна в народі зорі сприймали то як дітей Сонця та Місяця, то як запалені Богом свічки на честь народжених людей. Язичники вважали зорі вікнами неба, через які боги дивляться на світ (*Із «Словника символів»*).

ЧОМУ ПЕС ЖИВЕ КОЛО ЛЮДИНИ

Давно, дуже давно жив собі самотній пес. Нарешті надокучило йому самому блукати в лісі, і він вирішив знайти собі друга-товариша. Але хотів, аби цей його товариш був найсильнішим з усіх тварин.

Лісові звірі радили йому піти до вовка. Пішов пес до нього й каже:

— Вовче, брате, живімо разом!

Вовк відповів:

— Чому би й ні!

Почали жити разом. Раз, як ночували в лісі, почув пес якийсь шелест і почав трястися-боятися. Розбудив вовка, а той йому каже:

— Будь тихо, бо прийде ведмідь і з'їсть нас!

Пес тоді здогадався, що ведмідь сильніший за вовка. Пішов до ведмедя й каже:

— Ведмедю, братику, живімо разом!

— Коли разом, то разом, — відповів ведмідь.

Минула коротка доба. Одного разу зранку почув пес якийсь шелест і злякався. Пробудився ведмідь та й сказав:

— Заховаймося в корч, бо ще надійде лев і роздере нас обох!

Подумав пес, що лев має бути сильнішим. Залишив ведмедя й пішов до двору короля лева.

— Леве, леве, королю звірів, живімо разом!

— За слугу прийму тебе, — відповів лев.

Пес залишився з ним. Одного разу ввечері пес злякався й почав вити та гавкати. Вибіг лев із палати й каже йому:

— Мовчи, бо ще надійде людина й застрелить нас обох!

Пес замовк, але здогадався, що людина має бути сильнішою, коли її лев боїться.

Пішов пес до людини й пристав на службу до неї. Від того часу й живе пес з людиною (За С. Плачиндою).

ДАЖБОГ

Син великого Сварога¹, славетний Дажбог-Сонце, довгі роки владарював над богами, людьми й над усім світом. Він був родоначальником русинів-українців, першим їхнім князем і незмінним покровителем. Давні українці гордо казали про себе: «Ми — внуки Дажбога, улюбленці богів, ...ми славимо Дажбога, і буде він наш по крові тіла...»

Дажбог.
Дерево. Різьблення

Дажбог уособлював мужність, обличчя його уявлялося подібним до сонячного кола, із русавою бородою-промінчиками.

У пожертву Дажбогові приносили млинці, полотно, дари полів і лісів, вино, гроші тощо.

Йому молилися, звертаючись так: «Дажбоже наш трисвітлий! Славу творімо тобі, нехай летить вона птицею ясною, сповіщаючи всім предкам руським, що шануємо та поклоняємося Сонцю всевишньому, отцю кривому — Дажбогу нашому» (За Є. Шморгуном).

1. Розповідь казкового чи фантастичного характеру про незвичайну подію або життя й діяльність якоїсь реальної особи називається

- А** міфом
- Б** казкою
- В** легендою
- Г** літописом

¹ Сварог — бог Сонця, світла та добра. У давніх русинів-українців Сварог — бог-творець, покровитель неба, мудрості, заступник шлюбу й ковальської справи, ремесел.

2. Віз на нічному небі складається із зірок
А чотирьох
Б семи
В восьми
Г десяти
3. Пес, за легендою, шукав собі друга-товариша в такій послідовності
А вовк — ведмідь — людина — лев
Б лев — ведмідь — людина — вовк
В людина — вовк — ведмідь — лев
Г вовк — ведмідь — лев — людина

4. Що таке *фольклор*? Чому народну творчість називають *усною*?
5. Чим легенда відрізняється від міфу?
6. Поміркуйте й розкажіть, чому героїв легенд народ наділяв надлюдськими можливостями.
7. На які різновиди поділяють легенди?
8. Що означають, за легендою, сім великих зірок та одна маленька на нічному небі?
9. На скільки частин за змістом можна поділити легенду «Чому пес живе коло людини»?
10. Людина сильніша від лева, царя звірів, фізичною силою чи чимось іншим? Поясніть свою думку.

11. У збірці українських приказок і прислів'їв зібрано майже 200 висловів про собаку. Яка з наведених нижче приказок (прислів'їв) найближча за змістом до легенди «Чому пес живе коло людини»?

Битий собака не боїться палиці.
Бійся не того собаки, що бреше, а того, що ластиться.
Вивченого пса нічим не підкупиш.
Добрий собака й на хазяїна бреше.
Лихого собаку господар шанує.
Кожний собака гавкає, але не кожен кусає.
Пес держиться чоловіка, а кіт — хати.
Собака гавкне — хазяїн вірить.

12. Прочитайте міф «Дажбог» та усно перекажіть його.

1. Знайдіть і прочитайте в мережі Інтернет (або в спеціальній літературі) легенду про назву вашої вулиці, вашого району, села чи міста. Підготуйтеся розповісти її класу (*за бажанням*).
2. Прочитайте міфи й легенди «Берегиня», «Неопалима купина», «Як виникли Карпати», «Чому в морі є перли і мушлі». Випишіть у зошит незрозумілі слова.

БЕРЕГИНЯ

До Сварога та Берегині постійно приходили люди, щоб подивитися на хатину, піч і жорна, скуштувати того дива, що хлібом зветься.

І сказали їм Сварог і Берегиня, щоб виходили вони з печер і будували світлі хати, щоб не ходили в диких шкурах, а вчилися ткати полотно та ходити в білому одязі, як личить дітям Білобога. Люди слухали й раділи, але коли надходила ніч, страх виповзав звідусіль, бо земля починала трястись і гойдатися. То лютував Чорнобог.

Наслав Чорнобог на людей своє чорне військо — стадо ящерів, якому наказав знищити Сварога, Берегиню та сварожичів.

О. Шупляк. Берегиня

Не могли зупинити чорних ящерів ані мечі сварожичів, ані палаючі смолоскипи самого бога Сварога. І тільки Берегиня в яскраво-білому вбранні з вишитими червоними «стрілами Перуна» і «соколами» змогла це зробити. Вона пішла на ящерів з піднятими догори руками — і грізне військо відступило. Ящери відповзали назад, поки не втопилися в річці Росі й не перетворилися на скелі.

З того часу люди вважали Берегиню богинею краси, великою охоронницею. Вони малювали її образ на дверях, віконницях, вишивали її постать на рушниках і сорочках, щоб Берегиня завжди захищала їх від усього злого (*За С. Плачиндою*).

До речі...

Берегиня — захисниця людей від усякого зла, добра «хатня» богиня. Вона оберігала оселю, малих дітей, добробут сім'ї. Відгомін про неї знаходимо в словах *оберігати*, *обереги*. **Оберіги** — магичні предмети, фігури, яким приписувалася таємнича сила. Схематичне зображення Берегині (постать жінки із застережливо піднятими руками) перейшло в малюнок тризуба (*Із «Словника символів»*).

НЕОПАЛИМА КУПИНА

Було це дуже давно. Два королі — польський та угорський — об'єднали свої війська й підступили до стін славного міста Дорогобужа (тепер райцентр Смоленської області, Росія. — *Авт.*). Захисникам града заїди передали листа. Пропонували без битви відчинити міські брами, вийти в поле без зброї й здатися в полон. За це королі обіцяли всім

зберегти життя. В іншому разі — місто буде спалене й на ласку переможців сподіватися нічого.

Коли минув відведений час на роздуми, із Дорогобужа вийшов посланець. Зайди-воїни зустріли його й провели на узвишшя, де на золочених стільчиках сиділи королі.

— Я приніс відповідь на ваш лист, — сказав посланець і передав угорському та польському владарям бадилину з листям, подібним до ясенowego, з блідо-рожевим суцвіттям на верхівці.

— Як?! — здивувалися владарі. — Оце й усе?

Посланець поклонився:

— Мені старійшини доручили передати тільки це. А ще веліли сказати, якщо вам цього зілля замало, то ось довкола вас на пагорбі його цвіте скільки завгодно.

Зібрали королі своїх радників і наймудріших мужів. Думали, думали — ніяк не зрозуміють, що саме захисники міста сказали їм цим зелом. Коли знайшовся один:

— Я знаю це зілля. Воно горить і не згоряє.

Він узяв із багаття палаючу гілку й підніс її до квітучого куща. У ту ж мить увесь кущ спалахнув голубувато-зеленкуватим полум'ям. Та ще через мить полум'я згасло. І всі побачили, що кущ стоїть неушкоджений — такий же рожевоквітний, усміхнений.

І всі зрозуміли, що саме відповіли захисники Дорогобужа на ультиматум¹.

І мовив угорський король польському:

— Ми ніколи не завоюємо цієї країни. Тому я повертаю своїх воїнів додому. І тобі раджу зробити те ж саме.

Давно це було...

Відтоді сотні разів вороги хотіли завоювати наш край, але кожного разу залишалися з облизнем. А край зеленіє під синім небом та ясним сонцем. І щоліта тут рожево квітують кущі неопалимого зела, утверджуючи незнищенність української землі та її народу (*За Є. Шморгуном*).

До речі...

 Купина — це лісова трав'яниста рослина з білими квітами, подібна до конвалії. Уважається лікарською. Здавна люди збирали й заготовляли коріння, стебла та цвіт цієї рослини. Вона охороняється законом і занесена до Червоної книги України.

¹ *Ультиматум* — категорична вимога, що супроводжується погрозою.

ЯК ВИНИКЛИ КАРПАТИ

Колись на нашій землі була величезна рівнина, кінця-краю якій не було видно, укрита шовковистими травами, вічнозеленими смереками та ялинами, могутніми буками та яворами, берестами й тополями. Долиною текли потічки й річки, багаті на форель та іншу дрібну й велику рибу.

Володарем долини був велетень Силун. Коли він ішов, від його кроків здригалася земля. Розповідають, що Силун добре розумівся на газдівстві, мав безліч усякої худоби. Череди корів і волів, отари овець, табуни коней, стада буйволів і свиней паслися на толоках, бродили лісами. А птиці!.. Тисячі качок і гусей плавали в ставках, багато курей кудкудакали на фермах.

Цей газда жив у прекрасному палаці з білого мармуру, з високими шпилями, які сягали аж до хмар. Палац був вибудований на груночку¹, насипаному людськими руками. Було там стільки кімнат, що легко можна було заблудитися, а в помешканні — добра всякого! Уночі Силун спав у золотій колісці, вистеленій дорогими килимами. А вдень звик відпочивати в срібленому кріслі. На широкій долині слуги обробляли землю, вирощували хліб, за худобою доглядали, птицю годували. Люди мучилися, від зорі до зорі трудилися, багатство примножували, та не собі, а Силунові. Слуги й служниці жили не в палаці, а далеко від нього, у дерев'яних зрубках і землянках. Не хотів господар, щоб у світлицях смерділо гноєм чи людським потом. Ні чоловіки, ні жінки, ні літні люди, ані молодь не сміли покидати маєток Силуна й іти шукати іншої роботи, мусили жити й умирати кріпаками.

Поміж цієї челяді служив у Силуна один хлопець, якого звали Карпом Дніпровським. Він прийшов сюди від берегів Дніпра. Подався в мандри ще десятирічним хлопчиком: шукати щастя, бо батько помер, а мати жила бідно, і мусив їй чимось допомогти. Служив Карпо рік, другий, п'ятий. Як і всі, косив траву, орав і сів пшеницю й жито, ячмінь та овес, збирав хліб. Не тільки за себе працював, а й іншим допомагав, бо жалів слабих.

Його полюбили всі слуги й служниці за чесність, працьовитість, справедливість. Карпо ненавидів тих, хто панові дуже низько кланявся, до землі нагинався. Тяжко йому було дивитися, як Силун усе забирає, а народ голодує. Коли Карпові виповнилося двадцять літ, вирішив додому повертатися. Був певен, що за добру працю пан йому заплатить і він повернеться до матері не з порожніми руками. І тільки про

¹ Груночок — невеликий пагорб.

це тепер і думав. Усе розмірковував, як з паном поговорити про розрахунок.

Одного разу вночі він вийшов надвір подихати свіжим повітрям. Проходив біля наймитських хатинок і раптом побачив якусь тінь. Упізнав Силуна. Той ішов подивитися, як худоба ночує, чи все в порядку. Карпо подумав, що саме час поговорити з паном. Коли Силун наблизився, Карпо закашляв, щоб привернути до себе увагу.

— Чому ти тут, Карпе? — озвався Силун, упізнавши хлопця. — Чи не дівча виглядаєш?

— Не дівча, — відповів Карпо, — а Вас, світлий пане. Хочу з Вами поговорити. Служив я Вам довго й чесно, та маю додому повертатися, аби матінку живою застати... Платню за службу хочу попросити.

Силун спочатку подумав, що слуга жартує, бо досі ніхто не наважувався проситися в нього піти геть. Та й платні ніхто не вимагав.

Але Карпо й не думав відступати:

— Я чесно служив, світлий пане. І моя робота, думаю, щось коштує.

— Нікуди не підеш! — розізлився пан. — То вже я знаю, коли й куди мої слуги повинні ходити.

— Я піду, пане, — стояв на своєму Карпо. — Лише ще раз Вам мушу сказати, що я повинен одержати за свою роботу гроші.

Це вже була нечувана зухвалість, якої пан простити не міг.

— Туди, під землю, тебе відпущу! — розлютився він, показуючи пальцем униз і приступаючи до парубка. — Там буде твоя платня.

Та хлопець не відступав ані на крок.

— За мою роботу, пане, доведеться заплатити, — ще раз нагадав, ніби й не чув панської погрози.

Ця відповідь ще більше розізлила Силуна: закипів так, що аж очі кров'ю налилися, а з рота вогонь пішов. Схопив він Карпа своїми дужими руками, підняв і вдарив об землю. Ударив так, що аж яма утворилася. Але слугі нічого не сталося, підвівся на ноги й відчув у собі непереможну силу, то, мабуть, земля подарувала її йому за те, що чесно працював на ній. Схопив Карпо Силуна, ударив ним об землю, потім ще раз і ще раз. Не витримала матінка-земля тих ударів, розкололася. Й опинився Силун у підземній печері, у яку хотів загнати непокірного слугу. Даремно він намагався вибратися на поверхню: земля зімкнулася, і не можна було знайти жодної щілинки. Тоді вдався Силун до власної сили. Ударив ногою об земну кору — вона вигнулася, та не відкрилася, ударив другою — вигнулася ще більше, але не відкрилася. Спробував головою пробити землю, плечима витиснути — марно, кулаками гатив — теж не допомогло. Але від його ударів на

землі виникли гори. І що дужче бив Силун-велетен, то вищі гори здіймалися навколо. А найдужче бив там, де Гуцульщина, і там з'явилися найвищі гори.

Уранці, коли прокинулися наймити й побачили, що трапилося, дуже здивувалися. Навколо — гори, а там, де був палац, нічого не залишилося, усе провалилося в прірву. Чудувалися люди, а потім зібралися на велику раду: як далі бути, як жити. Вирішили в цьому краї залишитися. Озеро назвали Синевирським, бо було сине-сине, як небо. А горам на честь Карпа дали назву Карпати. Люди зажили по-новому. Одні залишилися на рівнині, інші подалися в гори. Орали, сіяли, хліб вирощували, худобу доглядали. Навчилися дерева рубати, хати будувати.

Кажуть, що Силун і дотепер не зтих під землею, пробує вирватися, але даремно, бо постарів, і гори більше не ростуть від його ударів. Та вже не вирватися йому на поверхню ніколи!

Давним-давно вважали, що наш край — частина раю. Але на землі почав танути льодовик, настало потепління. Вода затоплювала долини. Народ почав молитися й просити Бога, аби змилостивився над затопленою карпатською землею й дав можливість вижити природі. Бог змилостивився: небесні сили схопили землю й підняли її з води разом з усім, що росло на ній. Так утворилися Карпатські гори, а край з низинного став гірським.

До речі...

Карпати — гори на сході Центральної Європи (на території України, Угорщини, Чехії, Польщі, Словаччини, Румунії, Сербії та Австрії). Вони простягаються на 1500 км. Найбільша висота — 2655 м (гора Герлаховські-Штіт у Словаччині), в Україні — 2061 м (гора Говерла). Карпатські гори відносно молоді, їм понад 25 млн років (*З енциклопедії*).

ЧОМУ В МОРІ Є ПЕРЛИ І МУШЛІ

Любилися дівчина з хлопцем. Та дівчина була царського роду, а хлопець — з бідної сім'ї. От довго зустрічалися вони таємно та якось наважилися просити в царя благословення на шлюб.

Але батько дуже любив свою дочку, бажав їй щастя й заможного життя, тому не хотів віддавати за бідного. Однак доньці відмовити не міг: дуже вже вона плакала, благаючи не ламати її долі, не позбавляти щастя з коханим. Тому батько буцімто погодився, а сам потай підшукував доньці багатого хлопця. Донька день у день запитувала:

— Коли, тату, призначите весілля?

А батько їй:

— Скоро, скоро. От уже шують тобі весільну сукню із серпанком, посаг готують.

Незабаром дівчина відчула, що батько щось лихе має на думці. Вона пішла на берег моря, сіла й зажурилася. Дівчина знала батька дуже добре й здогадалася, що той не відступиться від свого задуму віддати її за багатія. Вона вирішила, що краще померти, аніж жити з багатим нелюбом.

Так дівчина сиділа й подумки прощалася з білим світом — і раптом випливла до неї з моря величезна золота черепаха й каже:

— Не плач, не журися, голубко. Я тобі допоможу. Візьми цей камінь, розбий його — і всередині знайдеш голку. Уколи нею свій палець і побачиш, що буде.

Сказала й викинула на берег дивний камінь, що переливався на сонці всіма барвами веселки.

Дівчина легко розбила той камінь, бо він був крихкий. Узяла голку й уколола собі палець. Стало їй дуже боляче, і вона заплакала. Її сльози скапували в море й ставали перлинами, а крапельки крові перетворилися на мушлі.

Дівчина збрала перлини й віднесла їх своєму коханому. Коли батько побачив, яке багатство має хлопець, то вже не опирався й призначив день весілля. Так черепаха допомогла закоханим, а в морі відтоді є перли та мушлі.

1. Про язичницьких богів ідеться в легенді (міфі)

- А** «Берегиня»
- Б** «Неопалима купина»
- В** «Як виникли Карпати»
- Г** «Чому в морі є перли і мушлі»

2. Установіть відповідність.

Персонаж твору	Назва твору
1 Силун	А «Як виникли Карпати»
2 Чорнобог	Б «Чому в морі є перли і мушлі»
3 золота черепаха	В «Неопалима купина»
4 угорський король	Г «Берегиня»
	Д «Дажбог»

3. Установіть відповідність.

Легенда (міф)	Уривок
1 «Берегиня»	А Коли батько побачив, яке багатство має хлопець, то вже не опирався й призначив день весілля.
2 «Неопалима купина»	Б Вона пішла на ящерів з піднятими догори руками — і грізне військо відступило.
3 «Як виникли Карпати»	В Він був родоначальником русинів-українців, першим їхнім князем і незмінним покровителем.
4 «Чому в морі є перли і мушлі»	Г Думали, думали — ніяк не зрозуміють, що саме захисники міста сказали їм цим зелом.
	Д Карпо ненавидів тих, хто панові дуже низько кланявся, до землі нагинався.

- Поясніть, за якими ознаками твір «Берегиня» — міф, а «Як виникли Карпати» — легенда.
- Який момент у міфі «Берегиня» найбільш емоційно напружений? Чому ви так вважаєте?
- Випишіть у зошит імена героїв міфу «Берегиня» у дві колонки: у першу — тих, хто належить до світу добра та світла, у другу — до світу зла та темряви.
- Який вчинок угорського короля з легенди «Неопалима купина» свідчить про те, що він розважлива людина?
- Розгляньте ілюстрацію до легенди «Як виникли Карпати». Чи вдало, на вашу думку, вона передає процес створення Карпат за легендою? Чому ви так вважаєте?
- Чи можна репліку Карпа *За мою роботу, пане, доведеться заплатити уважати зухвалістю?* За що люди любили цього хлопця?
- Який фрагмент із легенди «Чому в морі є перли і мушлі» фантастичний? Прочитайте його.

- Перекажіть міф «Берегиня».
- Якби вам довелося екранізувати легенду (міф), то кого б ви хотіли зіграти? Чому? Свої думки викладіть у зошиті (2–3 речення).

- Намалюйте ілюстрацію до легенди «Чому в морі є перли і мушлі» (за бажанням).
- Прочитайте народний переказ «Прийом у запорожці». Випишіть у зошит незрозумілі слова.

НАРОДНІ ПЕРЕКАЗИ

Народні перекази бувають як сумні за змістом (наприклад, про смерть козака), так і жартівливі. У них відтворено мрії українців про справедливість, перемогу добра над злом.

У переказах народ наділяв своїх улюбленців богатирською силою, непереможністю, ця ознака також властива казкам і легендам. Мабуть, найбільше до наших днів дійшло переказів про славних запорожців, адже вони вважалися прикладом лицарства, відваги й патріотизму.

Теорія літератури

Народний переказ

Народний переказ — це усне оповідання про визначні історичні події та їхніх героїв. За змістом перекази близькі до легенд, проте в них значно менше (а іноді й немає) фантастичних елементів і більше фактичних подій, достовірності.

ПРИЙОМ У ЗАПОРОЖЦІ

Запорожці, коли підмовлять, було, до себе на Січ якого хлопця з Гетьманщини¹, то перше пробують, чи годиться бути запорожцем. Ото звелять йому варити кашу:

— Гляди ж, вари так, щоб і не сира була, щоб і не перекипіла, а ми підемо косити. То ти, як уже буде готова, вийди на такий-то курган і клич нас, а ми почуємо та й прийдемо.

От поберуть коси та й підуть нібито косити, а де там їм хочеться косити! Заберуться в комиш та й лежать. То оце хлопець, зваривши кашу, вийде на могилу й зачне гукати. А вони й чують, але не озиваються. То він гукав, гукав та й давай плакати:

— От занесла мене нечиста сила між сії запорожці! Лучче б було дома сидіти при батькові та при матері. А то ще перекипить каша, то прийдуть та битимуть, вражі сини! Ой бідна ж моя головонька! Чого мене понесло між сії запорожці!

То вони, лежачи в траві, вислухають усе та й кажуть:

— Ні, се не наш!

А далі вернуться до куреня, дадуть тому хлопцеві коня й грошей на дорогу та й скажуть:

— Їдь собі к нечистому! Нам таких не треба!

¹ *Гетьманщина* — напівофіційна назва території Лівобережної України, якою в середині XVII ст. управляв гетьман.

А як же которий удасться розторопний та догадливий, то, вийшовши на могилу, кликне разів зо два:

— Гей, панове-молодці! Ідіть кашу їсти!

Та як не озиваються, то він:

— Чорт же вас бери, коли мовчите! Буду я й сам їсти. — Та ще перед відходом ударить на могилі гопака: «Ой тут мені погуляти на просторі!» Та затягнувши на весь степ козацьку пісню, і піде собі до куреня, і давай уплітати тую кашу.

То запорожці, лежачи в траві, і кажуть:

— Оце наш!

Та побравши коси, ідуть до куреня.

А він:

— Де вас до біса носило, панове? Гукав, гукав, аж горло розболілося; та щоб каша не перекипіла, то я почав сам їсти.

То запорожці поглянуть один на одного та й скажуть йому:

— Ну, чуро¹, уставай! Годі тобі быть хлопцем. Тепер ти — рівний козак.

І приймають у товариство.

1. Твір «Прийом у запорожці» за жанром —

А міф

В легенда

Б казка

Г переказ

2. Чура — це

А курінь

В каша

Б козак

Г коса

3. Слова *А* то ще перекипить каша, то прийдуть та битимуть, *вражі сини!* належать

А оповідачеві

В першому хлопцеві

Б запорожцям

Г другому хлопцеві

¹ *Чура (джура)* — у XVI–XVIII ст. зброєносець у козацької старшини; тут: козак.

4. Чим народні перекази близькі до легенд і в чому полягає між ними різниця?
5. Покажіть на карті, де була Запорозька Січ. Що ви знаєте про Хортицю?
6. Які якості запорожці перевіряли, даючи завдання приготувати кашу?
7. Прокоментуйте репліки обох хлопців — кандидатів у запорожці. Як вони їх характеризують?
8. У народному переказі «Прийом у запорожці» сказано, що хлопець виходить на могилу й починає гукати. Чому саме на могилу? Яке слово в тексті твору є синонімом до слова *могила*?
9. Як запорожці випроводжали хлопця, який не пройшов випробування? Як це їх характеризує?
10. Чи цінують нині якості, що були властиві запорожцям? Назвіть їх.

11. Випишіть із тексту твору рідковживані слова й розкрийте їхнє лексичне значення.
12. Прочитайте народний переказ «Прийом у запорожці» за ролями.

1. Навчіться переказувати народний переказ «Прийом у запорожці».
2. Прочитайте народну казку «Яйце-райце».

НАРОДНІ КАЗКИ

Казки — улюблена тема будь-якого школяра. Їх люблять як діти, так і дорослі. Чим же вони так привертають до себе увагу? Що в них особливого? Передусім те, що в казках завжди перемагає добро, вони мають цікавий зміст, їхні герої часто наділені надлюдськими можливостями, а тварини, як люди, уміють розмовляти. У казках засуджуються жадібність, жорстокість, висміюються ледачі люди, боягузи й дурні, а прославляється працьовитість, мужність і мудрість.

Казка — один із найдавніших видів усної народної творчості.

Теорія літератури

Народна казка

Казка — усне народне оповідання про вигадані події, що сприймаються як реальні. Вигадка в ній пов'язується з життям людини, з її мріями про кращу долю.

Дійовими особами (їх ще називають *героями*, або *персонажами*) у казках найчастіше бувають люди, тварини, рослини та явища природи.

Казки за змістом поділяють на кілька груп.

Казки		
про звірів	побутові	фантастичні
Дійові особи — звірі, птахи, риби — розмовляють, мріють, поводять себе, як люди («Котик і Півник»).	Дійові особи — бідний селянин, кмітливий солдат, пан, вередлива жінка — показані в повсякденному житті («Мудра дівчина»).	Дійові особи наділені чудодійною силою, тут зображені незвичайні події, що неможливі в повсякденному житті («Летючий корабель»).

Які ж іще ознаки мають казки? У них часто трапляються чудодійні предмети: скатерка-самобранка, шапка-невидимка, меч-кладенець, чарівна паличка, жива і мертва вода, чоботи-самоходи та ін. Казкам властиві трикратні повтори: наприклад, у казці «Мудра дівчина» пан тричі дає Марусі непосильні завдання.

Казки мають просту будову: *типовий початок (зачин), основна частина й кінцівка*. Часто вони починаються зі слів: «Жили колись дід і баба...», а можуть закінчуватися таким реченням: «От вам казка, а мені — бубликів в'язка».

До казки можуть входити невеликі пісні, загадки, прислів'я, приказки.

До речі...

У казках і байках назви тварин сприймаються як їхні імена, тож пишуться з великої букви: Вовк, Лисичка, Ведмідь.

ЯЙЦЕ-РАЙЦЕ

Колись була птиця-жайворонок царем, а царицею — миша, і мали вони своє поле. Посіяли на тому полі пшеницю. Як уродила їм та пшениця, давай вони зерном ділитися. От одне зерно зайве було. Миша каже:

— Нехай мені буде!

А жайворонок каже:

— Нехай мені!

Думають вони, що робити. Пішли б позиватися, та немає старших за них: немає до кого йти позиватися.

Потім миша каже:

— Ну, я краще його перекушу.

Цар на це діло згодився. Миша тільки взяла зерно в зуби та в нору й побігла. Тут цар-жайворонок збирає всіх птахів, щоб звоювати царицю-мишу, а цариця скликає всіх звірів — і почали війну. Як вийшли в ліс — тільки звірі хочуть яку птицю розірвати, то вона — на дерево; або птиця як почне, літаючи, бити звірів, то вони — у нору... Так билися цілий день, а потім увечері сіли всі спочивати. Коли цариця зогледілася — аж немає на війні комашні. Тоді вона звеліла, щоб конче була на вечір і комашня. Коли це приходить і комашня. Цариця й нагадала їй, щоб вона вночі полізла на дерева й за одну ніч повідкушувала птиці пір'я коло крил.

На другий день, тільки-но розвиднілося, цариця кричить:
— Ану, уставайте воювати!

Птиця, що підійметься, то й упаде на землю, — так звір її й розірве. І цариця перемогла царя.

Орел бачить, що то лихо, сидить на дереві й не злітає. Коли тут іде стрілець, бачить, що орел сидить на дереві, як націлиться на нього. А той орел просить його:

— Не вбивай мене, голубчику, я тобі у великій пригоді стану!

Стрілець удруге націлився, він ще його просить:

— Візьми краще мене та вигодуй, то побачиш, у якій я тобі пригоді стану!

Стрілець ще намірився стріляти втретє. Орел знов його почав просити:

— Ей, голубчику-братуку! Не вбивай мене та візьми до себе — я тобі у великій пригоді стану!

Стрілець повірив йому: поліз, зняв із дерева, та й несе його додому. А він йому каже:

— Принеси мене до своєї хати та годуй м'ясом доти, поки крила повідростають.

А в того чоловіка було дві корови, а третій бугай. Він зараз і зарізав одну корову. Орел ту корову за рік з'їв та й каже тому чоловікові:

— Пусти мене, я політаю, побачу, чи вже відросли крила.

Той чоловік і випустив його з хати. Орел літав, літав, та й прилетів опівдні назад до того чоловіка, каже йому:

— Ще в мене мала сила — заріж іще одну ялівку!

Той чоловік послухав його та й зарізав. Орел з'їв її за рік. Та знову як полетів... Пролітав мало не цілий день,

увечері знову прилітає та й каже йому:

— Заріж іще й бугая!

Той чоловік думає: «Що тут робити: чи зарізати, чи ні?» — А потім каже:

— Більше пропало — нехай і це пропадає!

Узяв та й зарізав йому бугая. Він з'їв і того бугая за рік, а потім як полетів, то літав так високо — аж під хмарою. Коли це прилітає та й каже йому:

— Ну, спасибі тобі, чоловіче, вигодував мене, а тепер сідай на мене.

Той чоловік запитує:

— Що з того буде?

А він йому каже:

— Сідай!

Той і сів.

Орел його поніс аж під хмари, а потім і пустив. Коли це орел не дав йому долетіти до землі, підхопив та й каже:

— А що ти відчував?

А чоловік каже:

— Наче я вже неживий був.

Тоді орел йому каже:

— Отак само й мені було, як ти на мене націлявся. Сідай знову!

Тому чоловікові й не хотілося сідати на орла — ну, немає що робити, таки сів. Орел знов його як поніс, та аж під саму хмару, а потім скинув і підхопив за два сажні від землі, та й питає:

— А що ти відчував?

Чоловік йому каже:

— Наче вже кістки мої розсипалися.

Тоді орел йому каже:

— Так само й мені було, як ти вдруге націлявся. Ну, ще сідай.

Чоловік сів.

Орел як поніс його аж за хмару, та звідти й пустив додолу, та підхопив коло самої землі, та тоді й питає його:

— А що ти відчував, як летів на землю?

Чоловік каже:

— Наче мене зовсім не було вже на світі.

Тоді орел йому каже:

— Отак же й мені було, як ти втретє націлявся. Ну, тепер уже ніхто нікому не винний: ні ти мені, ні я тобі. А тепер сідай на мене, та полетимо до моєї господи.

От прилітають вони до його дядька. Орел і каже чоловіку:

— Іди ж у хату, та як будуть питати про мене, то ти скажеш: «Як дасте яйце-райце, то я його й приведу».

Чоловік приходить у хату, коли це йому кажуть:

— Чи по волі, чи по неволі?

А чоловік їм каже:

— Добрий козак усе по волі ходить.

Вони його питають:

— Чи не чув ти про нашого небожа? Бо вже третє літо, як пішов на війну — ні чутки, ні звістки.

А чоловік їм каже:

— Як дасте яйце-райце, то я його й приведу.

Вони йому кажуть:

— Краще нам його ніколи й не бачити, як віддати тобі яйце-райце.

Тоді чоловік виходить із хати та й каже орлові:

— Говорили так: «Краще нам його ніколи й не бачити, як тобі віддати яйце-райце».

Орел йому каже:

— Летимо далі!

Летять, та й летять, та й прилітають до брата орла, та й тут чоловік те саме говорив, що в дядька, — і тут не отримав яйця-райця.

Прилітають до його батьків, а орел каже чоловіку:

— Іди в хату, та як будуть про мене питати, то скажеш, що бачив і приведеш мене.

Заходить чоловік у хату, а батьки йому кажуть:

— Чи по волі, чи по неволі?

Він їм:

— Добрий козак усе по волі ходить.

Батьки його стали питати:

— Чи не бачив ти нашого сина? Бо вже немає його четверте літо: десь пішов на війну, та, мабуть, там і загинув.

А чоловік їм каже:

— Як дасте яйце-райце, то я його й приведу.

Батько орла каже:

— Нащо ж воно тобі? Краще ми тобі дамо багато грошей.

Чоловік каже:

— Я не хочу грошей, дайте мені яйце-райце!

— Приведи сина, тоді дамо яйце-райце!

Чоловік заводить орла в хату. Тоді батьки так зраділи, що дали яйце-райце й сказали:

— Тільки не розбивай ніде по дорозі, а як прийдеш додому, то зроби загороди великі, а тоді його й розіб'єш.

Чоловік іде та йде, та захотілося йому пити... Коли це знайшов криничку. Тільки став пити воду, та якось об цебрину й розбив те яйце-райце. Як почав скот виходити з того яйця!.. Виходить та й виходить. Чоловік збирає його, збирає, а зібрати не може... Кричить бідолаха — нічого не може зробити! Коли це де не візьметься змія та й каже йому:

— Що ти мені даси, чоловіче, як я цей скот зажену в яйце-райце?

А він їй каже:

— А що тобі дати?

Змія йому каже:

— Даси те, що без тебе з'явилося вдома?

А чоловік каже:

— Дам!

Ото вона загнала скот у яйце-райце, заліпила яйце й дала йому в руки.

Він приходить додому, аж там без нього син народився. Ударив він об поли руками:

— Це ж я тебе, сину, віддав змії!

Ну, ото журяться вони з жінкою, та й кажуть:

— Що тут зробиш, журбою горю не поможеш! Якось треба жити.

Погородив він загороди великі, розбив те яйце, випустив скот і забагатів.

Живуть вони, аж поки син підріс. От син і каже:

— Це ви мене, тату, віддали змії. Ну, дарма, якось буде!

От хлопець зараз і пішов до змії.

Приходить до неї, а вона йому каже:

— Зроби мені три справи та й підеш собі додому, а як не зробиш, то я тебе з'їм!

Коло хати змії був великий луг. Так вона йому й каже:

— Щоб ти за одну ніч отой луг викорчував, зорав, пшениці насіяв, жвав її, у скирти поскладав і щоб у ту ніч з тієї самої пшениці мені паляницю спік: поки я встану, щоб вона на столі лежала.

Хлопець пішов до ставка та й зажурився. А там близько був мурований стовп, а в тому стовпі була зміїна дочка замурована. Він сидить та й плаче.

А зміїна дочка його питає:

— Чого ти плачеш?

А він каже:

— Як же мені не плакати, коли змія загадала таке, чого я ніколи за одну ніч не зроблю?

Вона його питає:

— А що?

Хлопець їй і розказав.

— Як візьмеш мене за жінку, то я тобі все зроблю так, як змія веліла, — говорить зміїна дочка.

Хлопець каже:

— Добре!

— Лягай же тепер спати, а завтра рано понесеш змії паляницю.

От пішла зміїна дочка до того луку та як свисне: той луг тріщить, лущить — на тім місці ореться, пшениця сіється... — до світу спекла паляницю, дала йому. Він приніс її до змії в хату й поклав на столі.

Змія прокинулася, вийшла у двір та й дивиться на той луг, — тільки скирти стоять... Тоді йому й каже:

— Ну, упорався! Гляди ж, щоб і другу справу зробив! Щоб ти гору розкопав, щоб туди Дніпро йшов, а коло того Дніпра побудуй комори, щоб туди човни причалювали, щоб ти ту пшеницю продавав. Як устану рано, то щоб це все було готове!

Він знов іде до того стовпа та й плаче. Дівка його питає:

— Чого ти плачеш?

Хлопець розказав їй усе, що йому змія загадала. Так вона йому й каже:

— Лягай спати, я все зроблю.

А сама як свисне, то та гора розкопується, Дніпро туди заходить, коло нього комори будуються... Тільки прийшла та розбудила його, щоб він пшеницю продав купцям.

Змія встає та й дивиться, що все так зроблено, як вона йому загадала.

Тоді знову йому каже:

— Щоб ти цієї ночі зловив золотого зайця й раненько приніс мені в хату.

Він знов іде до того стовпа та й плаче. Дівка питає його:

— Що вона загадала?

Він каже:

— Оце вже не жарти: хто його знає, як того золотого зайця зловити.

Вона каже йому:

— Ходімо до тієї скелі. Стань над норую, ти будеш ловити, а я буду гонити з нори, і гляди ж: як тільки буде виходити з нори, бери його — то золотий заєць!

Ото вона пішла та й жене. Коли це вилазить з нори гадюка та й сичить. Він її і пустив. Дівчина виходить із нори та й питає:

— А що, нічого не вилазило?

А хлопець каже:

— Лізла гадюка, а я побоявся її, щоб не вкусила, та й пустив.

А дівчина йому каже:

— А щоб тебе! Ото ж і є заєць! Ну, гляди ж, я ще раз піду; та як буде хто виходити й казатиме, що тут немає золотого зайця, то ти не вір, а хапай його!

Полізла вона та й жене. Коли виходить стара баба та й питає того парубка:

— Що ти, сину, тут шукаєш?

А він їй каже:

— Золотого зайця.

Вона йому каже:

— Де б він узявся: тут його немає!

Сказала та й пішла. Коли це виходить дівка та й питає його:

— А що, немає зайця? Ніхто з нори не виходив?

Він каже:

— Виходила баба стара та спитала мене, що я тут шукаю, а я сказав, що золотого зайця. А вона каже, що тут його немає, то я її й відпустив.

Тоді дівчина каже:

— Чому ти не зловив: ото ж і є заєць! Ну, тепер більше ніде його не піймаєш, хіба я стану зайцем, а ти мене принесеш змії та покладеш на стілець, тільки не віддавай їй у руки, бо як віддаси, то вона пізнає та розірве й тебе, і мене.

От вона так і зробила: стала золотим зайцем, хлопець приніс того зайця, поклав його на стілець та й каже змії:

— Натє ж вам зайця!

Вона каже:

— Добре, іди!

Він пішов.

А змія тільки з хати, а заєць знову став дівчиною. Почали вони вдвох тікати. Коли це змія побачила, що то не заєць був, а її дочка, та послала в погоню свого чоловіка. Змій біжить за ними: коли вони чують — аж стугонить земля... Тоді дівка каже:

— Оце вже змії за нами біжить! Я стану пшеницею, а ти — дідом, та будеш стерегти мене. Як змії буде питати тебе, чи не бачив парубка й дівки, то ти скажеш, що бачив тоді, як цю пшеницю сіяли.

Коли це змії летить та й питає того діда:

— Чи не бачив, тут не йшли парубок із дівкою?

А він каже:

— Ішли.

— Давно ж вони йшли?

— Тоді, як оцю пшеницю сіяли.

— Цю пшеницю вже пора косити, а їх учора не стало.

Та й повернувся назад. Зміїна дочка стала знову людиною, а дід — парубком, та давай тікати.

Прилітає змії додому. Змія його питає:

— А що, не догнав? І нікого не зустрічав на дорозі?

А він каже:

— Ні! Зустрічав: тільки дід стеріг пшеницю, а я його запитав, чи не бачив він парубка з дівчиною. А він каже, що вони йшли тоді, як оцю пшеницю сіяли, але ж та пшениця така, що пора косити, — то я й повернувся.

Тоді змія йому й каже:

— Чому ти того діда й ту пшеницю не розірвав? То були вони! Біжи за ними й розірви!

Летить змій. Коли втікачі чують, що земля реве, так дівка каже:

— Ой, летить знову! Стану я монастирем, таким старим, що от-от розвалиться, а ти — ченцем; та як буде він тебе питати, чи не бачив таких-то, скажеш: «Бачив тоді, як оцей монастир будували».

Коли це летить змій та й питає того ченця:

— Чи не бачив, не йшли тут парубок і дівка?

А він каже:

— Я їх бачив тоді, як оцей монастир будували.

А змій каже йому:

— Їх учора не стало, а цей монастир уже років сто як будували.

Сказав це та й повернувся назад.

Приходить додому та й розкажує змії:

— Бачив одного ченця, коло монастиря ходив; як я його запитав, чи не бачив таких-то, то він відповів: «Бачив тоді, як оцей монастир будували».

Тоді вона йому й каже:

— Чому ти не роздер того ченця й монастир не розвалив, то ж — вони! Тепер я сама побіжу за ними!

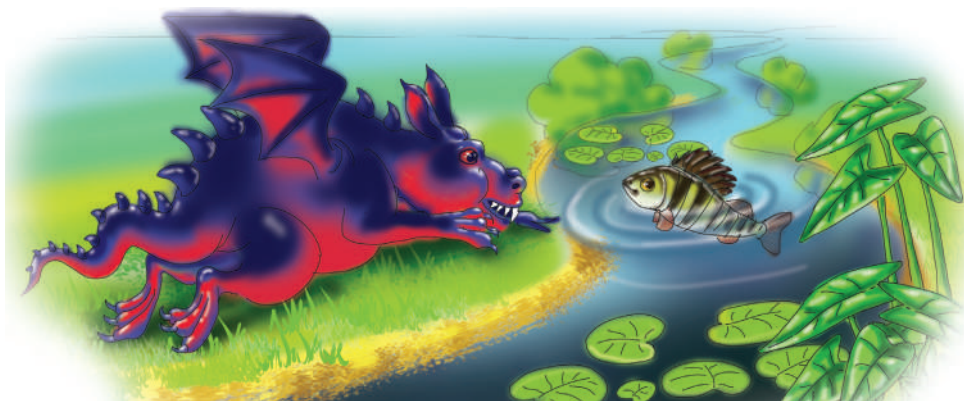
Ото біжить... Коли втікачі чують — земля реве й гаряча. Дівчина тоді каже хлопцеві:

— Отепер ми пропали: уже сама біжить! Я тебе зроблю річкою, а сама стану окунем.

Прибігла змія та й каже до тієї річки:

— А що, утекли?

Стала вона щукою та й давай ловити окуня: тільки хоче його вхопити, а він повернеться гострим пір'ям до неї, то вона й не візьме

його. Ловила, ловила, але не зловила та й надумала всю воду з річки випити. Стала пити: пила-пила, випила багато та й лопнула.

Тоді та дівка, що була рибою, каже тому парубкові, що був річкою:

— Тепер уже не бійся! Ходімо до твоєї господи; як ти зайдеш у хату, то гляди: усіх поцілуєш, тільки дядькової дитини не цілуй, бо як поцілуєш її, то забудеш про мене. А я поки наймусь у цьому селі в кого-небудь.

Ото він прийшов у хату, з усіма поздоровкався та й думає собі: «Як же мені не поздоровкатися з дядьковою дитиною? Таж вони подумують щось погане про мене». Поцілував і дитину дядькову. Як поцілував — так і забув про ту дівку.

Ото побув парубок півроку та й задумав женитися. Забув він про ту дівчину, що його врятувала від змії, з іншою заручився.

От перед весіллям, увечері, кличуть на шишки молодиць. Прикликали й ту дівку, що він з нею втік, — хоч ніхто й не знав, що воно за дівка. Стали ліпити шишки; та дівка зліпила з тіста голуба й голубку та й пустила додолу, а вони ожили. Голубка й почала говорити до голуба:

— А ти забув, як я за тебе луг викорчувувала й там пшеницю сіяла, а з тієї пшениці паляницю спекла, щоб ти до змії відніс?

А голуб каже:

— Забув, забув!

Потім знову голубка каже:

— А ти забув, як я за тебе гору розкопувала й туди Дніпро пустила, щоб човни ходили до комор і щоб ти пшеницю продавав?

А він каже:

— Забув, забув!

Потім знову голубка каже:

— А ти забув, як ми ходили вдвох за золотим зайцем? Ти й мене забув?

А голуб каже:

— Забув, забув!

Тоді парубок згадав про ту дівку, що голуби зробила, та й оженився з нею. І тепер живе добре.

До речі...

У міфах ідеться про те, що з яйця постає світ. Яйце використовують у народній медицині або в магичній практиці. Для українців велике значення має великоднє яйце (писанка, крашанка). Слово *райце* походить від іменника *рай*. Найпростіший зв'язок яйця з раєм можна пояснити через подібну сполуку слів *рай-вирій*, оскільки птахи відлітають у вирій, то зрозуміло, що яйце-райце — це яйце з вирію (райських теплих країв).

 Теорія літератури

Гіпербола

У літературних творах, щоб возвеличити чи прославити улюбленого героя, використовують гіперболу. **Гіпербола** — це художній прийом, який полягає в перебільшенні рис людини, предмета чи явища з метою надання зображуваному виняткової виразності. Гіпербола — улюблений засіб народної творчості, наприклад: «Щира праця гори верне» (приказка). Цей прийом кілька разів використаний у казці «Яйце-райце». Справді, чи може щука випити всю воду з річки або дівчина-гадюка за ніч засіяти поле, зібрати врожай та спекти паляницю?

1. Парубка рятує

- А** орел
- Б** жайворонок
- В** дівчина-змія
- Г** золотий заєць

2. Жайворонок і миша посварилися через

- А** яйце-райце
- Б** паляницю
- В** зернину
- Г** окуня

3. Слова *Добрий козак усе по волі ходить* належать

- А** орлові
- Б** парубкові
- В** чоловікові
- Г** жайворонку

4. Що спільне, а що відмінне мають казка та міф?

5. Чи варта одна зернинка війни? Яка риса вдачі стала причиною ворожечі?

6. Коли орел попросив чоловіка зарізати бугая, то він відповів: «*Більше пропало — нехай і це пропадає!*» Чи не вважаєте ви вчинки чоловіка легковажними?

7. Які звірі й птахи є героями казки? Коротко охарактеризуйте їх.

8. Згадайте, які події в казці мають трикратний повтор.

9. Хто в казці більш кмітливий — тварини чи люди? Чому народ у казці наділив надприродними силами не людей, а тварин?

10. Згадайте, які фантастичні елементи є в казці.

11. Поміркуйте над значенням слова *райце*. Чому казка має назву «Яйце-райце»?
12. Знайдіть приклади гіперболи в казці «Яйце-райце».

1. Поділіть казку «Яйце-райце» на 5–6 частин (за змістом). Доберіть до кожної з них заголовки і запишіть у зошит.
2. Прочитайте народну казку «Мудра дівчина».

МУДРА ДІВЧИНА

Були собі два брати: один — убогий, а другий — багатий. От багатий якось пожалів бідного, що не має той ні ложки молока дітям, та й дав йому дійну корову. Каже:

— Потроху відробиш мені за неї.

Бідний брат відробляв потроху, а далі тому багачеві шкода стало корови, він і каже вбогому братові:

— Віддай мені корову назад!

Той каже:

— Брате! Я ж тобі за неї відробив!

— Що ти там відробив — як кіт наплакав тієї роботи було, а то таки корова! Віддай!

Бідному стало жаль своєї праці, не схотів він віддавати корову. Пішли вони позиватися до пана.

Прийшли до пана. А панові, мабуть, не схотілося роздумувати, хто з них правий, а хто ні, то він і каже їм:

— Хто відгадає мою загадку, того й корова буде.

— Кажіть, пане!

— Що у світі є ситніше, прудкіше та миліше над усе? Завтра прийдете, скажете.

Пішли брати. Багач іде додому та й думає собі: «От дурниця, а не загадка! Що ж є ситніше над панські кабани, прудкіше над панські хорти, а миліше над гроші! Ге, моя корова буде!»

Бідний прийшов додому, думав, думав та й зажурився. А в нього була дочка Маруся. Вона й запитує:

— Чого ви, тату, зажурилися? Що пан казав?

— Та тут, дочко, таку пан загадку загадав, що я й не надумаю, що воно.

— А яка ж загадка, тату?

— Що є у світі ситніше, прудкіше та миліше над усе?

— Тату, слухайте: ситніше над усе — земля-мати, бо вона всіх годує й напуває; прудкіше над усе — думка, бо думкою враз куди хоч пере-

летиш; а миліше над усе — сон, бо хоч як добре та мило чоловікові, а він усе покидає, щоб заснути.

— Ти ба, — каже батько, — адже й справді так! Так же я й панові казатиму.

Другого дня приходять обидва брати до пана. От пан їх і питає:

— Ану, відгадали?

— Відгадали, пане, — кажуть обидва.

От багатий зараз виступає, щоб собі попереду поспішитися, та й каже:

— Ситніше, пане, над усе — ваші кабани, а прудкіше над усе — ваші хорти, а миліше над усе — гроші!

— Е, брешеш, брешеш! — каже пан. Тоді до вбогого: — Ану, ти!

— Та що ж, пане, немає ситнішого, як земля-мати: вона всіх годує й напуває.

— Правда, правда! — каже пан. — Ну, а прудкіше що?

— Прудкіше, пане, над усе — думка, бо думкою враз куди хоч перелетиш.

— Так! Ну, а миліше?

— А миліше над усе — сон, бо хоч як добре та мило чоловікові, а він усе покидає, щоб заснути.

— Так усе! — говорить пан. — Твоя корова. Тільки скажи мені, чи ти сам це повідгадував, чи тобі хто сказав.

— Та що ж, пане, — каже вбогий, — є в мене дочка Маруся, так це вона мене так навчила.

Пан аж розсердився:

— Як це? Я такий розумний, а вона проста собі дівка та мої загадки повідгадувала! Стривай же! На тобі оцей десяток варених яєць і понеси їх своїй дочці: нехай вона посадить на них квочку, та щоб та квочка за одну ніч вилупила курчат, вигодувала й щоб твоя дочка зарізала трьох, спекла на снідання, а ти, поки я встану, щоб приніс, бо я дождатиму. А не зробить — то буде лихо.

Іде сердешний батько додому та й плаче. Приходить, а дочка й запитує його:

— Чого ви, тату, плачете?

— Та як же мені, дочко, не плакати: ось пан дав тобі десяток варених яєць і казав, щоб ти посадила на них квочку, а та за одну ніч вилупила й вигодувала курчат і щоб ти спекла їх йому на снідання.

Дочка взяла горщечок каші та й каже:

— Понесіть, тату, оце панові та скажіть йому, нехай він виоре ниву, посіє цю кашу, і щоб з неї виростло просо, достигло на ниві, і щоб він його скосив, змолотив і натовк пшона годувати тих курчат, що їм треба вилупитися з цих яєць.

Приносить чоловік до пана цю кашу, віддає та й каже, як дочка навчила.

Пан дивився, дивився на ту кашу та взяв і віддав її собакам.

Потім десь знайшов стеблинку льону, дає чоловікові й каже:

— Неси твоїй дочці цей льон, та нехай вона його вимочить, висушить, поб'є, попряде й витче сто локіт¹ полотна. А не зробить — то буде лихо.

Іде додому той чоловік і знову плаче. Зустрічає його дочка та й каже:

— Чого ви, тату, плачете?

— Та бач же чого! Ось пан дав тобі стеблинку льону, щоб ти його вимочила, висушила, пом'яла, спряла й виткала сто локіт полотна.

Маруся взяла ніж, пішла й вирізала найтоншу гілочку з дерева, дала батькові та й каже:

— Несіть до пана, нехай пан із цього дерева зробить мені гребінь, гребінку й днище², щоб було на чому прясти цей льон.

Приносить чоловік панові ту гілочку й каже, що дочка загадала з неї зробити. Пан дивився, дивився, узяв та й викинув ту гілочку, а на думці собі: «Цю одуриш! Мабуть, вона не з таких, щоб одурити...» Потім думав, думав та й каже:

— Піди та скажи своїй дочці: нехай вона прийде до мене в гості, та так, щоб ні йшла, ні їхала; ні боса, ні взута; ні з гостинцем, ні без гостинця. А як вона цього не зробить — то буде лихо.

Іде знову батько, плачучи, додому. Прийшов та й каже дочці:

— Ну що, дочко, будемо робити? Пан загадав так і так.

— Не журіться, тату, усе буде гаразд. Підіть купіть мені живого зайця.

Пішов батько, купив живого зайця. А Маруся одну ногу вбула в дракий черевик, а друга боса. Тоді піймала горобця, узяла гринджоли³, запрягла в них цапа. От узяла зайця під руку, одну ногу поставила на санчата, а другою по шляху ступає — одну ногу цап везе, а другою йде.

¹ *Сто локіт* — приблизно 50 м.

² *Днище* — дошка, на одному кінці якої закріплюється гребінь із кужелем (вичесаним льоном, коноплею чи вовною); на другому кінці днища сідає прядівниця й гребінкою розчісує кужіль.

³ *Гринджбли* — сани.

Приходить отак до пана у двір, а пан, як побачив, що вона так іде, та й каже своїм слугам:

— Прицькуйте її собаками!

Ті прицькували її собаками, а вона випустила їм зайця. Собаки погналися за зайцем, а її покинули. Вона тоді прийшла до пана у світлицю, поздоровкалася та й каже:

— Ось вам, пане, гостинець.

Та й дає йому горобця. Пан тільки хотів його взяти, а він — пурх, та й вилетів у відчинене вікно!

А на той час приходять двоє до пана судитися. От пан вийшов на рундук¹ та й питає:

— Чого вам, люди добрі?

Один каже:

— Та ось чого, пане: ночували ми обидва в полі, а як уранці повставали, то побачили, що моя кобила привела лоша.

А другий чоловік каже:

— Ні, брехня — моя! Розсудіть нас, пане!

От пан думав, думав та й каже:

— Приведіть сюди лоша й коней: до якої лоша побіжить — та й привела.

От привели, поставили запряжені коні, а лоша пустили. А вони, ті два хазяїни, так засмикали те лоша, кожен до себе тягнучи, що воно вже не знає, куди йому й бігти — узяло та й побігло геть. А Маруся каже:

— Ви лоша прив'яжіть, а матерів повипрягайте та й пустіть, котра побіжить до лошати, то та й привела.

Зараз так і зробили. Пустили їх — так одна й побігла до лошати, а друга стоїть. Тоді пан побачив, що нічого з дівчиною не поробиш, і відпустив її.

¹ Рундук — тут: ганок.

Теорія літератури
Тема

Коли ми ділимося враженнями про переглянутий кінофільм чи прочитаний художній твір, то зазвичай починаємо з того, про що цей фільм чи літературний твір. Це і є тема твору.

Тема (з грецьк. *те, що взято за основу*) — коло життєвих явищ, зображених у творі; те, про що в цілому йдеться у творі. Тему зазвичай формулюють за допомогою словосполучення або речення. Наприклад: тема казки «Мудра дівчина» — зображення мудрості та кмітливості малої дівчинки Марусі; тема народного переказу «Прийом у запорожці» — розповідь про випробування хлопців-новачків, які хочуть стати запорожцями.

1. Ситнішим над усе багатий брат уважав
 - А** гроші
 - Б** землю-матір
 - В** панських хортів
 - Г** панських кабанів

2. Слова *Ви лоша прив'яжіть, а матерів повипрягайте та й пустіть належать*
 - А** панові
 - Б** Марусі
 - В** бідному братові
 - Г** багатому братові

3. Маруся відволікла нацькованих на неї собак, випустивши
 - А** горобця
 - Б** зайця
 - В** лоша
 - Г** цапа

-
 4. До якого виду казок належить «Мудра дівчина»: про звірів, побутових чи фантастичних? Чому ви так вважаєте?
 5. Які події в казці відбуваються тричі?
 6. Хто, на вашу думку, виявився мудрішим: пан чи Маруся? Проілюструйте свою відповідь прикладами з тексту казки.
 7. У якому вчинку виявилася жорстокість пана?
 8. Яке магічне число декілька разів використовується в казці «Мудра дівчина»?
 9. Чи буває так у реальному житті, щоб дитина, як Маруся в казці, була мудрішою від пана та свого рідного батька? Чи таке можливо лише в казках? Чому?
 10. Як ви розумієте зміст прислів'я *Тіло в золоті, а душа в болоті*? Якого героя казки можна охарактеризувати цим висловом?

11. Побудуйте в зошиті за поданим зразком таблицю. Заповніть її.

Риси вдачі героя (героїні)	
пан	Маруся

12. Як відомо, народні казки прийшли до нас із сивої давнини. Як ви вважаєте, чи змінилися в наш час відгадки на загадки пана, адже сучасне суспільство дуже стрімко розвивається (мережа Інтернет, надшвидкісні літаки та ракети, інформаційні технології тощо)? Висловіть свої міркування.

1. Поділіть казку на частини за змістом і складіть за ними план. Запишіть його в зошит.
2. Прочитайте казку «Летючий корабель». Випишіть у зошит незрозумілі слова.

Виразне читання прозових творів

За кілька років навчання в школі ви опрацювали багато художніх творів і робили це по-різному, адже читати оповідання чи вірш можна мовчки та вголос. Як же навчитися читати виразно вголос? Вірші, байки, оповідання й казки читають по-різному, адже одні з них римовані, тобто написані віршем, а інші — неримовані. Навчитися виразно читати прозовий твір можна на прикладі казок. Виразне читання ще називають **декламацією**.

Виразно можна прочитати речення лише тоді, коли ви повністю, а не частково *розумієте його зміст*. Для цього треба з'ясувати значення незрозумілих слів і фразеологізмів. Здебільшого лексичне значення таких слів і фразеологізмів розтлумачено в зносках, тож їх не можна оминати увагою. Крім того, значення слів можна знайти в тлумачному словнику чи в мережі Інтернет.

Потрібно чітко *розмежувати слова автора та казкових героїв*. Слова автора читають менш емоційно, ніж репліки персонажів. Проте перетворювати читання слів автора на монотонне в жодному разі не можна. Воно також потребує неабиякої майстерності, бо інтонацією можна передати ставлення автора до подій: схвальне, осудливе чи байдуже.

Готуючись до читання всього тексту чи його фрагмента, треба зробити так звану *розмітку* — підкреслити в кожному реченні одне-два слова, на які падає *логічний наголос*, котрі треба інтонаційно виділити. Наприклад, у реченні *Цар довго морщився, що за простого віддає свою*

дочку потрібно наголосити на словах *довго* й *простого*, бо вони найглибше передають стан батька, бачення ним ситуації, що склалася.

Під час читання важливими також є *темп*, *сила голосу*, *тембр звуку*, *дикція* та *паузи*. Уважно прочитайте визначення цих понять у таблиці й під час читання контролюйте себе, чи дотримуетесь ви *засобів декламації*.

Декламуючи, обов'язково уявляйте картини, які озвучуєте, набирайте повітря рівними частинами під час пауз.

Засіб читання	Значення
Темп читання	швидкість читання — рівна, уповільнена чи прискорена (залежно від змісту)
Сила голосу	максимальний ступінь вияву голосу, його напруженість (найчастіше посилюють голос у репліках, особливо в окличних реченнях)
Тембр звуку	характерне забарвлення, завдяки якому людина говорить ніби різними голосами
Дикція	чітка вимова звуків, слів, фраз
Пауза	зупинка в читанні на місці розділових знаків
Інтонація	головний засіб донесення до слухачів змісту твору, його настрою, наприклад інтонація переліку, протиставлення чи зіставлення, інтонація осуду чи співчуття

ЛЕТЮЧИЙ КОРАБЕЛЬ

Були собі дід і баба, а в них було три сини: два розумних, а третій дурний. Розумних же вони й жалують, баба їм щонеділі білі сорочки дає, а дурника всі лають, сміються з нього, а він, знай, на печі в просі сидить у чорній сорочці. Як дадуть, то і їсть, а ні, то він і голодує. Аж ось пройшла чутка, що так і так: виданий такий царський указ, щоб зібралися до царя всі на обід, і хто змайструє такий корабель, щоб літав, і прилетить на ньому, за того цар дочку віддасть. Розумні брати й радяться:

— Піти б, може, там наше щастя закотилося!

Порадилися, просяться в батька та в матері:

— Підемо ми, — кажуть, — до царя на обід: загубити — нічого не загубимо, а може, там наше щастя закотилося!

Батько їх умовляє, мати їх умовляє... Ні!

— Підемо, та й годі! Благословіть нас на дорогу.

Старі, нічого робити, поблагословили їх на дорогу, баба надавала їм білих паляниць, спекла поросся, пішли вони.

А дурень сидить на печі та й собі про-ситься:

— Піду і я туди, куди брати пішли!

— Куди ти, дурню, підеш? — каже мати. — Десь тебе й вовки з'їдять!

— Ні, — каже, — не з'їдять. Піду!

Старі з нього спершу сміялися, а тоді давай ляяти. Так ні! Вони бачать, що з дур-нем, мовляв, нічого не зробиш, та й кажуть:

— Ну йди, та щоб уже й не вертався й

щоб не признавався, що ти наш син!

Баба дала йому торбу, наклала туди чорного черствого хліба, пляш-ку води дала й випроварила з дому. Він і пішов. Іде та й іде, коли зу-стрічає на дорозі діда: такий сивий, борода біла, аж до пояса!

— Здорові, діду!

— Здоров, сину!

— Куди йдете, діду?

А той каже:

— Ходжу по світу, з біди людей виручаю. А ти куди?

— До царя на обід.

— Хіба ти, — питає дід, — умієш зробити такий корабель, щоб сам літав?

— Ні, — каже, — не вмію!

— То й чого ж ти йдеш?

— А хто його знає, — каже, — чого! Загубити — не загублю, а може, там моє щастя закотилося.

— Сідай же, — каже дід, — та спочинеш трохи, пополуднуємо. Виймай, що там у тебе в торбі!

— Е, дідусю, немає тут нічого, лише черствий хліб, що ви й не вку-сите.

— Нічого, виймай!

От дурень виймає, аж з того чорного хліба та такі стали паляниці білі, що він ніколи й не їв таких: сказано, як у панів!

Пополуднували гарненько, подякував дід дурневі та й каже:

— Ну, слухай, сину: іди ж тепер у ліс, та підійди до дерева, та й удар сокирою в дерево, а сам мерщій падай ниць і лежи, аж поки тебе хто не

розбудить. Тоді тобі корабель збудується, а ти сідай на нього й лети, куди тобі треба, тільки по дорозі бери, кого б там не стрів.

Дурень подякував дідові — і розпрощалися. Дід пішов своєю дорогою, а дурень пішов у ліс.

От він увійшов у ліс, підійшов до дерева, цюкнув сокирою, упав ниць та й заснув. Спав, спав... Коли це чує — хтось його будить:

— Уставай, уже твоє щастя поспіло, уставай!

Дурень прокинувся, коли гляне — аж стоїть корабель: сам золотий, щогли срібні, а паруси шовкові так і понадималися — тільки летіти! От він, недовго думаючи, сів на корабель, той корабель знявся й полетів. Як полетів та й полетів нижче неба, вище землі, й оком не змигнеш!

Летів-летів, коли дивиться: припав чоловік на шляху до землі вухом та й слухає. Він і гукнув:

— Здорові, дядьку!

— Здоров, небоже!

— Що ви робите?

— Слухаю, — каже, — чи вже позбиралися до царя на обід люди.

— А хіба ви туди йдете?

— Туди.

— Сідайте зі мною, я вас підвезу.

Слухало сів. Полетіли.

Летіли-летіли, коли дивляться: шляхом іде чоловік, одна нога за вухо прив'язана, а на одній скаче.

— Здорові, дядьку!

— Здоров, небоже!

— Чого ви на одній нозі скачете?

— Того, — каже, — що коли б я відв'язав другу, то за одним ступнем увесь би світ переступив, а я не хочу.

— Куди ж ви йдете?

— До царя на обід.

— Сідайте з нами.

— Добре.

Скороход сів. Знову полетіли.

Летіли-летіли, коли дивляться: на дорозі стрілець стоїть і прицілюється з лука, а ніде не видно ні птиці, нічого.

Дурень крикнє:

— Здорові, дядьку! Куди ви цілитеся, що не видно ні птиці, нічого?

— То що, що не видно? То вам не видно, а мені видно!

— Де ви її бачите?

— Е, — каже, — там за сто миль сидить на сухій грушці!

— Сідайте з нами!

Стрілець і сів. Полетіли.

Летіли-летіли, коли дивляться: іде чоловік і несе за спиною повний мішок хліба.

— Здорові, дядьку!

— Здоров!

— Куди ви йдете?

— Іду, — каже, — добувати на обід хліб.

— Та у вас і так повен мішок!

— Що тут цього хліба! Мені й на один раз поснідати не стане.

— Сідайте з нами!

— Добре.

Сів і Об'їдайло. Полетіли.

Летіли-летіли, коли дивляться: ходить чоловік коло озера, мов чогось шукає.

— Здорові, дядьку!

— Здоров!

— Чого ви тут ходите?

— Пити, — каже, — хочеться, та ніяк води не знайду.

— Та перед вами ж цілісіньке озеро. Чому ви не п'єте?

— Е, що тут цієї води! Мені й на один ковток не стане.

— Так сідайте з нами!

— Добре.

Обпивайло сів. Полетіли. Летіли-летіли, коли глянули — аж іде чоловік у село й несе куль соломи.

— Здорові, дядьку. Куди це несете солону?

— У село, — каже.

— Ото! Хіба в селі немає соломи.

— Є, — говорить, — та не така!

— А хіба це яка?

— А така, — каже, — що хоч би яке спекотне літо було, а тільки розкидай цю солону, то зараз де не візьметься мороз і сніг.

— Сідайте з нами!

Морозко сів. І полетіли далі.

Летіли-летіли, коли дивляться: іде чоловік у ліс і несе в'язку дров за плечима.

— Здорові, дядьку!

— Здоров!

— Куди ви дрова несете?

— У ліс.

— Ото! Хіба в лісі немає дров?

— Чому немає? Є, та не такі.

— А які ж?

— Там, — каже, — прості, а це такі, що як тільки розкидав їх, так зараз де не візьметься військо перед тобою!

— Сідайте з нами!

І той згодився, сів і полетіли.

Чи довго вони летіли, чи недовго, а прилітають до царя на обід. А там серед двору столи понаставлені, понакривані, бочки меду повикочувані: пий, душе, їж, душе, чого забажаєш! А людей, сказано, півцарства зійшлося: і старі, і малі, і пани багаті, і старці вбогі, як на ярмарку. Дурень прилетів із товариством на тому кораблі, спустився в царя перед вікнами, повиходили вони з корабля й пішли обідати.

Цар дивиться у вікно — аж хтось прилетів на золотім кораблі. Він лакеєві й каже:

— Піди спитай, хто там на золотому кораблі прилетів!

Лакей пішов, подивився, приходить до царя:

— Якась, — каже, — мужва обідрана!

Цар не вірить:

— Як, — каже, — можна, щоб мужики на золотому кораблі прилетіли? Ти, мабуть, не допитався!

Узяв та й пішов сам поміж людьми.

— Хто, — питає, — на цьому кораблі прилетів?

Дурень виступив:

— Я! — каже.

Цар як подивився, що в нього свиточка — латка на латці, штанці — коліна повилазили, то аж за голову взявся: «Як-таки, щоб я свою дитину та за такого хлопа віддав?!»

Що його робити? І давай йому загадки загадувати.

— Піди, — каже до лакея, — скажи йому, що хоч він і на кораблі прилетів, а як не добуде води живлющої та цілющої, поки люди пообідають, то царівни не віддам. То оце мій меч — а його голова з плеч!

Лакей і пішов.

А Слухало підслухав, що цар казав, та й розказав дурневі. Дурень сидить на лаві (такі лави кругом столів пороблено) та й журиться: не їсть, не п'є.

— Чому ти, — питає Скороход, — не їси?

— Де вже мені їсти! І в пельку не лізе.

І розказав:

— Загадав мені цар, щоб я, поки люди пообідають, добув води живлющої та цілющої... Як я її добуду?

— Не журися! Я тобі дістану!

— Ну, гляди!

Приходить лакей, дає йому царський наказ, а він уже давно знає, як і що.

— Скажи, — говорить, — що принесу!

От лакей і пішов.

А Скороход відв'язав ногу від вуха та як махнув — так в одну мить і набрав води живлющої та цілющої. Набрал, утомився. «Ще, — думає, — поки обід, вернуся, а тепер сяду під млином, відпочину трохи».

Сів та й заснув. Люди вже обід кінчають, а його немає. Дурень сидить ні живий ні мертвий. «Пропа!» — думає.

Слухало приставив до землі вухо — давай слухати. Слухав-слухав:

— Під млином спить, вражий син!

— Що ж ми будемо тепер робити? — каже дурень. — Як би його розбудити?

А Стрілець каже:

— Не бійся: я розбуджу!

От як нап'яв лук, як стрельне — як торох-не стріла в млин, аж тріски полетіли! Скороход прокинувся — мерщій туди! Люди обід тільки що кінчають, а він приносить ту воду.

Цар — що робити? — та й загадує другу загадку:

— Як із'їсть зі своїм товариством за одним разом шість пар волів жарених і сорок печей хліба, тоді віддам свою дитину за нього, а не з'їсть, то оце мій меч — а його голова з плеч!

Слухало підслухав та й розказав дурневі.
— Що ж мені тепер робити? Я й одного хліба не з'їм! — каже дурень.

Та й знову зажурився — аж плаче. А Об'їдайло й каже:

— Не плач, я за вас усіх поїм, ще й мало буде!

Приходить лакей: так і так.

— Добре, — каже, — нехай дають!

От зажарили дванадцять биків, напекли сорок печей хліба. Об'їдайло як почав їсти — усе дочиста поїв і ще просить.

— Ех, — каже, — мало! Хоч би ще трошки дали!..

Цар бачить, що нічого не вдіє, — знову загадав загадку: щоб випив одним духом сорок сорокових кухлів води й сорок сорокових кухлів меду. А не вип'є, то оце мій меч — а його голова з плеч!

Слухало підслухав — розказав. Дурень плаче.

— Не плач! — каже Обпивайло. — Я сам вип'ю, ще й мало буде! От принесли їм по сорок сорокових кухлів води й меду.

Обпивайло як узявся пити — усі до каплі випив ще й підсміюється.

— Ех, — каже, — мало! Хоч би ще трохи — ще б випив!

Цар бачить, що нічого не вдіє, та й думає: «Треба його, вражого сина, зі світу звести, а то він мою дитину занапастить!» От і посилає до дурня лакея:

— Піди скажи, що сказав цар, щоб він перед вінчанням у баню сходив.

А другому лакеєві загадує, щоб баню чавунну натопили: «Так він, сякий-такий, зажариться!»

Грубник натопив баню — так і пащить: самого чорта можна підсмажити!

От іде дурень у баню, а за ним слідом іде Морозко із соломою. Тільки що ввійшли в баню — аж такий жар, що не можна витримати! Морозко розкинув солому — й одразу так стало холодно, що дурень насилу облився, і швидко на піч, та заснув, бо намерзся-таки добре.

Уранці відчиняють баню, думають: тільки з нього попільець зостався!.. Аж він лежить на печі! Вони його розбудили.

— Оце, — каже, — як я міцно спав! — Та й пішов із бані.

Доповіли цареві, що так, мовляв, і так: на печі спав і в бані так холодно, наче цілу зиму не топлено. Цар засмутився дуже: що його робити? Думав-думав, думав-думав...

— Ну, — каже, — як дістане мені на ранок полк війська, — то вже віддам свою дочку за нього, а не дістане, то оце мій меч — а його голова з плеч!

А сам думає: «Де простому мужикові полк війська добути? Я цар, та й то!..»

От і дав наказ.

Слухало ж підслухав і розказав дурневі. Дурень знову сидить та й плаче:

— Що мені тепер робити на світі? Де я того війська добуду?

Іде на корабель до товариства:

— Ой, виручіть, братця! Виручали не один раз із біди й тепер виручіть, а то пропав я на світі.

— Не плач, — каже той, що ніс дрова, — я тебе виручу.

Приходить слуга:

— Казав цар, що як поставиш завтра на ранок цілий полк війська, тоді твоя царівна!

— Добре, зроблю! — каже дурень. — Тільки скажи цареві: як не віддасть ще й тепер, то я на нього війною піду й силою царівну візьму.

Уночі повів товариш дурня в поле й поніс із собою в'язку дров. Як почав ті дрова розкидати, як почав розкидати, то що кине — то й чоловік, що кине — то й чоловік! І такого війська набралось. Господи! На ранок прокидається цар — аж чує: грають.

Він питає:

— Що там так рано грає?

— То, — кажуть, — той своє військо муштрує, що на золотому кораблі прилетів.

Цар тоді побачив, що нічого не вдіє, і звелів його покликати до себе.

Приходить лакей, просить. А дурень такий став, що його й не впізнаєш: одежа на ньому так і сяє, шапочка золота, а сам такий гарний, що й не сказати! Веде він своє військо, сам на вороному коні попереду, за ним старшина. Підступив під палац.

— Стій! — крикнув.

Військо в лаву стало — як перемите! Він пішов у палац. Цар його обіймає, цілує:

— Сідай, мій зятю любий!

Вийшла й царівна. Як побачила — аж засміялась: який у неї гарний чоловік буде!

От їх швиденько й повинчали, такий бенкет задали, що аж до неба дим пішов!

До речі...

Справжні летючі кораблі було створено не так давно, як для історії людства, у другій половині XVIII ст. Це була... повітряна куля. На запитання, хто її винайшов, який вона мала вигляд та як пересувалася в повітрі, ви зможете знайти відповіді в мережі Інтернет.

- Словами в нього свиточка — латка на латці, штанці — коліна повилазили описано
А Стрільця
Б Слухала
В дурня
Г діда
- Декілька разів у казці «Летючий корабель» повторюється вислів
А *Військо в лаву стало — як перемите!*
Б *Дурень сидить на лаві та й журиться...*
В *То оце мій меч — а його голова з плеч!*
Г *...я за вас усіх поїм, ще й мало буде!*
- Установіть відповідність.

Герой твору	Вчинок
1 дід	А перетворює черствий хліб на білі паляниці
2 дурень	Б перетворює в'язку дров на військо
3 Морозко	В добуває живлющу й цілющу воду
4 Скороход	Г охолоджує соломою гарячу баню
	Д веде своє військо до царя

- Казка «Летючий корабель» про звірів, побутова чи фантастична? Чому ви так вважаєте?
- Чому, на вашу думку, дід і баба наказали дурню, щоб нікому не признавався, що він їхній син? Як така поведінка їх характеризує?
- Які вчинки царя свідчать про те, що він нечесна людина?
- Якому герою найбільше симпатизує народ (оповідач)? З чого це видно?
- Чи потрібен був царю летючий корабель? Чому, на вашу думку, він вирішив віддати свою дочку за власника летючого корабля?
- Як ви вважаєте, чому казки закінчуються перемогою добра над злом?
- Які фрагменти казки фантастичні? Які чарівні предмети є в ній?

- Накресліть таблицю за зразком у зошит і заповніть її.

Характеристика дурня	
позитивні риси	негативні риси

12. Які ілюстрації до казки «Летючий корабель» більш вдалі, а які, на вашу думку, треба змінити?

1. Законспекуйте правила із статті «Виразне читання прозових творів» (с. 38–39) у зошит.
2. Підготуйтеся до виразного читання казки «Летючий корабель» за ролями.

ЛІТЕРАТУРНІ КАЗКИ

Окрім народних казок, є й такі, що складають письменники, їх називають *літературними*. Здебільшого їх створюють на основі народних казок. Такими є казки із збірки І. Франка «Коли ще звірі говорили», одну з яких («Фарбований Лис») ви обов'язково прочитаете.

Як і в народних казках, дійовими особами в літературних казках є люди, тварини й рослини. Проте ці твори мають і свої особливості. Народні казки побутують в усній формі, а літературні — у писемній, тому вони незмінні, не мають різних варіантів, як у фольклорі. Літературна казка може бути як прозовою, так і віршованою.

Теорія літератури

Літературна казка

Літературна казка — це авторський художній твір у прозовій чи віршованій формі, заснований на фольклорних джерелах, але може бути й цілком оригінальний. Це твір переважно фантастичний, у ньому зображуються неймовірні пригоди вигаданих або традиційних казкових героїв.

У початкових класах ви вже читали казки літературного походження Наталі Забили, Марійки Підгірянки, Олександра Пушкіна та Петра Єршова.

До визнаних майстрів казок, окрім Івана Франка, належать Леся Українка, Василь Симоненко, Всеволод Нестайко, Ганс Крістіан Андерсен, Шарль Перро, брати Грімм, Олександр Пушкін та ін.

Ви, напевно, читали всесвітньо відомі казки «Буратіно», «Попелюшка», «Кіт у чоботях», «Дюймовочка», «Снігова королева», «Гидке качення», «Хлопчик-Мізинчик», «Білосніжка». За мотивами цих казок знято багато кіно- і мультфільмів.

Ми пропонуємо вам прочитати літературні казки українських авторів. Вони по-своєму чарівні й захопливі. Тож читайте й насолоджуйтеся!

ІВАН ФРАНКО

(1856–1916)

Іван Франко народився 27 серпня 1856 р. в с. Нагуєвичах, що неподалік від м. Львова. Його родина, як на ті часи, була досить заможною. Батько працював сільським ковалем. Мати походила з шляхетського роду, була гордої вдачі, мала чутливе до краси серце, багато співала народних пісень, що впливало на формування Івана як майбутнього письменника.

«Якесь воно не таке, як люди», — казали про нього сусіди, і це ж саме «не таке» помічав у ньому й батько, вирішивши віддати сина в якусь науку. Спочатку хлопець навчався в початковій школі сусіднього села, яка вважалася кращою, ніж у Нагуєвичах. Він був дуже здібним: за два роки навчився читати українською, німецькою та польською мовами (до речі, українською навчився читати за десять днів!).

Згодом Іван здобував освіту в так званій «нормальній» школі Дрогобича, а потім — у Дрогобицькій гімназії. Навчання в цих закладах було марудним¹: талановитий сільський хлопчик із Нагуєвичів постійно зазнавав знущань від своїх учителів, адже ті ставилися з повагою лише до дітей із дуже заможних і відомих родин. Незважаючи на це, Іван за підсумками навчального року виявився найкращим учнем. І не дивно, адже він мав феноменальну² пам'ять: «Пам'ять у мене була така, що лекцію з історії, котру вчитель цілу годину говорив, я міг опісля продиктувати майже слово в слово!» З його успіхів особливо тішився батько, про нагородження за успіхи в навчанні (на святковій лінійці) письменник згадував: «Я не бачив його, а тільки коли мене викликали першого, щоб одержати нагороду, то я почув, що він голосно заплакав». А через два місяці в дев'ятирічного Івана батька не стало...

Щоб утримувати родину з чотирма дітьми й господарство, мати вимушена була вдруге вийти заміж. Вітчим виявився доброю людиною, він сприяв тому, щоб хлопець продовжував навчання. Як і в «нормальній» школі, у Дрогобицькій гімназії Іван також став найкращим учнем. У цей час (йому було шістнадцять років) померла мати. Щоб хоч якось заробляти на прожиття, він давав однокласникам із багатших родин платні уроки з математики, іноземної мови, історії. А ще однокласники згадували, що І. Франко писав за них твори, усі вони

¹ *Марудний* — нецікавий, нудний.

² *Феноменальний* — винятковий, рідкісний.

були змістовними й різними, хоча й на одну тему. А вчитель дивувався, як швидко й суттєво підвищувалася грамотність у класі.

Навчаючись у гімназії, Іван зібрав чималу бібліотеку — майже п'ятсот книжок, захопився фольклором. Спочатку пісні записував від матері, далі — там, де тільки випадала нагода. Уже незабаром уклав два великі зошити записів — майже вісімсот творів!

У дев'ятнадцятирічному віці хлопець вступив на філософський факультет Львівського університету. Як талановитого й успішного студента, його звільнили від плати за навчання, призначили заохочувальну стипендію¹. Згодом І. Франко продовжив навчання в Чернівецькому університеті, а у Відні захистив наукову роботу, здобувши ступінь доктора філософії.

Особливе місце у творчості письменника посідають його твори для дітей. Дуже популярна для маленьких читачів і нині його збірка казок «Коли ще звірі говорили». До неї ввійшли такі казки, як «Фарбований Лис», «Осел і Лев», «Як Лисиця сама себе перехитрила», «Лисичка і Журавель» та ін. У казках майстерно змальовано риси тварин: хитрість лисиці, упертість осла чи незграбність ведмедя. Одну з них ви обов'язково прочитаєте. А хто зацікавився дитинством І. Франка, той може більше про нього дізнатися з автобіографічних² оповідань письменника «У кузні», «Малий Мирон», «Олівець».

ФАРБОВАНИЙ ЛИС

Жив собі в однім лісі Лис Микита, хитрий-прехитрий. Кілька разів гонили його стрільці, травили його псами, наставляли на нього заліза³ або підкидали йому затруєного м'яса, нічим не могли йому доїхати кінця. Лис Микита кпив⁴ собі з них, оминав усякі небезпеки, ще й інших своїх товаришів остерігав. А вже як вибрався на лови — чи то до курника, чи до комори, то не було сміливішого, вигадливішого та спритнішого злодія над нього. Дійшло до того, що він не раз у білий день вибирався на полювання й ніколи не вертав з порожніми руками.

Се незвичайне щастя й та його хитрість зробили його страшенно гордим. Йому здавалося, що нема нічого неможливого для нього.

— Що ви собі думаєте! — величався він перед своїми товаришами. — Досі я ходив по селах, а завтра в білий день піду до міста й просто з торговиці курку вкраду.

¹ *Стипендія* — регулярна грошова допомога.

² *Автобіографічний* — твір, у якому письменник розповідає про події свого життя.

³ *Залізо* — тут: пастка.

⁴ *Кпівти* — глузувати, насміхатися.

— Ет, іди, не говори дурниць! — уговкували його товариші.

— Що, дурниць? Ось побачите! — решетився¹ Лис.

— Побачимо або й не побачимо. Там пси купами по вулицях ходять, то вже хіба б ти перекинувся на блоху, щоб тебе не побачили й не роздерли.

— От же побачите: і на блоху не перекинуся, і не роздеруть мене! — товк своє Лис і поклав собі міцно зараз завтра, у сам торговий день, побігти до міста й з торговиці вхопити курку.

Але сим разом бідний Микита таки перечислився². Поміж коноплі та кукурудзи він заліз безпечно аж до передмістя; огородами, перескакуючи плоти та ховаючися між яриною³, дістався аж до середмістя. Але тут біда! Треба було хоч на коротку хвилю вискочити на вулицю, збігати на торговицю й вернути назад. А на вулиці й на торговиці крик, шум, гармидер, вози скриплять, колеса туркочуть, коні гримлять копитами, свині квичуть, селяни гойкають — одним словом, клекіт такий, якого наш Микита й у сні не бачив, і в гарячці не чував.

Але що діяти! Наважився, то треба кінчити те, що зачав. Посидівши пару годин у бур'яні коло плоту, що притикав до вулиці, він освоївся трохи з тим гамором. Позбувшись першого страху, а надто роздивившись потроху, куди і як найліпше бігти, щоб осягнути свою ціль, Лис Микита набрався відваги, розбігся й одним духом скочив через пліт на вулицю. Вулицею йшло та їхало людей багато, стояла курява. Лиса мало хто й запримітив, і нікому до нього не було діла. «От пес, так пес», — думали собі люди. А Микита тому й рад. Знітився, скулився та ровом як не чкурне просто на торговицю, де довгим рядом сиділи жінки, держачи на решетах, у кошах і кобелях⁴ на продаж яйця, масло, свіжі гриби, полотно, сім'я, курей, качок та інші такі гарні речі.

Але не встиг він добігти до торговиці, коли йому настрічу біжить пес, з іншого боку надбігає другий, там видить третього. Псів уже наш Микита не обдурить. Зараз занюхали, хто він, загарчали та й як не кинуться до нього! Господи, яке страхіття! Наш Микита скрутився,

¹ *Решітитися* — тут: вихвалитися.

² *Перечіслитися* — тут: прорахуватися.

³ *Ярина* — тут: городина.

⁴ *Кобеля* — торба.

мов муха в окропі: що тут робити? Куди дітися? Недовго думаючи, він шмигнув у найближчі отворені сіни, а із сіней — на подвір'я. Скулився тут і роздивляється, куди б то сховатися, а сам наслухує, чи не біжать пси. Ого! Чути їх! Уже близько! Бачить Лис, що на подвір'ї в куті стоїть якась діжка. От він, недовго думаючи, скік у діжку та й сховався.

Щастя мав, бо ледве він щез у діжі, коли надбігли пси цілою купою, дзявкаючи, гарчачи, нюхаючи.

— Тут він був! Тут він був! Шукайте його! — кричали передні.

Ціла юрба кинулася по тісенькім подвір'ї, по всіх закутках, порпають, нюхають, дряпають — Лиса ані сліду немає. Кілька разів підходили й до діжі, але негарний запах, який ішов від неї, відганяв їх. Укінці, не знайшовши нічого, вони побігли далі. Лис Микита був урятований.

Урятований, але як!

У діжі, що так несподівано стала йому в пригоді, було більше як до половини синьої, густо на олії розведеної фарби. Бачите, у тім домі жив маляр, що малював покої, паркани та садові лавки.

Власне, завтра мав малювати якийсь великий шмат паркану й одразу розробив собі цілу діжу фарби та й поставив її в куті на подвір'ї, щоб мав на завтра готову. Ускочивши в сей розчин, Лис Микита в першій хвилі занурився в нього з головою й мало не задушився. Але потім, діставши задніми ногами дна бочки, став собі так, що все його тіло було затоплене у фарбі, а тільки морда, також синьо помальована, трошечки вистирчала з неї. Отак він вичекав, поки минула страшна небезпека. Серце в бідолахи билосся сильно, голод крутив кишки, запах олії майже душив його, але що було діяти! Слава Богу, що живий! Та й то ще хто знає, що буде. Ану ж надійде господар бочки й застане його тут?

Але й на се не було ради. Майже вмираючи зо страху, бідний Лис Ми-

кита мусив сидіти у фарбі тихо аж до вечора, знаючи добре, що якби тепер, у такім строї¹, появився на вулиці, то вже не пси, а люди кинуться за ним і не пустять його живого. Аж коли смерклося, Лис Микита прожогом вискочив зі своєї незвичайної купелі, перебіг вулицю й, не спостережений ніким, ускочив до садка, а звідси бур'янами, через плоти, через капус-

¹ Стрій — убрання.

ти та кукурудзи чкурнув до лісу. Довго ще тяглися за ним сині сліди, поки фарба не обтерлася трохи або не висохла.

Уже добре стемніло, коли Микита добіг до лісу, і то не в тім боці, де була його хата, а геть у протилежнім. Був голодний, змучений, ледве живий. Додому треба було ще бігти зо дві милі, але на се в нього не ставало вже сили. Тож, підкріпившись трохи кількома яйцями, що знайшов у гнізді перепелиці, він ускочив у першу-ліпшу порожню нору, розгорнув листя, зарився в ньому з головою й заснув справді як по купелі.

Чи пізно, чи рано встав він на другий день, сього вже в книгах не записано, — досить, що, уставши з твердого сну, позіхнувши смачно й сплюнувши тричі в той бік, де вчора була йому така немила пригода, він обережненько, лисячим звичаєм, виліз із нори. Глип-глип! Нюх-нюх! Усюди тихо, спокійно, чисто. Заграло серце в лисячих грудях. «Саме добра пора на полювання!» — подумав. Але в тій хвилі зирнув на себе:

— Господи! — аж скрикнув неборачисько. — А се що таке?

З переляку він кинувся тікати, але сам від себе не втечеш! Зупинився й знову придивляється:

— Та невже се я сам? Невже се моя шерсть, мій хвіст, мої ноги? — Ні, не пізнає, не пізнає, та й годі! Якийсь дивний і страшний звір, синій-синій, з препоганим запахом, покритий не то лускою, не то якимись колючими гудзами¹, не то їжаківими колючками, а хвіст у нього не хвіст, а щось таке величезне й важке, мов довбня або здоровий ступернак², і також колюче.

Став мій Лис, оглядає те чудовище, що зробилося з нього, обнюхує, пробує обтріпатися — не йде. Пробує обкачатися в траві — не йде! Пробує дряпати із себе ту луску пазурами — болить, але не пускає! Пробує лизати — не йде! Надбіг до калюжі, скочив у воду, щоб обмитися з фарби, — де тобі! Фарба олійна, через ніч у теплі засохла добре, не пускає. Роби що хочеш, небоже Микито!

У тій хвилі де не взявся Вовчик-Братик. Він ще вчора був добрий знайомий нашого Микити, але тепер, побачивши нечуваного синього звіра, усього в колючках і гудзах, з таким здоровенним, мов із міді вилитим, хвостом, він аж завив з переляку, а отямившись, як не пішов утікати — ледве хлипає! Подибав³ у лісі Вовчицю, далі Ведмедя, Кабана, Оленя — усі його питають, що з ним, чого так утікає, а він тільки хлипає, баньки витріщив та, знай, тільки лепоче:

¹ Гудз — гуля.

² Ступернак — товкач.

³ Подібати — зустріти.

- Он там! Он там! Ой, та й страшне ж! Ой! Та й люте ж!
- Та що, що таке? — допитують його свояки.
- Не знаю! Не знаю! Ой, та й страшенне ж!

Що за диво! Зібралось довкола чимало звіра, заспокоюють його, дали води напитися. Мавпа Фрузя вистригла йому три жменьки волосся з-між очей та пустила на вітер, щоб так і його переполох розвіявся, але, де тобі, усе дарма. Бачачи, що з Вовком непорадна¹ година, звірі присудили йти їм усім у той бік, де показував Вовк, і подивитися, що там таке страшне. Підійшли до того місця, де все ще крутився Лис Микита, зиркнули собі ж та й кинулися врозтіч. Де ж пак! Такого звіра ні видано, ні чувано, відколи світ світом і ліс лісом. А хто там знає, яка в нього сила, які в нього зуби, які кігті та яка його воля?

Хоч і як тяжко турбувався Лис Микита своєю новою подобою, а все-таки він добре бачив, яке враження зробила та його подоба зразу на Вовка, а отсе тепер і на інших звірів.

«Гей, — подумав собі хитрий Лис, — та се не кепсько, що вони мене так бояться! Так можна добре виграти. Стійте, лишень, я вам покажу себе!»

І, піднявши вгору хвіст, надувшись гордо, він пішов у глиб лісу, де знав, що є місце сходи́н для всієї лісової людності. Тим часом гомін про нового нечуваного й страшного звіра розійшовся геть по лісі. Усі звірі, що жили в тім лісі, хотіли хоч здалека придивитися до нового гостя, але ніхто не смів приступити ближче. А Лис Микита мов і не бачить сього, іде собі поважно, мов у глибокій задумі, а прийшовши насеред звірячого майдану, сів на тім пеньку, де звичайно любив сідати Ведмідь.

Сів і жде. Не минуло й півгодини, як довкола майдану нагромадилося звірів і птахів видимо-невидимо. Усі цікаві знати, що се за проява, і всі бояться її, ніхто не сміє приступити до неї. Стоять здалека, тремтять і тільки чекають хвили, щоб дати драпака².

Тоді Лис перший заговорив до них ласкаво:

— Любі мої! Не бійтеся мене! Приступіть ближче, я маю вам щось дуже важне сказати.

Але звірі не підходили, і тільки Ведмідь, ледве-ледве переводячи дух, запитав:

— А ти ж хто такий?

— Приступіть ближче, я вам усе розповім, — лагідно й солодко говорив Лис.

¹ *Непорáдний* — тут: лихий.

² *Да́ти драпака́* — утекти.

Звірі трохи наблизилися до нього, але зовсім близько не наважилися.

— Слухайте, любі мої, — говорив Лис Микита, — і тіштеся! Сьогодні рано святий Миколай виліпив мене з небесної глини — придивіться, яка вона блакитна! І, ожививши мене своїм духом, мовив: «Звіре Остромисле! У звірячій царстві запанував нелад, несправедливий суд і неспокій. Ніхто там не певний свого життя та свого добра. Іди на землю й будь звірячим царем, заводь лад, суди по правді й не допускай нікому кривдити моїх звірів!»

Почувши се, звірі аж у долоні сплеснули.

— Ой Господи! Так се ти маєш бути наш добродій, наш цар?

— Так, дітоньки, — поважно мовив Лис Микита.

Нечувана радість запанувала у звірячій царстві. Зараз кинулися робити порядки. Орли та яструби наловили курей, вовки й ведмеді нарізали овець, телят і нанесли цілу купу перед нового царя. Сей узяв часточку собі, а решту по справедливості розділив між усіх голодних.

Знову радість, знов оклики зачудування й подяки. От цар! От добродій! От премудрий Соломон! Та за таким царем ми проживемо віки вічні, мов у Бога за дверима!

Пішли дні за днями. Лис Микита був добрим царем, справедливим і м'якосердним, тим більше, що тепер не потребував сам ходити на лови, засідати, мордувати. Усе готове, зарізане, навіть обскубане й обпатране приносили йому услужні міністри. Та й справедливість його була така, як звичайно у звірів: хто був дужчий, той ліпший, а хто слабший, той ніколи не виграв справи.

Жили собі звірі під новим царем зовсім так, як і без нього: хто що зловив або знайшов, той їв, а хто не зловив, той був голодний. Кого вбили стрільці, той мусив загинути, а хто втік, той Богу дякував, що живе. А проте всі були дуже раді, що мають такого мудрого, могутнього й ласкавого царя, а надто такого неподібного до всіх інших звірів.

І Лис Микита, зробившись царем, жив собі, як у Бога за дверима. Тільки одного боявся, щоб фарба не злізла з його шерсті, щоби звірі не пізнали, хто він є по правді. Для того він ніколи не виходив у дощ, не йшов у гущавину, не чувся й спав тільки на м'якій перині. І взагалі він пильнував, щоб нічим не зрадити перед своїми міністрами, що він є Лис, а не звір Остромисл.

Так минув рік. Надходили роковини того дня, коли він став на царство. Звірі надумали святкувати врочисто той день і справити при тій нагоді великий концерт. Зібрався хор з лисів, вовків, ведмедів, уложено чудову кантату, і вечором по великих процесіях, обідах і промовах

на честь царя хор виступив і почав співати. Чудо! Ведмеді ревли басом, аж дуби тряслися. Вовки витягали соло, аж вухо в'януло. Але як молоді лисички в народних строях задзявкотіли тоненькими тенорами, то цар не міг витримати. Його серце було переповнене, його обережність заснула, і він, піднявши морду, як задзявкає й собі по-лисячому!

Господи! Що стало? Усі співаки відразу затихли. Усім міністрам і слугам царським відразу мов полуда з очей спала. Та се — Лис! Простісінький фарбований Лис! Ще й паскудною олійною фарбою фарбований! Тьфу! А ми собі думали, що він не знати хто такий! Ах ти, брехуне! Ах ти, ошуканче!

І, не тямлячи вже ані про його добродійства, ані про його величну мудрість, а люті тільки за те, що так довго давали йому дурити себе, усі кинулися на нещасного Лиса Микиту й розірвали його на шматочки. І від того часу пішла приповідка: коли чоловік повірить фальшивому приятелю й дасть йому добре одуритися, коли який драбуга¹ отуманить нас, обдере, оббреше й ми робимося хоть дрібку мудрішими по шкоді, то говоримо: «Е, я то давно знав! Я на нім пізнався, як на фарбованім лисі».

До речі...

У кожного народу є свої звірі-улюбленці. З давніх-давен найбільшу популярність у нас мають вовк, лисиця й ворона, про яких складено багато казок, прислів'їв і приказок. Фольклористи нараховують 147 прислів'їв і приказок про вовка, 51 — про лисицю та 49 — про ворону. Поведінка цих тварин часто нагадує людську вдачу, тому, читаючи байки про вовка й лисицю, ми вбачаємо в них хижу й хитру людину. Значно меншу популярність має лев (усього 7 приказок). Чому? Напевно, тому, що він цар звірів в екзотичних країнах, а в нас верховодить тваринами ведмідь, про нього народ склав 27 прислів'їв і приказок. Серед домашніх тварин народними улюбленцями є собака (197 стійких висловів), кінь (150) і свиня (99).

¹ Драбуга — тут: пройдисвіт.

Теорія літератури**Мова автора та персонажів**

Ми вже згадували про мову автора й персонажів, коли йшлося про виразне читання (с. 38–39). У літературних творах розповідь ведеться від імені оповідача, її називають **мовою автора**, а репліки дійових осіб — **мовою персонажів** (або **дійових осіб**).

Мова персонажів подається в діалогічній формі: репліки дійових осіб чергуються, а перед ними стоять тире. Мова автора менш емоційна, це помітно й за змістом, і за використанням розділових знаків у кінці речень. У мові персонажів переважає знак оклику (часто використовується знак питання), а в авторській розповіді здебільшого вживається крапка або три крапки.

Мова автора та мова дійових осіб тісно пов'язані між собою, вони постійно чергуються й становлять єдине ціле — художній твір.

Як уже зазначалося раніше, мову автора й персонажів треба читати по-різному: авторську оповідь читають хоч емоційно й виразно, проте стриманіше, аніж мову дійових осіб. Читаючи репліки персонажів, треба ніби вживатися в образ героя, ставати на його місце, імітувати його прикметні особливості. Наприклад, читаючи слова лисиці, потрібно підсолоджувати сказане улесливим тоном, а слова вовка чи ведмедя треба передавати із згрубілістю, зайця — невпевнено й боязко.

Під час виразного читання не забувайте про основні засоби декламації: логічний наголос, темп, силу голосу, тембр звука, дикцію, паузи та інтонацію.

Мова художніх творів буває двох видів: прозова та віршована.

Прозова мова не організована ритмічно, не віршована, вона подібна до тієї, якою ми спілкуємося в повсякденні. Прозою написані народні казки «Мудра дівчина», «Летючий корабель», казка І. Франка «Фарбований Лис», народні легенди й перекази.

1. Першим побачив фарбованого Лиса Микиту й перелякався

А Ведмідь

В Кабан

Б Вовк

Г Олень

2. Мовою персонажа в казці «Фарбований Лис» є речення

А Усім міністрам і слугам царським відразу мов полуда з очей спала.

Б Але що діяти! Наважився, то треба кінчити те, що зачав.

В А хто там знає, яка в нього сила, які в нього зуби, які кігті та яка його воля?

Г У звірячій царстві запанував нелад, несправедливий суд і неспокій.

3. Відмінними між народними й літературними казками є

- А герої з тваринного світу
- Б неймовірні, фантастичні події
- В усна й писемна форми побутування
- Г чергування слів автора й персонажів

4. У чому полягає відмінність між словами автора й персонажів? Як їх треба читати?
5. Які казки вам більше до вподоби: народні чи літературні? Чому? Назвіть найвідоміших українських і зарубіжних майстрів казок.
6. Яке значення фразеологізмів: *мов муха в окропі, дати драпака, мов у Бога за дверима, мов полуда з очей спала?*
7. Назвіть усіх персонажів казки «Фарбований Лис» і поділіть їх на головних і другорядних.
8. Поділіть казку на частини за змістом, дібравши до них заголовки. Запишіть їх у зошит.
9. Кого, крім Лиса Микити, І. Франко висміяв у казці?
10. Виберіть прислів'я та приказки, що якнайкраще характеризують казкового Лиса Микиту.

З лиса лиш кожух добрий.

Лиса вбили — курям радість.

Лисиця спить, а курей бачить.

Старого лиса не виведеш з ліса.

Стара лисиця від собак захиститься.

І на хитру лисицю капкан знайдеться.

Лис став монахом не на те, щоб гріхи спокутувати, а щоб нові зробити.

11. Напишіть невеликого листа (4–5 речень) Лисові Микиті з порадами, як стати кращим.
12. Якої помилки припустився художник в ілюстрації сцени вистрибування Лиса Микити з діжки? Виправте помилку, словесно домалювавши ілюстрацію.

1. Знайдіть у казці І. Франка «Фарбований Лис» такі слова автора, які інтонаційно потрібно читати, як мову дійових осіб. Позначте олівцем ці фрагменти.
2. Порівняйте казку І. Франка «Фарбований Лис» та індійську народну казку «Фарбований шакал», яку ви прочитали на уроках зарубіжної літератури. Чим вони подібні, а чим відрізняються?
3. Підготуйтеся до виразного читання уривка, що починається й закінчується такими словами: *«Сів і жде. Не минуло й півгодини ... Та за таким царем ми проживемо віки вічні, мов у Бога за дверима!»*
4. Прочитайте казку В. Королева-Старого «Хуха-Моховинка». Випишіть у зошит незрозумілі слова.

ВАСИЛЬ КОРОЛІВ-СТАРИЙ

(1879–1943)

Василь Королів-Старий (справжнє прізвище *Королів*) народився на *Полтавщині*. Навчався в Полтавській духовній семінарії, потім — у Харківському ветеринарному інституті. Працював ветеринаром¹ і навіть видав дуже популярний у той час посібник для лікування тварин.

Письменник працював у галузі журналістики, а також редактором журналу. Через складну політичну ситуацію в країні 1919 р. В. Королів-Старий переїхав до Чехословаччини, де провів решту свого життя. Саме тут розквітнув його талант письменника.

У спадщині митця є багато творів для дітей: роман «Чмелик», збірка казок «Нечиста сила», п'єси-казки «Русалка-жаба», «Лісове свято» та ін.

Роман «Чмелик» певною мірою — автобіографічний, тобто розповідає про долю самого автора. Цей твір має підзаголовок «Навколо світу» не випадково, адже в ньому йдеться про долю юнака з Полтавщини, який був змушений покинути рідну землю й блукати по світу. І хоч йому вдалося влаштувати життя в Австралії, проте він усе одно повертається в рідну Україну. А ось збірка казок «Нечиста сила» побудована на фольклорному матеріалі. Одна з казок цієї збірки «Хуха-Моховинка» розповідає про пригоди міфічної істоти, яку могли бачити лише добрі люди, бо й сама вона такою була.

До речі...

Хухи — добрі лісові духи в слов'янській міфології. Зовні вони схожі на маленьких пухнастих звірків. Давні слов'яни вважали, що свої маленькі будинки-нори хухи влаштовують між корінням дерев. Узимку вони впадають у сплячку аж до весни. Ці міфічні істоти мають здатність змінювати забарвлення своєї шерсті залежно від того місця, де знаходяться. Вони дуже рідко спілкуються з людьми, а коли це роблять, то стають невидимими. Побачити їх можуть тільки люди з добрим серцем і світлою душею, які ніколи нікого не ображають. Хухи попереджають людей про небезпеку, яка чатує на мандрівника в лісі (З енциклопедії).

¹ *Ветеринар* — фахівець, який лікує тварин.

ХУХА-МОХОВИНКА

Вона була останньою.

Народилася не ранньою весною, як усі її сестри та брати. Було тоді вже тепло, ясне, веселе літо. Тим-то вона була найменшою в родині, «мізинчиком». Її дуже жаліли й любили, але ж любили не тільки за те, що вона була манісінька, як кошенятко. Вона була добра, лагідна, плоха, звичайненька, слухняна, роботяща. А граючись з іншими малими хухами, радо приставала на всяку забавку, до якої її кликали. І ніколи ніхто не бачив, щоб вона колись гнівалася, чи була роздратованою, або ж мала якісь примхи.

Коротко кажучи, це була дуже гарна хушка, може, ліпша, як усі інші хухи в тому лісі.

Звали її Моховинка.

Ми, люди, усіх хух звемо просто хухами, так само, як і вони кажуть на всіх нас просто люди. А тим часом хухи бувають різні. Ті, що живуть у лісі, звуться лісовими; ті, що по проваллях і скелях, — печерницями; що понад річками й озерами, — очеретянками; ті, що у високій траві та бур'янах, — бур'янками. Бувають ще степовички, байрачні, левадні. Тільки немає болотянок, бо всі хухи, як котики, не люблять вогкого.

Моховинка була зроду лісовою хухою. І не тільки лісовою, а ще й боровинкою, бо народилася вона в густому-густому старому бору, де споконвіку жив увесь її славний рід. Відомо ж бо, що хухи з роду в рід живуть по одних і тих самих місцях. Переселяються ж тоді, коли щось зруйнує милу їм їхню батьківщину.

А це буває дуже, дуже тяжко, і вони гірко плачуть. Правда, люди здебільшого того плачу не розуміють, думають, що то стогне вітер, чи скриплять дерева в лісі, або пищать миші в полі. Бо ж люди дуже рідко помічають і розуміють чужі сльози...

Однак тому великому бору, у якому жила Моховинка, нічого не загрожувало. Лісник доглядав, щоб ніхто не кинув сірничка, хлопці глибоко всередину ходили боялися, рубали ж ліс тільки невеличкими частками, і він швидко виростав знову.

У тому бору, між корінням великої сосни, зробила на осінь Моховинка собі хатку. Заблудити вона не могла ніколи, бо ту сосну легко було впізнати: на прикорні вона ділилася на три товстих стовбури. Моховинка заложила всі дірки сосновими галузками, а щілини й зокола¹, і зсередини — м'яким зеленим мохом.

¹ Зокола — зовні.

Була вона й сама така пухка, як мох. Мала довгу вовночку, що, мов шовком, укривала все її тільце. Сама тільки мордочка була голенька й нагадувала садову жовто-фіолетову квіточку — братки. Та були ще в неї голенькі зісподу¹ рожеві лапки.

Як і всі інші хухи, Моховинка так само мала мінливу вовночку, яка враз сама собою робилася того кольору, що й ті речі, біля яких бувають хухи. Моховинка найчастіше була зеленою, бо рідко відбігала від своєї зеленої хатки. Але ж коли вона бігала по соснових старих глицях², що лежали на землі, то ставала такою ж рудувато-червоною, як вони. Біля потоку вона була блакитною, як вода, на піску — жовтою, між кущами шипшини — рожевою, на вересі³ — фіолетовою, на снігу ставала білою.

Через те люди так рідко й помічають хух. Хоча ж і те треба сказати, що люди взагалі дуже неухважні: вони мало дечого помічають навколо себе.

До того ж далеко-далеко не кожний може побачити хуху...

Одного дня Моховинка прокинулася спозаранку: ще й не світало. Прокинулася, бо їй стало холодно. Вона виглянула у віконце й побачила, що по лісу на глицях і на деревах лежить якась срібна пелена. Спочатку вона помислила, що то була імла, але ж коли придивилася краще, то помітила, що те було не подібне ні до імли, ні до важкого туману, який часом котив бором. А був то перший сніг, бо вже зачинався підзимок.

Щоб не змерзнути, Моховинка витягла зі своїх зимових запасів сухого моху й затулила щільненько вхід у хатку. Потім знову скрутилася клубочком та й заснула. Але недовго вона спала. Розбудив її якийсь страшний звук. Вона почула, неначе хтось міцно гупнув біля неї, аж у вухах задзвеніло. Сама ж вона так підплигнула на своєму ліжку, що аж її ніжки вгрузли в мох, а манісінька подушечка з м'якенької кульбаби покотилася на долівку. Тієї ж хвилини щось гупнуло знову, ще дужче. Хуха прожогом відчинила віконце й побачила чоловіка.

То був дід у великих повстяниках⁴, що майже цілком застували їй дивитися. Він вихнувся, щось блиснуло в повітрі, і те блискуче вдарило по її сосні.

¹ *Зісподу* — з нижнього боку, знизу.

² *Глиця* — лист деяких дерев у вигляді голок, шпильок; хвоя.

³ *Верес* — вічнозелений, низенький кущик із дуже дрібним листям і лілово-рожевими квітками.

⁴ *Повстяники* — валянки.

Знову аж луна пішла від того дзвінкого удару, а її сосна жалібно застогнала.

Перелякана Моховинка притьмом плигнула до дверей і між дідовими ногами проскочила надвір. Навколо стояло вже чимало інших хух і сумно дивилися, як дід рубав сосну. Їм було боляче слухати, як плаче та красна троїста сосна. Але ж що вони, малесенькі, могли зробити? Як могли їй допомогти?

Тільки ж один старий, мудрий та досвідчений Хо-Суковик¹ надумався.

— По тому, як той дід поспішає та оглядається, — промовив Суковик, — я бачу, що він робить не по правді! А біжіть, лишень, діти до лісника, пищіть, шкрябайте йому у віконце, аж поки він не прокинеться. Забіжіть котрась по дорозі до Лісовика, скажіть і йому — він щось вигидає...

Хухи мерщій покотили до лісникової хатинки. Там вони пищали, хрокали, стукали у вікна, аж поки не прокинувся лісник.

«Що воно за знак? — промовив він сам до себе. — Деревя стоять і не поворухнуться, а воно щось шумить і пищить. Чи не хухи часом?»

Тоді хухи почали ще дужче шкрябати по шибах. Лісник накинув кожушину на плечі й вийшов на поріг. Тут його призвичаєне вухо здалеку вловило стук сокири. Він хутчій ухопив рушницю й побіг у ліс. А попереду нього біг його ловецький пес, а ще попереду пса котили щасливі хухи. Та тільки ж дід ще здалеку почув небезпеку й подався тікати.

І таки втік. Але ж Моховинчину хатинку було знищено, сплюндровано. Одну стіну було зовсім вивалено, мох понівечено й розкидано, а всередину не можна було й пролізти: стільки там валялося великих і малих трісок і кори. Прийшла до Моховинки біда...

* * *

Що було робити?.. Проситися до когось у хатку було незручно, бо в хух такий звичай, що кожна доросла хуха повинна мати свою окрему хатинку. Через те вони й будують такі манісінькі хатки, що навіть удвох там не можна зручно поміститися. Турбувати ж хоча б і рідних батьків чи там сестер або братів жодна хуха собі не дозволить. Отож залишалось одне: шукати нове помешкання, дарма що всі родичі та знайомі кликали Моховинку до себе жити. Одубілими рожевими лапками побігла хуха по білому холодному снігу, заглядаючи під кожне дерево, під кожний кущик.

¹ Хо-Суковик — один із духів-лісовиків.

Але ж у тому лісі було повно хух. Скрізь, де тільки було дупло чи якась нірка, — там уже була інша хуха або хо.

Моховинка бігла все далі й далі. Була вже й обідня пора, а вона ще зранку нічого не їла. Охляла, знесилася, перемерзла. Ледве пересувала ноженятами, але ж мандрувала все далі. Нарешті скінчився ліс, і Моховинка вийшла на узлісся. Там побачила вона незрозумілі їй величезні білі купи. Здалека вони були подібні до того, у чому жив лісник. Коли ж вона наблизилася до них, то вчула, що відтіть тягне теплом і чимось дуже смачно пахне.

З одного боку меншої купи вгледіла вона дощану соснову стіну. Під нею було кілька щілин, якими можна було пролізти. Моховинка заглянула в дірку й побачила велику теплу хату. У тій хаті лежали дві великі білі тварини, подібні до диких кіз або сарн. Вони мали роги й довгі, як у Водяника, бороди, але дивилися на неї лагідно своїми жовтими очима.

Моховинка часто бачила диких кіз, навіть улітку гралася з деякими козенятками, то й тепер вона не злякалася цих незнайомих створінь, бо вони трохи нагадували тих, що були в лісі. Через те вона привіталася й пролізла щілиною під ворітьми в козячий хлівець...

Тут було тепло, було багато запашного сіна, що так само гарно пахло, як і її улюблений мох. Господарі були лагідні, дуже співчутливо вислухали, яке трапилося їй нещастя, і самі запросили її тут залишитися та оселитися. І хоча, звичайно, хухи не живуть по хлівах, Моховинка не мала чого іншого робити.

Так і стала хуха-боровинка хухою хлівною...

* * *

Через якийсь час відчинилися ті дверцята, під якими пролізла Моховинка, і в хлівець зайшла дівчинка. Вона була гарнесенька, білява, з блакитними очима й відразу сподобалася Моховинці.

Дівчинка ввійшла з дійницею та шматочком хліба, що був дуже смачний, бо хуха потім знайшла на соломі три крихітки й наїлася досхочу. Дівчинка пестила кіз, цілувала їх у рожеві мордочки, подоїла молочко, щільненько затулила дверцята й пішла собі. Так щодня приходила вона кілька разів у хлівець. Так само приходив сюди й сам господар, що приносив козам їсти. А коли настало кілька тепліших днів, то вкупі з дівчинкою щоразу був і манесенький хлопчик. Він був такий самий милий, як і його сестриця...

Минав день за днем. Тихо й спокійно жила в козячому хліві Моховинка. Було їй тут тепло, мала вона м'яку постіль, їжа була смачна та поживна. Могла їсти досхочу запашного сіна, майже щодня знаходила кілька крихіток хліба, а часто могла ще й полизати краплинку молочка, що іноді вибризувалося з дійниці на сіно.

Одного бракувало Моховинці: не було тут ніде поблизу жодної іншої хухи. А кожний знає, як тяжко жити без рідного товариства в чужій стороні!..

І хуха мріяла й удень, і вночі, коли ж прийде час, що вона зможе повернутися до своєї батьківщини. Однак тільки мріяла, бо що далі, то все ставало холодніше, а Моховинка боялася виткнутися на мороз свою жовто-фіолетову мордочку. Вона ще не знала, що по зимі завжди приходиться весна. Сподівалася ж тільки, що, коли вже вона зовсім виросте й у неї зробиться дуже густа вовночка на кожушку, тоді тільки зможе вона, не боячись морозів, повернути до рідного краю.

* * *

Одного дня в хліві трапилося нещастя. Як приходив увечері господар з великим оберемком сіна для кіз, то його зненацька покликали з хліва. Він поспішав і забув узяти із собою ту сітку, у якій звичайно приносив сіно. Отже, уночі в ту сітку й заплуталася старша коза Лиска. Що дужче вона борсалася в ній, то дужче заплутувалася. Уранці Моховинка побачила Лиску зовсім безпорадною. Вона лежала зі спутаними ногами, голова також застромилася в поплутані мотузки, бідна коза не могла поворухнутися, а тільки жалібно мекала. Менша кізка Оришка ходила навколо своєї подружки, лизала її, обнюхувала, також мекала, але не могла їй нічим допомогти.

Тоді Моховинка кинулася кликати дітей. Вона вискочила щілинкою під дверима й побігла до хати. Тут вона вищала, муркотала під вікнами й під дверима, але ніхто в хаті не чув її ніжного голосочка. І тільки тоді, коли вже господар, виходячи надвір, відчинив двері, хуха могла проскочити в хату. Тут вона враз ускочила в ліжко до дітей.

Але хухи не можуть говорити, доки бувають невидимі. Вони тільки пищать, як мишки, або ж муркочуть, як котики. Сили вони також не мають, бо легесенькі, як пухинка, а м'якесенькі, як вата. Тим-то, хоч як не намагалася Моховинка розбуркати діток, нічого не могла

зробити. Вони тільки крізь сон чули її пухнате тільце, чули, як ніжно вона лоскоче їх своїми лапками по обличчю, і, усміхаючись, спали далі.

І тільки тоді, коли вже мама зварила снідання, пробуркалися дітки. Вони прокинулися веселі й почали розповідати, який гарний їм снівся сон.

— Ненечко! — гукали вони одне поперед одного. — До нас у ліжко вскочило щось таке, мов котик. Тільки то не був котик. Гарнесенький, м'якесенький. Мордочка — мов квіточка, а голосок — як у мишки.

Але мама їм відповіла:

— То вві сні таке часом увижається. У житті ж такого не буває. Їжте, дітки, кулешик.

Бідна ж хуха бігала навколо дітей, але не могла їм нагадати про Лиску, що лежала спутана в хліві. І вже аж тоді, коли з хати вийшли тато й мама, Моховинка наважилася показатися дітям. Вона могла це зробити, бо ж ті дітки були дуже добрі. А відомо, що лише дуже добрі дітки, які ніколи нікого не образять, тільки ті можуть побачити на власні очі живу хуху.

Дуже зраділи дитинчата, коли перед ними з'явилося те миле звірятко, що вони бачили його вві сні. Хлопчик нахилився до Моховинки, щоб узяти її на руки, але ж вона вислизнула в нього з-поміж пальчиків і тонесеньким голосочком, як струна, продзвонила:

— Хутчій! У нас нещастя! Коза Лиска заплуталася в сітку! — І з тими словами вона побігла до дверей. А за нею побігли й діти...

Так хуха врятувала свою приятельку Лиску, яка дозволила їй жити в теплому хлівці.

* * *

Діти були їй дуже вдячні. Тепер вони приносили Моховинці крихітки всього того, що їм давали найсмачнішого. А хуха, коли ніде поблизу не було когось із людей, показувалася дітям, гралася з ними, дуже їх бавила.

Ще проминуло чимало часу. Колись на Масляній тато й мама поїхали до другого села в гостину до бабусі. Діти ж запросили Моховинку до хати. Там вони весело забавлялися, бо хуха була моторна й уміла вигадувати всілякі виграшки. Саме тоді, коли вона показувала, як по деревах стрибає вивірка¹, нечутно відчинилися двері й у хату ввійшов

¹ Вивірка — білка.

отой самий дід, що хотів колись зрубати сосну, у якій жила Моховинка.

— Тікайте, діти! То ж хуха! — закричав він страшним голосом, угледівши Моховинку, і кинув на неї сокиру, щоб її вбити.

Хуха враз стала невидимою. Однак вона не встигла як слід відскочити, і гостряк сокири влучив її по ніжці. Вона болісно запищала й, шкандибаючи, попід лавками покотилася до дверей. А той лихий дід почав її лаяти й ганити весь хушачий рід.

— То — лихі тварини! — говорив він дітям. — Вони тільки те й роблять, що чинять якесь лихо людям. Та й нема ж чого дивуватися, бо то ж — нечиста сила!..

Діти слухали й не йняли тому віри. Вони вже й самі добре знали хуху. Бачили вони навіч, яка вона мила, добра, нешкідлива. Знали вони, як Моховинка вболівала, коли кому була якась прикрість, пам'ятали, як вона врятувала їхню Лиску. І тому не могли вони повірити словам злого діда, що говорив про те, чого сам не знав, а тільки чув від інших, також незнаючих людей.

Навпаки, дуже вони жаліли бідну Моховинку, скрізь шукали, кликали, приносили їй найсмачнішої їжі. Але до їжі вона не доторкнулася. Хуха ніде не обзивалася...

* * *

Поранена Моховинка мовчки чекала під лавкою, аж поки хтось не відчинив з хати дверей. Тоді вона вискочила надвір. На хвилинку забігла в хлівець, попрощалася, красенько подякувала гостинним козам за їхню ласку й пошкандибала до свого рідного бору.

У лісі вже починав танути сніг, починало пригрівати весняне сонечко. Тепер Моховинка вже й без того не боялася холоду, бо ж вона була зовсім дорослою. У лісі вона знайшла маленьку ямочку під каменем, надряпала з-під снігу м'якого моху й зробила собі тимчасову хатинку. Там вона перебувала аж до літа, коли вже могла знайти собі житло.

Усі хухи-боровинки раділи її поверненню. Залюбки вони слухали її цікаві оповідання про те, як цілу зиму прожила вона з козами та людьми. І з того часу почали її кликати Хатньою хухою, або Кривенькою Моховинкою.

* * *

Минув після того цілий рік. Знову в лісі напало багато снігу. Тільки ж тепер Моховинка вже не боялася зими. З допомогою своїх родичів вона вибудувала собі гарнесеньку хатку, наносила повну хижку запасів: сушених грибків, меду, в'ялених ягідок, корінців, суниčního чаю. І жилося їй дуже добре. Удень вона працювала по господарству, а ввечері йшла кудись у гості до подружок. Також робила все, що хухам загадували мавки.

Якось довелося їй іти далеко, аж на другий кінець лісу на іменини до старого, мудрого й усіма поважаного Хо-Суковика. Надворі було дуже холодно. Крутила така віхола, що й світу Божого не було видно.

Моховинка котилася з кучугури на кучугуру й уже перебігла аж до середини лісу, коли зненацька почула стогін. Прислухалась і впізнала: стогнала якась людина. Вона метнулась у той бік та угледіла майже зовсім заметеного снігом злого діда. Біля нього лежала зрубана сосна. Він знесилів, задубів і, почувуючи, що йому надходить кінець, голосно молився.

— Господи! — стогнав він. — Пробач мені мої гріхи... Я не хотів би покинути цей світ, не покаявшись... — І він почав перелічувати злочини та кривди, що вчинив протягом життя. — Але ж, — говорив він, — коли б мені врятуватися на цей раз, то присягаюся, що до смерті вже не зроблю жодного лихого вчинку. Не крастиму, не лятимусь, нікого, нікого, навіть мухи не скривджу!..

Шкода стало Моховинці старого безпомічного діда. Забула вона й про те, як він зруйнував її хатку та вигнав з батьківщини, як хотів він її зарубати сокирою та на все життя зробив кривенькою. Швидше покотила вона туди, куди йшла, бо знала, що там здибає цілу громаду хух. Там вона розповіла, що бачила, і просила допомогти. Недовго їй довелося просити, бо ж усі хухи мають добре серце. Вони гуртом кинулися до діда, що вже ледве дихав. Одні огорнули його зі всіх боків своїми теплими кожушками; інші здмухували з нього сніг; ще інші лапками розгрібали замет. Дідові стало тепліше. Він почув, як знову побігла його жилами затужавіла кров. Потім простяг одну руку, вона була вільна, обперся другою на сучок і висмикнув одну ногу, а потім і другу.

Радий та щасливий, виліз він із замету й став на снігу.

Усе навколо було сіре. Віхола крутила так, що не можна було вгадати, куди буде праворуч, а де — ліворуч. Дід постояв, а потім застогнав знову.

— Яка з того поміч, що я зміг вилізти із снігу? Усе одно в цій віхолі не знайду я дорогу додому. Так чи інакше мені помирати, бо ж хто мені покаже дорогу?!

Тоді перед ним об'явилася Хуха-Моховинка.

— Хуха! — затрусився він і закричав не своїм голосом, шукаючи сокири.

Він одхилився з твердого місця й знову загруз у заметі. Там стояв безпомічний, мов закам'янілий. Але в тій хвили почув тонісінький голосочок:

— Так, я — хуха! І навіть та сама, якій ти зруйнував торік хатку, а потім у хаті в добрих людей хотів мене зарубати своєю сокирою...

Дід затрусився ще дужче. Він був певен, що тепер хуха помститься йому.

— Але ж тобі немає чого мене боятися! — продовжувала Моховинка. — Знай, що всі хухи на світі ніколи не шкодять людям, а навпаки, дуже часто їм допомагають. Ми — добрі й не пам'ятаємо лихого. Це ж ми, хухи, допомогли тобі вилізти із замету. А тепер я допоможу тобі вийти й з лісу. Не бійся нічого й іди за мною!

Дід усе ще стояв нерухомо. Щелепи в нього трусилися, зуби цокотіли, і він не міг вимовити жодного слова.

— Ну, не марнуй часу. Ходімо! — ще раз звернулася до нього Моховинка й потихеньку покотилася вперед.

На узліссі, коли вже стало видно, як блимають по селянських хатах вогники, Моховинка спинилася.

— Тепер уже я буду вдома! — радісно промовив дід. — Як же я тобі віддячу? — спитав він потім хуху.

— Хухи не потребують подяки. Вони роблять добро з повинності¹. Але ж на пам'ятку цього дня я б просила в тебе ось про що. Не забудь, що ти обіцяв, коли вже замерзав у заметі. А по-друге, розкажи людям, що з тобою трапилося. А тепер ходи здоров!..

Тієї ж миті Моховинка зникла, але ж вона ще чула, як дід щиро їй дякував.

Швиденько вона покотилася на хушині збори, де чекали її веселі вечорниці в старого Хо.

А дід щасливо дійшов до своєї хати й з того часу почав переконувати й дітей, і дорослих, що не треба боятися маленьких, добрих і гарнесеньких хух...

¹ *Повінність* — тут: обов'язок.

1. Хуки народжуються
А навесні
Б улітку
В восени
Г узимку

2. Моховинка була хухою
А печерницею
Б очеретянкою
В бур'янкою
Г боровинкою

3. Установіть відповідність.

Персонаж	Репліка
1 дід	А — По тому, як той дід поспішає та оглядається... я бачу, що він робить не по правді!
2 лісник	Б — Що воно за знак? ...Дерева стоять і не поворухнуться, а воно щось шумить і пищить.
3 Хо-Суковик	В — Господи! ...Пробач мені мої гріхи... Я не хотів би покинути цей світ, не покаявшись...
4 Хуха-Моховинка	Г — То вві сні таке часом увижається. У житті ж такого не буває. Д — Хуки не потребують подяки. Вони роблять добро з повинності.

4. Розкажіть про всі добрі вчинки Моховинки. Як до неї ставиться автор казки?
5. Чому Моховинка не залишилася жити в хліві?
6. Що приваблювало дітей у характері Моховинки?
7. Як ви розумієте виділене слово в реченні *Хуки не потребують подяки. Вони роблять добро з **повинності***? Яку повинність маєте ви?
8. Запишіть у зошит усіх героїв казки «Хуха-Моховинка», розділивши їх у дві колонки: 1) реальні персонажі; 2) вигадані.
9. Прочитайте уважно матеріал рубрики «До речі...» і перший абзац останньої частини казки «Хуха-Моховинка». Що в казці не відповідає віруванням давніх слов'ян? Чи має право письменник відходити від міфічних уявлень у художньому творі, зокрема в казці? Чому?
10. Чого навчає казка В. Королева-Старого «Хуха-Моховинка»?

11. Поміркуйте, чому люди більше вірять — почутому чи побаченому. Чому? Знайдіть підтвердження своїй відповіді в казці.
12. Усно перекажіть уривок, у якому йдеться про життя Моховинки в хліві й серед дітей.

1. До кожної частини казки (їх розділяють три зірочки) доберіть заголовки і запишіть у зошит.
2. Знайдіть у мережі Інтернет інформацію про міфічного героя Лісовика. Підготуйте про нього коротку розповідь з описом зовнішності (за бажанням).

Теорія літератури

Портрет

Уважний читач завжди у своїй уяві малює зовнішність кожного героя. Переглядаючи фільм чи виставу, ми бачимо персонажа: його стать, вік, зріст, риси обличчя, одяг та інше. У літературному творі письменник описує нам, який вигляд мають дійові особи. Змалювання зовнішнього вигляду літературного героя називається **портретом**. Звичайно, найдетальніший портрет мають головні дійові особи. Змальовуючи другорядних персонажів, автор, як правило, або взагалі не подає портрета, або згадує лише якусь яскраву деталь, скажімо, великий ніс, згорбленість статури чи руде волосся. **Портретна деталь** — це зображення лише однієї, але прикметної, дуже яскравої риси зовнішності. Наприклад, в описі зовнішності Скорохода з казки «Летючий корабель» використано лише одну портретну деталь: *«Іде чоловік шляхом, одна нога за вухо прив'язана, а на одній скаче»*. В уяві читача щоразу, коли з'являтиметься в казці Скороход, поставатиме образ чоловіка з прив'язаною за вухо ногою.

Слово *портрет* походить із французької мови, у якій означає «зображення обличчя людини на фотографії або картині». Узагалі, літературне поняття «портрет» не треба сприймати вузько, як зображення зовнішності на фотокартці. Літературний портрет уключає опис як обличчя, волосся, статури, одягу, так і міміки, жестів і навіть голосу, манери говорити. Такий портрет дає можливість глибше зрозуміти внутрішній світ героя. Одяг людини часто свідчить про її естетичні смаки, риси вдачі, майновий стан, рід занять. Міміка й жести теж промовисті, вони можуть нам розповісти про рівень внутрішньої культури й вихованості героя. **Міміка** — це рухи м'язів обличчя, які виражають внутрішній стан людини. **Жести** — це рухи тіла чи рук, які супроводжують людську мову або замінюють її. Прочитайте два портрети й порівняйте, якими засобами передано особливості зовнішності героїв.

Лис Микита. *Якийсь дивний та страшний звір, синій-синій, з препоганим запахом, покритий не то лускою, не то якимись колючими гудзами,*

не то їжаковими колючками, а хвіст у нього — не хвіст, а щось таке величезне й важке, мов довбня або здоровий ступернак, і також колюче.

Хуха-Моховинка. Була вона й сама така пухка, як мох. Мала довгу вовночку, що, мов шовком, укривала все її тільце. Сама тільки мордочка була голенька й нагадувала садову жовто-фіолетову квіточку — братки. Та були ще в неї голенькі зісподу рожеві лапки.

Без літературного портрета читачі не мали б чіткого уявлення про героя, кожен малював би у своїй уяві різних, а іноді протилежних зовні людей. Ось чому важливо уважно читати описи зовнішності літературних героїв.

1. Установіть відповідність.

Поняття	Визначення
1 міміка	А рухи тіла чи рук, які супроводжують людську мову
2 жести	Б зображення лише однієї, але яскравої риси зовнішності
3 портрет	В змалювання зовнішнього вигляду літературного героя
4 портретна деталь	Г детальний опис внутрішнього вигляду приміщення Д рухи м'язів обличчя, що виражають внутрішній стан людини

2. Установіть відповідність.

Герой (героїня) твору	Портретна деталь
1 Дівчинка («Хуха-Моховинка»)	А ...такий став, що його й не впізнаєш: одяга на ньому так і сяє, шапочка золота, а сам такий гарний, що й не сказати!
2 Дажбог («Дажбог»)	Б ...обличчя його уявлялося подібним до сонячного кола, із русявою бородою-промінчиками.
3 дурень («Летючий корабель»)	В ...закипів так, що аж очі кров'ю налилися, а з рота вогонь пішов.
4 Силун («Як виникли Карпати»)	Г Вона була гарнесенька, білява, з блакитними очицями. Д ...маленький дідок, сам зморщений, а борода зелена аж по коліна.

3. Портретною деталлю є виділене дієслово в реченні
- А** *І він почав перелічувати злочини та кривди, що **вчинив** протягом життя.*
 - Б** *Віхола **крутила** так, що не можна було вгадати, куди буде праворуч, а де — ліворуч.*
 - В** *Знай, що всі хухи на світі ніколи **не шкодять** людям, а навпаки, дуже часто їм допомагають.*
 - Г** *Моховинка... подякувала гостинним козам за їхню ласку й **пошкандибала** до свого рідного бору.*

4. Зображаючи портрет літературного героя, письменник удається до розповіді, роздуму чи опису? Поясніть свій вибір.
5. Чому важливо уважно читати літературні портрети в художніх творах?
6. Портрет якого героя найбільше вам запам'ятався з нещодавно прочитаних творів зарубіжної літератури? Чим саме?
7. Прочитайте портрет Хухи-Моховинки. Чому в описі цього персонажа автор використав зменшено-пестливі суфікси? Випишіть слова з такими суфіксами в зошит і виділіть їх.
8. Знайдіть і прочитайте опис зовнішності кіз у хліву. Як ви вважаєте, цей опис є портретом чи, може, містить тільки портретну деталь?
9. Яких персонажів найбільше наділяють портретними характеристиками — головних чи другорядних? З чим це пов'язано?
10. Прочитайте за ролями уривок з казки від слів: «*Радий та щасливий, виліз він із замету й став на снігу*» і до кінця твору.

11. В. Королів-Старий не змалював у казці «Хуха-Моховинка» портретів діда й лісника. Якими ви намалювали б у своїй уяві під час читання очі, погляд цих героїв, їхні губи, волосся, статуру й одяг? Усно опишіть їх. Чи схожими вийшли портрети цих приблизно однакових за віком чоловіків?
12. Роздивіться ілюстрації, на яких зображено Хуху-Моховинку, й уважно прочитайте її портрет. На скільки точно, на вашу думку, малюнок відповідає словесному портрету? Що б ви змінили в ілюстраціях? Чому?

1. Знайдіть у казці «Хуха-Моховинка» портрет дівчинки й випишіть його в зошит.
2. Намалюйте Хуху-Моховинку з однойменної казки В. Королева-Старого (за бажанням).
3. Прочитайте казку В. Симоненка «Цар Плаксій та Лоскотон». Випишіть у зошит незрозумілі вам слова.

ВАСИЛЬ СИМОНЕНКО

(1935–1963)

Василь Симоненко народився в 1935 р. на славній *Полтавщині* — землі, яка подарувала Україні багатьох талановитих митців. Його дитинство та юність припали на роки воєнного й післявоєнного лихоліття. Василь зростав без батька, його замінив хлопчикові рідний дід Федір, що майстерно вмів виконувати пісні про сиву давнину. Про це В. Симоненко пізніше написав:

А він вимовляє, виспіває
Гарячі прості слова —
І все давниною сивою
В очах моїх ожива.
І плачу, було, й сміюся,
Як слухаю ті пісні...
Спасибі ж тобі, дідусю,
За те, що ти дав мені.

Мама працювала вчителькою. Саме вона навчила його жити по совісті. Його однокласники згадують, що він майже не вчив уроків, усе ловив на льоту з пояснень учителя (пригадайте: такий талант мав І. Франко). Хіба що уроки з математики доводилося робити вдома. Школа була аж за дев'ять кілометрів від села, де жила сім'я Симоненків. Учителі розповідали, що одного дня в якусь несусвітню зав'ю, коли учні із сусідніх сіл не прийшли на уроки, Василь усе ж таки дійшов до школи.

Ніякі труднощі не були перешкодою в навчанні В. Симоненка, він був відмінником. У шкільному журналі, який зберігся, — тільки п'ятірки (у той час була п'ятибальна система оцінювання). Проте поміж них є одна двійка: учителька дала завдання написати твір на тему «Мое щасливе дитинство». Робота Василя мала один рядок: «У мене щасливого дитинства не було...»

Школу В. Симоненко закінчив із золотою медаллю, потім навчався на факультеті журналістики Київського університету. У літературі відомий як тонкий лірик, світла людина й патріот. У спадщині поета є і твори для дітей, один із найвідоміших — казка «Цар Плаксій та Лоскотон», яка вам обов'язково сподобається.

До речі...

Казку «Цар Плаксі́й та Лоскотон» В. Симоненко написав за одну ніч, а вже наступного дня читав її сину Олесеві як першому критику. Люблячий батько довіряв своїй дитині: рядки, які син запам'ятав, він друкував, а решту доопрацьовував. Напевно, саме тому діти й люблять цю казку.

ЦАР ПЛАКСІ́Й ТА ЛОСКОТОН

Цареве сімейство

Там, де гори і долини,
 Де гуляє вітровій, —
 Там цвіте краса-країна
 З дивним ім'ям Сльозолий.
 І колись в країні тій
 Був на троні цар Плаксі́й,
 Голова його — мов бочка,
 Очі — ніби кавуни.
 В Плаксі́я було три дочки
 І плаксивих три сини.
 Старша звалася Нудота,
 Середульшенька — Вай-Вай,
 Третя донечка — Плакота,
 Всі сльозливі через край.
 А цареві три сини
 Так і звались — Плаксуни.
 Отака була сім'я

У царя у Плаксі́я.
 Цілі дні вони сиділи,
 Голосили, та сопіли,
 Та стогнали, та ревли,
 Сльози відрами лили.
 Цар Плаксі́й велів сердито:
 «Хай із ними день при дні
 Плачуть всі в країні діти,
 Бо сміятись і радіти
 У моєму царстві — ні!
 Хто всміхнеться — в часі тім
 Я того негайно з'їм!»
 Ще була у Плаксі́я
 Грізна гвардія своя:
 В ній служили молодці
 Забіяки-сльозівці.
 Хто сміявсь — вони хапали
 І нагайками шмагали,
 Так що в царстві тому скрізь
 Вистачало плачу й сліз.
 Цар любив, як плачуть діти,
 Бо любив їх сльози пити.
 Отакий був цар Плаксі́й
 У країні Сльозолий.

Дядько Лоскотон

Але в тому диво-царстві,
 Зневажаючи закон,
 Жив у мандрах і митарстві¹
 Добрий дядько Лоскотон.
 Він приходив кожний вечір —
 Хай чи дощ іде, чи сніг —

¹ Митарство — тяжкі переживання, труднощі.

До голодної малечі
 І усім приносив сміх.
 Мав він вдачу теплу й щиру,
 Ще й лукавинку в очах.
 І була накидка сіра
 В Лоскотона на плечах.
 Лоскотливі мав він вуса
 І м'якенькі, наче пух.
 І м'яке волосся русе
 Розсипалося до вух.
 Він як прийде, залоскоче,
 То сміється, хто й не хоче.
 Тільки де він появлявся,
 Зразу плач там припинявся,
 І приходив до усіх
 Голосний та щирий сміх.
 Не любили Лоскотона
 Цар Плаксій і Плаксуни,
 Видавали заборони
 Проти лоскоту вони.
 І за дядьком Лоскотонком
 Із нагайками в руках
 Охоронці злих законів
 Полювали по хатах.
 Але дядько Лоскотон
 Не боявся цих заслон:
 Він ходив по всій країні
 І носив з собою сміх
 В розмальованій торбині,
 В пальцях лагідних своїх.

Арешт Лоскотона

Розізливсь тоді Плаксій —
 Цар країни Сльозолий.
 Гнівню він гукнув із трону:
 «Гей, ледачі сльозівці!
 Хто впіймає Лоскотона,
 Буде муж моєї дочці!

Хто його посадить в льох —
 Вибирай одну із трьох!
 Бо уже цей Лоскотон
 Скоро нам розвалить трон:
 Що тоді ми будем пити,
 Як не будуть плакати діти!»
 І завзяті сльозівці
 Понеслись у всі кінці,
 Щоб скарати по закону
 Баламута Лоскотона.
 Довго скрізь його шукали,
 У всі шпари заглядали,
 Перерили всі двори,
 Обходили всі бори,
 Час потратили дарма:
 Лоскотона скрізь нема,
 Бо його завжди і всюди
 Од ловців ховали люди.
 Опівночі Лоскотон,
 Коли всіх колише сон,
 Йшов собі в бідняцькі хати
 Їхніх діток розважати.
 Був тоді у Плаксія
 Лютий посіпака¹,
 Віроломний, як змія,
 Капітан Макака.

¹ *Посіпака* — прислужник, готовий допомагати в будь-яких діях, переважно ганебних.

Так хотілося йому
Царським зятем стати,
Що ні разу в ту зиму
Не лягав і спати.
Все ходив, усе він слухав
І нарешті все рознюхав.
На світанку Лоскотон,
Насмішивши діток,
У міцний поринув сон
Між кленових віток.
А лукавий капітан
Підікрався змієм
Й Лоскотонові аркан¹
Зашморгнув на шиї.
Руки вивернув назад,
Міцно спутав ноги
І мерщій у Плаксоград
Рушив у дорогу...

Весілля в палаці

Лоскотона посадили
За вузькі ґрати,
А в палаці порішили:
— Час весілля ґрати... —
Гей, зійшлися царенята
І придворна свита
Наречених шанувати,
Сльози діток пити.
До вінця веде жених
Висохлу Нудоту,

Та дивитися на них
Зовсім неохота.
Хоч Макака був бридкий,
А вона ще гірша,
Їм поет один гладкий
Присвятив ще й вірша.
Стільки там було хвальби,
Так скрасив їх вроду —
Навіть жаби від ганьби
Булькнули у воду!
Але цар ходив, пишався,
Він із зятем цілувався,
Похвалявся: «Ну, тепер
Лоскотон, вважай, умер!
Недоступним став для всіх
Голосний та щирий сміх.
Тож від радості стрибайте!
Тож від радості ридайте!
Ми тепер встановим скрізь
Віковічне царство сліз!»
Так розхвастався Плаксію —
Цар країни Сльозолий.

Звільнення Лоскотона

Та поки гуло весілля,
То п'яниці вартові
Напились якогось зілля
Та й послули у траві.
А вночі йшли до в'язниці

¹ Аркан — довгий мотузок, за допомогою якого ловлять коней та інших тварин.

Батраки¹ й робітники,
Щоб звільнити із темниці
Лоскотона на віки.
Рознесли всі перепони,
Гнули ґрати, мов прути:
— Гей, веселий Лоскотоне,
Це прийшли твої брати!
Йди до нас, веселий брате,
В нашу здружену сім'ю!
Підем разом догравати
Ми весілля Плаксію...

Продовження весілля

У палаці кожен скаче
Та від щастя гірко плаче,
Ллються сльози, як ріка, —
Бачте, радість в них така!
Раптом цар упав на трон:
— Ой, рятуйте — Лоскотон! —
Всі відразу «ох!» та «ах!»,
Жах у кожного в очах.
А веселий Лоскотон
До царя стрибнув на трон
І сказав йому якраз:
— Насмієшся ти хоч раз!.. —
Став царя він лоскотати,
І Плаксій став реготати.
Так сміявсь — аж заливався,
Аж від реготу качався, —
Кулаками очі тер —
Потім лопнув і помер.
Ой, була ж тоді потіха
Цар Плаксій помер од сміху!
З ним придворні одубіли,
Бо сміятися не вміли.
А цареві три сини,
Три завзяті Плаксуні,
Так сміялись-реготали,

Що штани з них поспадали —
Тож всі троє без штанів
До чужих втекли країв.
Три царівни теж навтьоки
У чотири бігли боки.
Кровопивці-сльозівці
Стали п'явками в ріці,
А Макака-забіяка
З'їв себе із переляку.
Так веселий Лоскотон
Розвалив поганський трон.
Сам же він живе й понині,
Дітям носить щирий сміх
В розмальованій торбині,
В пальцях лагідних своїх.
Схочеш сам піти в цей край,
То маршрут запам'ятай:
Треба йти спочатку прямо.
Потім вправо завернуть,
А тоді поміж дубами
Поведе наліво путь.
Після цього вже помалу
Чимчикуй куди попало:
Як од втоми не впадеш —
В цю країну попадеш.

¹ Батра́к — бідний селянин-наймит.

Теорія літератури

Віршована мова

Віршована мова має ритм і риму, вона розмірена. Казка «Цар Плаксі́й та Лоскотон» написана саме такою мовою. Що таке *рима*? **Рима** — це співзвучні закінчення рядків у віршованому творі. Знайдімо риму в казці В. Симоненка. Прочитайте рядки:

У палаці кожен скаче
Та від щастя гірко плаче,
Лються сльози, як ріка, —
Бачте, радість в них така!

Зверніть увагу на кінець рядків: перший рядок співзвучний з другим (рима *аче*), а третій — з четвертим (рима *ка*). Отже, у цьому уривку перший рядок римується з другим, а третій — з четвертим. До речі, римування може відбуватися і в інший спосіб: наприклад, перший рядок римується з третім, а другий — з четвертим, як у такому уривку:

Але в тому диво-царстві,
Зневажаючи закон,
Жив у мандрах і митарстві
Добрий дядько Лоскотон.

А. Базилевич. Ілюстрація до казки В. Симоненка «Цар Плаксі́й та Лоскотон»

Важливим у вірші є ритм. **Ритм** — рівномірне чергування наголошених і ненаголошених складів, розміреність і злагодженість у звучанні. Якщо проставити наголоси в будь-якому з наведених вище уривків, то помітимо, що в більшості випадків по чергово розміщено наголошений та ненаголошений склади, наприклад: *Лються сльози, як ріка*. Придивіться: у рядку сім складів, із них наголошені — перший, третій, п'ятий та шостий, а ненаголошені — другий, четвертий та шостий. Таке чергування створює у вірші ритм, воно ритмізує рядок.

А ще ритмізації сприяють **паузи** — короткі перерви (або зупинки) під час читання, які у вірші здебільшого

збігаються із закінченням рядка. Віршовану мову записують у формі колонки.

Часто віршований текст поділяють на строфи, чого немає в казці «Цар Плаксій та Лоскотон». У цьому творі віршований текст іде суцільним полотном.

Строфа — це кілька рядків, згрупованих за змістом та інтонаційно. Вона може об'єднувати два рядки (двовірш), три рядки (тривірш), чотири рядки (чотиривірш) і більше. Коли будете читати твори Т. Шевченка, П. Тичини, М. Рильського, зверніть увагу на особливість строф у їхніх віршах. Тож не плутайте поняття «рядок» і «строфа», коли йдеться про поетичний твір.

Порівняння. Епітет

Засоби образної мови також називають **тропами** (епітет, метафора, гіпербола, порівняння, персоніфікація та ін.). Важко уявити художній твір без тропів, адже саме за допомогою них мова стає емоційною, дотепною, красивою. Сьогодні розглянемо епітет і порівняння.

Епітет — це художнє означення. У перекладі з грецької мови означає «прикладка». Справді, епітет ніби прикладається до слова, надаючи зображуваному більшій емоційності, виразності й поетичності. Порівняйте два словосполучення: *золоті персні* та *золоті руки*. Епітет ужито в поєднанні з іменником *руки*. *Золотими* називають роботящі руки, ті, що творять дива. Тут прикметник *золоті* вжито в переносному значенні. А в першому словосполученні означення *золоті* вказує на метал, з якого виготовлено персні: *золоті персні*. Поміркуйте, у якому словосполученні вжито епітет: *світлий піджак* чи *світла душа*. Епітети не обов'язково вживаються в переносному значенні, як у попередніх прикладах. Якщо означення урочисте, піднесене, емоційне, то й у прямому значенні воно буде епітетом, наприклад: *рідний край, святі місця, блискуче проміння*. Якщо епітет часто вживається з конкретним іменником, то його називають *постійним*, таких епітетів найбільше у фольклорі: *ясний сокіл, буйний вітер, широкий шлях, сизий орел, червона калина*.

У казці В. Симоненка «Цар Плаксій та Лоскотон» вдачу дядька Лоскотона наділено епітетами *«тепла й щира»*, а його пальці — *«лагідні»*. Водночас прислужник Плаксія, капітан Макака, отримує негативну оцінку за допомогою епітета *«лютий посіпака»*.

Порівняння — художній вислів, у якому один предмет чи явище зіставляється з іншим, чимось подібним до нього. Для цього зазвичай

використовують слова *мов, наче, ніби, як* і под. Казка В. Симоненка «Цар Плаксій та Лоскотон» густо засіяна порівняннями:

Голова його — *мов бочка*,
Очі — *ніби кавуни*.

Напевно, ви вже впізнали Плаксія. За допомогою порівнянь можна давати літературним героям і позитивну характеристику:

Лоскотливі мав він вуса
І м'якенькі, *наче пух*.

У фольклорі поширені порівняння: *дівчина, як зоря; парубок, як явір*. Найчастіше порівняння вводяться словами *як, наче, ніби, мов, немовби*. Будьте уважними: іноді ці сполучники пропускають, наприклад: *Книги — морська глибина* (І. Франко). Тут мається на увазі, що *книги, як морська глибина*.

Бувають і заперечні порівняння, у них використовується заперечна частка **не**, наприклад:

То ж не маки червоненькі —
То козаки молоденькі (*Нар. пісня*).

Рідше порівнянням буває іменник у формі орудного відмінка: *дивитися вовком* (*дивитися, як вовк*).

1. Портретна характеристика *голова його — мов бочка, очі — ніби кавуни* належить

- А** Лоскотонові
- Б** Плаксуну
- В** Плаксію
- Г** Макаці

2. Установіть відповідність.

Слово	Лексичне значення
1 аркан	А бідний селянин-наймит у багатія
2 батрак	Б заможний селянин у давні часи
3 посіпака	В тяжкі переживання, труднощі, поневіряння
4 митарство	Г мотузок, за допомогою якого ловлять коней
	Д прислужник, який готовий допомагати навіть у ганебних діях

3. Установіть відповідність.

Персонаж	Вчинок
1 Лоскотон	А з'їв себе з переляку
2 Плаксій	Б носить у торбині сміх
3 Макака	В подався до чужих країв
	Г п'є сльози дітей

4. Чим віршована мова відрізняється від прозової?
5. Прокоментуйте імена членів царської родини, назву її країни й столиці.
6. За що діти й дорослі любили Лоскотона? Як вони допомогли йому в скрутну хвилину?
7. Знайдіть і прочитайте портрет Лоскотона. Які засоби засвідчують симпатію автора до цього героя?
8. Чому капітан Макака вирішив допомогти Плаксію знайти Лоскотона? Які слова використовує автор, характеризуючи Макаку?
9. Визначте, чому В. Симоненко вирішив написати казку про плаксу й веселуна.
10. Випишіть у зошит приказки й прислів'я, які близькі за змістом до казки «Цар Плаксій та Лоскотон».

Тобі сміх, а мені плач.
 Сміх — найкращі ліки.
 Буває сміх і крізь сльози.
 Дурню сміх — розумному сльози.
 Краще сміятися, ніж плакати.
 Скорі на сміх — гострі на плач.
 Не смійся багато, бо скоро будеш плакати.
 Над товаришем не смійся, бо над собою заплачеш.

11. Який малюнок до казки «Цар Плаксій та Лоскотон» вам найбільше сподобався? Чим саме? Який фрагмент твору ви б іще проілюстрували? Словесно намалюйте його.
12. Складіть маленький вірш із поданими римами.

... прилетіли
 ... вони
 ... сповістили
 ... весни.

1. Запишіть у зошит перші чотири рядки Державного Гімну України й підкресліть у ньому рими.
2. Прочитайте першу частину повісті Г. Малик «Незвичайні пригоди Алі в країні Недоладії».

ГАЛИНА МАЛИК

(нар. 1951 р.)

Галина Малик — сучасна українська письменниця, яка мешкає в *Ужгороді*. Написала понад п'ятдесят книжок для дітей. Найвідоміші з них такі: «Незвичайні пригоди Алі в країні Недоладії», «Подорож Алі до країни сяк-таків», «Третя подорож Алі», «Сміятись заборонено», «Злочинці з паралельного світу». Здебільшого це казки. Цей жанр літератури для письменниці особливий, адже перша книжка, яку їй подарували в житті, — це збірник «Українські народні казки».

Герої казок Г. Малик люблять потрапляти з реального світу в казковий, а казкові персонажі часто проникають у наше життя. Твори цієї письменниці насичені пригодами, веселощами, добро в них завжди перемагає зло.

НЕЗВИЧАЙНІ ПРИГОДИ АЛІ В КРАЇНІ НЕДОЛАДІЇ

Повість

(Скорочено)

Розділ перший, у якому починаються чудеса

Аля грюкнула кімнатними дверима й притулила долоні до гарячих щік:

— Ой, як соромно! Як негарно все вийшло!

Ще місяць тому вона надумала вишити рушничок для бабусі до її дня народження. І нитки підбрала, і рушничок білий знайшла, і навіть перший хрестик зробила. А потім їй перехотілося вишивати.

Вона відклала роботу й подумала: «Завтра дошю!» Назавтра часу в неї не знайшлося. А згодом вона й зовсім забула про вишивку. Їй навіть здалося, що рушничок давним-давно вишитий!

Тому, коли сьогодні всі поздоровляли бабусю, Аля була впевнена, що дарує рушничок з вишитими червоними півнями.

Бабуся розгорнула пакунок, і тут усі побачили біле полотно з маленьким хрестиком у куточку та лялечку червоних ниток.

— Що це? — здивувалася бабуся.

— Це... це... вишиваний рушничок... — ледве вимовила Аля й почервоніла, як ті нитки.

А тато глянув на неї й стиха мовив:

— Ех ти!

І тоді Аля втекла до своєї кімнати.

Ох, як негарно все вийшло!

Потроху дівчинка заспокоїлася. Вона чекала, що по неї от-от хтось прийде, бо час сідати до святкового столу! Але ніхто не прийшов. Спочатку Алі стало нудно, а потім вона розсердилася. «То ви такі! — сказала вона сама собі. — Ось візьму голку й навишиваю вам сто півників, щоб ви не думали!..»

— Цілих сто! — голосно промовила вона й затягнула в голку нитку з червоного клубочка.

— Еге ж, рівнесенько сто! — повторив раптом хтось за її спиною.

Першої миті Аля зраділа, бо вирішила, що по неї таки прийшли. Але таким голосом ні тато, ні мама й ніхто з її знайомих не розмовляє! Він був якийсь неживий, безбарвний, дуже неприємний — ніби цвяхом дряпали по склу.

Аля обернулася й...

— Хто тут? — прошепотіла вона.

На плінтусі сидів маленький чоловічок у довгому, майже до п'ят, картатому піджаку з широкими кишнями. На голові в чоловічка червонів ковпачок, а на ногах у нього були величезні зелені черевики з червоними шнурівками.

Аля зацікавилася. А чоловічок поважно вийняв з однієї кишені окуляри, з другої — якогось папірця й почав уважно читати, водячи по рядках указівним пальцем.

— Так, так, усе правильно! — задоволено мовив він. — Сьогодні ця дівчинка не завершила соту справу. Якраз стільки, скільки потрібно, щоб...

Чоловічок не доказав, бо Аля вже встигла на той час отямитися. Вона неуважно запхнула до кишеньки нитки з голкою, які ще тримала в руці, і хотіла накрити чоловічка долонькою, наче коника. Але він побачив занесену над собою руку — і вмить опинився на люстрі. Зручно вмотивився на її краєчку, звисівши ноги у величезних черевиках.

Аля задерла голову й з цікавістю чекала, що ж він робитиме далі.

А чудернацький гість тим часом змахнув руками і швидко-швидко щось забурмотів собі під ніс. Аля прислухалась і розібрала дивні слова:

Недо-роби!	І недо-їж!
Недо-пиши!	І недо-ший!
Недо-почни!	І в Недо-ладію
Недо-лиши!	Мерщій!

Чоловічок задоволено потер руки. Потім зняв із лівої ноги черевика й почав засовувати його до кишені.

Черевик помістився, однак носком діставав аж до підборіддя дивного гостя.

Тоді отой чоловічок, справді, наче коник, стрибнув на підлогу, тупнув ногою та... зник!

Раптом щось підхопило Алю — і вона миттю вилетіла в розчинене вікно...

Розділ другий, у якому Аля потрапляє в дуже дивну країну

А треба вам сказати, що Аля тільки на перший погляд була звичайна дівчинка. Тобто виглядала вона звичайною: ластовиння на носі, дві кіски, ямочки на щоках. І морозиво любила, як усі. А от вдачу вона мала дуже незвичайну. Вона нічого, ну зовсім нічогісінько не могла доробити до кінця.

Почнімо з того, що насправді звали її Галя. Але ще як була вона маленькою, вимовляла своє ім'я не повністю. Казала: «Аля хоче! Алі дай!» Тато з мамою так і почали звати її не Галею, а Алею. За ними — бабуся з дідусем. Потім — знайомі та сусіди. Так і залишилася вона Алею.

Те, що їй клали на тарілку, вона не доїдала. Те, що давали пити, не допивала. Почне малювати — кине, бо набридло. Почне щось ліпити з пластиліну — кине, бо нудно. Почне вишивати — кине, бо нецікаво. Навіть заплестися їй ні разу не вдавалося до кінця. Заплете одну кіску, а за другу й не береться. Так і ходить цілий день — одна коса заплетена, а друга — ні.

Через це з нею завжди траплялися якісь неприємності, як-от сьогодні з бабусиним днем народження.

Утім, подивімося, що трапилося далі.

Аля недовго мандрувала таким незвичним способом. Їй здалося, що вона просто впала зі стільця на підлогу. Але, роздивившись навкруги, зрозуміла, що опинилася в геть незнайомому місці.

Сиділа вона біля ставка. Але якого ставка! У ньому зовсім не було води! Так, так! Аля протерла очі, але дивний ставок не зникав. Великі й маленькі риби

пішки походжали по його дну, наче прогулювалися. Старий рак з однією клешнею за щось сварив маленьких рачат. А біля самого берега гуляли дві плотвички. Одна з них тримала парасольку. Вона часто поглядала на небо й казала:

— Згадаєш мої слова, любонько! Сьогодні неодмінно буде дощ і ми всі добряче вимокнемо!

Неподалік білів у траві цілий острівець ромашок. Алі вони видалися дивними. Придивившись, вона побачила, що лежали вони просто на землі. У них не було ні стебел, ні листя, ні коріння.

Та найбільше здивувалась Аля, коли подивилася на небо. Там сяяло не кругле сонце, а рівнесенько відрізана його половина. Промені від неї розходилися тільки в один бік.

— Ну й дива! Що це з ними всіма сталося — зі ставком, із квітами, із сонцем?! (...)

Розділ третій, **у якому Аля знайомиться з першим недоладянином**

Тільки-но мандрівниця звернула за першим поворот дороги, аж попереду побачила дерев'яний стовпчик. На ньому криво прибита стрілка показувала кудись угору. А на стрілці нерівними літерами нашкрябано «Недоладія».

— Що за Недоладія? — у голос запитала Аля. — І де вона, якщо навколо тільки трава та кущі?

І тут у цих самих кущах щось зашаруділо. З густого листя висунулася голова. Її прикрашав шкіряний капелюшок з півнячою пір'їною збоку. Капелюшок сидів криво, бо лівого вуха, яке б мало його підтримувати, на голові зовсім не було. Голова повернулася обличчям до Алі. Добре, що хоч очі на місці. Зате одне — більше, а друге — менше. Ніс набік скривлений, губи перекошені. Навіть ямочка на підборідді не на своєму місці, а майже біля вуха. Та, незважаючи на це, губи весело всміхалися, очі дивилися лагідно, а обличчя було відкритим і добродушним.

— Ти хто? — спитала голова звичайним людським голосом.

— Я — Аля, — отямившись від несподіванки, відповіла дівчинка. — А ти хто?

— А я — Недоладько! — Губи ще ширше розплилися в усмішці, а менше око майже зовсім заплющилося.

І з куців виліз кремезний, широкоплечий хлопчина. Стояв він, нахилившись набік, бо ліва нога в нього була коротша від правої. (...)

— Ти часом не знаєш, що це за Недоладія?

— Ой, тепер я зрозумів! — не відповідаючи на запитання дівчинки, вигукнув Недоладько та ляснув себе по лобі: — Ти, напевно, тільки що прибула! От такий компот! А я дивлюся на тебе й нічого не второпаю. Бо хоч одна кіска в тебе й не заплетена, та дуже ти схожа на звичайну живу дівчинку!

— Як це схожа? Я і є звичайна жива дівчинка! — обурилася Аля.

— Як? Справдешня жива?! — не повірив Недоладько. Він так кумедно округлив свої неоднакові очі, що Аля голосно засміялася.

Розділ четвертий, **у якому Недоладько розповідає про дивні речі**

Здивований, навіть спантеличений тим, що вперше побачив справжню живу дівчинку, Недоладько починає розповідати про особливості Недоладії, у якій живуть не доведені до ладу справи. Ці справи з реального життя людей потрапляють у його країну.

Він розповів свою історію: його не домалював один хлопчик, зокрема його ліве вухо. Ще Аля дізналася, що недороблені справи збирає карлик Недочеревик, який уміє чаклувати. За описом вона його впізнала й зрозуміла, чому потрапила сюди, згадавши бабусин рушничок. Недоладько сказав Алі, що звідси немає дороги додому: на півночі живуть абияки, на заході — якоськи, а на півдні та сході — сяк-таки. Недоладією править Недороль Десятий, він, за словами Недоладька, — добрий. Хлопець радить Алі звернутися за допомогою саме до нього.

Розділ п'ятий, **у якому Аля вперше доводить справу до кінця**

Недоладько підвівся, підморгнув Алі й, на диво легко ступаючи нерівною дорогою, заспівав:

Чисту правду вам сказати не боюсь:

так, насправді Недоладьком я зовусь.

Ще не все у мене зовні до ладу.

І накульгую я трохи, як іду.

І очі в мене різні,

І ніс — кривий.

Та це велике щастя,

що я — живий!

А як у грудях серце

Не мертве, а живе,

то вирівняти можна

усе,

що ще криве!

От такий компот!

(...) Сонце стояло високо. Алі вже давно хотілося пити.

Нарешті мандрівники побачили колодязь, а біля нього — журавля з новеньким відром. Дівчинка радісно підбігла до колодязя й трохи не

заплакала: зовсім новеньке відро було без дна. Вода тут, поруч, — чиста, прохолодна, а набрати її нічим!

— Яка безглузда країна! — З досади в дівчинки на очі навернулися сльози.

— Атож, живуть десь там лінюхи та шелепи-недотепи — це не зробив, те кинув на півдорозі. А через них і ми мучимося! — підтакнув Недоладько. Але відразу ж захопився: — Ох, вибач, я не хотів тебе образити!

Алі відразу ж перехотілося плакати. Вона зрозуміла, що теж належить до отих шелеп-недотеп.

— Я не гніваюся, Недоладьку. Якщо і є мені на кого гніватися, то тільки на саму себе, — сумно прошепотіла вона пошерхлими від спраги губами.

Вони рушили далі. Аля йшла й згадувала всі компоти, киселі, соки, які не допивала вдома. А молоко! Через те молоко Аля доводила бабуся до сліз. А зараз з якою насолодою випила б вона склянку прохолодного, свіжого молока!

Незабаром Аля побачила на квітці велику бабку.

— Ой, Недоладьку, дивися, яка гарна! — вигукнула вона. — Давай її сполохаємо — нехай політає!

— Вона не літає, — зітхнув Недоладько й зупинився. — У неї немає одного крильця.

«Бідолашна! Їй, мабуть, так хочеться літати!» — подумки пожаліла дівчинка бабку.

І раптом згадала, що в одній кишеньці в неї лежить біла в синій горошок стрічка, а в другій — голка з клубочком червоних ниток.

Дівчинка присіла коло бабки й заходилася працювати. На крильце вистачило малесенького клаптика, а стрічку вона заховала назад до кишеньки. Обережно, щоб не зробити бабці боляче, Аля пришила крильце.

Бабка нерішуче стріпнула ним раз, удруге... Потім знялася й полетіла!

Аля дуже зраділа. Недоладько на радощах стрибав навколо неї й підкидав угору капелюха. Потім кинувся цілувати дівчинку.

— Ура! Виходить, ти чудово вмієш доробляти недороблене! Ура!

Й Аля зрозуміла, що вперше у своєму житті довела справу до кінця. Вони рушили далі.

«Так ось чому мені стало так радісно! — подумала дівчинка. — Виходить, це дуже приємно — розпочату справу доводити до кінця».

— Ось ми й прийшли! — перервав її роздуми Недоладько. (...)

І справді, перед ними в широкому видолинку лежало місто.

Розділ шостий,
у якому Аля все більше дивується

Алю дивує місто, у якому на кривулястих вулицях стоять не будинки, а розвалюхи. Деякі з них — без вікон і дверей... І перехожі тут дивні: кожному чогось не вистачає: або взуття, або одягу, або волосся на голові, а головне — усмішок. Аля з Недоладьком зупинилися біля недотелю з перекошеними віконцями, який більше нагадував кривий хлів. Звідти вийшов якийсь товстун у шкіряній безрукавці. Одна холоша його штанів була довга, а друга сягала лише коліна.

Розділ сьомий,
у якому Аля вперше чує про Першого Недорадника

Поки Аля розглядала товстуна, Недоладько привітно потиснув йому руку.

— Здоров був, Недоштаньку! — усміхаючись, сказав він. — Ну, що тут у вас нового скоїлося?

— У нас завжди все по-старому! — знехотя буркнув товстун.

— Зате поглянь, з ким я прийшов! — І Недоладько повернувся до Алі.

Та Недоштанько вже обдивився дівчинку, тому навіть не ворухнувся, тільки знову буркнув:

— Дівчисько як дівчисько.

— Е, не кажи! (...) Це — справжня жива дівчинка!

Ось тепер Недоштанько таки здивувався. Він навіть обійшов довкола Алі, щоб краще її роздивитися.

— А як вона сюди потрапила? — ошелешено запитав він.

— Саме цього ні я, ні вона не знаємо, — здвигнув плечима Недоладько. — Зараз головне інше — вона хоче звідси вибратися.

— Ну, хто потрапляє сюди, той звідси вже не вибирається, — спохмурнівши, повторив гладун Недоладькові слова. І, немовби вирішивши, що говорити далі про це не варто, повернувся до Алі: — Вибирай собі кімнату й живи, — кивнув він на недотель. — Можу запропонувати цілком пристойне помешкання. Щойно звільнилася кімната, усього-на-всього без дверей.

— Усього-на-всього?! — уперше розтулила рот Аля. — А як же там живуть без дверей?

— Пхе! Велика біда — без дверей! А як тобі подобаються кімнати без ліжка, без опалення, без водогону й стелі або кімнати без стін? (...)

— Але я не хочу тут жити! Я хочу додому! Мені у вас не подобається!

— Ха, відкрила Америку! Нам усім тут не подобається! — роздратовано буркнув Недоштанько. — А раз ти сюди потрапила, значить, тобі теж чогось не вистачає й ти мусиш тут жити!

— А от і вистачає, вистачає! Я не хочу й не буду тут жити! — розсердилася Аля та навіть тупнула ногою.

— А куди ж ти подінешся? — єхидно запитав товстун.

— Ну-ну, не треба сваритися! — утрутився Недоладько. — Я саме збирався тобі пояснити. Вона хоче йти до Недороля Десятого. Га? Що ти на це скажеш?

— Скажу, що на це треба наплювати й забути.

— Це ж чому?

— Бо якщо навіть їй і пощастить дістатися до замку, там її неодмінно схопить Перший Недорадник, і — гоп! — її розпатланій голови наче й не було! Ось чому!

— А хто він такий — Перший Недорадник? — спитала Аля.

— Про це ти зможеш дізнатися негайно, як тільки ступиш ногою до замку! — уципливо мовив Недоштанько. Він пішов до будинку й так хряснув за собою дверима, що вони самі ще декілька разів відчинилися й зачинилися.

Розділ восьмий, у якому Аля пробирається до замку Недороля Десятого

Недоладько мав знайому, яка була служницею в королівському замку. Вона могла провести дівчинку до Недороля Десятого. Уже біля замку Аля помітила, що йому не вистачало однієї башти, а на велетенському годиннику центральної вежі не було хвилинної стрілки, тому він показував тільки години. Недоладько знайомить Алю зі служницею, обличчя якої було вимазане попелом, одягнена вона до пояса в старий лантух, а нижче пояса до п'ят пишно спадала шовкова спідниця, гаптована золотом та оздоблена мереживом. Права ніжка її була взута в кришталевий черевичок, а ліва — у важкий дерев'яний. Служницю звали Недопопелюшкою.

Розділ дев'ятий, у якому Недопопелюшка ризикує життям

Аля розповіла Недопопелюшці, як опинилася в Недоладії. Вона дізналася, що в замку живе Перший Недорадник, якого всі бояться, бо він усім, кого спіймає, відрубав голову. Недопопелюшка провела Алю до кімнати короля

й порадила звертатися до нього не «ваша величносте», а «ваша недоречносте». Аля зазирнула в щілину — і перед її очима постала кумедна картина.

**Розділ десятий,
у якому Аля зустрічається з Недоролем Десятим**

Посередині ліжка сидів маленький чоловічок у нічній сорочці та нічному ковпаку з китицею. Поруч у мідному свічнику горіла свічка. Він тримав у руках банджо¹ й легенько перебирав струни. Потім умостився зручніше й заспівав сумно-сумно:

(...) Я свій виступ починаю, наче казку.
День у день я знову граю цю давно обридлу роль.
Все частіше забуваю — я людина чи король?
Хоч би привид завітав до мене в гості.
Ми посиділи б, пограли з ним у кості!
Тільки й привиди мене чомусь бояться!
Ех, обридло як монархом називається!

Поки Недороль співав, дівчинка розмірковувала, як озватися до нього, щоб він, бува, не злякався й не зчинив галасу.

Нарешті вона відважилася й тихенько прошепотіла:
— Ваша недоречносте!

Та Недороль Десятий усе одно страшенно перелякався.

Він заверещав, шпурнув банджо вбік, аж воно жалібно бренькнуло, і почав швидко зариватися в подушки. (...)

І ось уже на ліжку замість короля височіла гора ковдр і подушок.

«Ох, як я його налякала! — почала потерпати дівчинка. — Ще задихнеться там під подушками!»

І вона знову покликала:

— Ваша недоречносте! Вилазьте! Я зовсім не привид! (...)

Купа заворушилася, і почувся голос:

— Як-кщо ти не пири-ри-риви-вид, то доторкнися до моєї ру-ру-ки! — І з-під подушок виткнулася тремтяча королівська рука.

Аля легенько потисла її.

Тоді з-під ковдр вигулькнув спочатку ковпак, а потім і голова Недороля.

— Ді-ді-дійсно, начебто не пири-ри-вид! — сказав рін. — То хто ж ти?

— Звичайна дівчинка!

— Звичайних дівчаток не буває! Тобто не буває в моєму королівстві!

¹ *Банджо* — струнний, щипковий інструмент.

Нарешті Недороль виліз і сів, відсапуєчись.

— Ох-х-х-х, як ти мене налякала! — І він приклав до серця руку. — Я думав, що воно от-от вискочить! Мене вже давно так ніхто не лякав! (...) Оглянувся довкола й ще тихіше додав: — Усіх боюся, але найбільше, — Недороль зблід, наче крейда, — найбільше я боюся свого Першого Недорадника!

1. Слова от такий компот любить повторювати

- А Неодладько
- Б Недоштанько
- В Недопопелюшка
- Г Недороль Десятий

2. Повне ім'я Алі

- А Галя
- Б Алла
- В Аліна
- Г Аліса

3. Установіть відповідність.

Герой (героїня) твору	Слова
1 Аля	А — <i>Недо-роби! Недо-пиши! Недо-почни! Недо-лиши! І недо-їж! І недо-ший! І в Недо-ладію мерщій!</i>
2 Неодладько	Б — <i>А як у грудях серце не мертво, а живе, то вирівняти можна усе, що ще криве!</i>
3 Недороль Десятий	В — <i>Хоч би привид завітав до мене в гості. Ми посиділи б, пограли з ним у кості!</i>
4 Недочеревик	Г — <i>Згадаєш мої слова, любонько! Сьогодні неодмінно буде дощ і ми всі добряче вимокнемо!</i>
	Д — <i>Так ось чому мені стало так радісно! (...) Виходить, це дуже приємно — розпочату справу доводити до кінця.</i>

4. Хто живе в країні Неодладії? Розтлумачте походження її назви.
5. Скільки справ не довела до кінця Аля, після чого потрапила до Неодладії? Якою була остання справа, не доведена до кінця?
6. Чи можна сказати, що Аля відклала на завтра те, що можна було зробити сьогодні? Обґрунтуйте свою думку.
7. Охарактеризуйте Неодладька. Чи винен він у тому, що йому дано таке ім'я? Чому?
8. Кого боїться Недороль Десятий? Як це його характеризує?

9. Чи маєте ви спільні риси з Алею? Назвіть їх? Що б ви їй порадили перед читанням наступних розділів?
10. Які ознаки казки має цей твір? Чи подібний він до народної казки?

11. Прочитайте розділ десятий за ролями.
12. Випишіть у зошит імена всіх героїв із перших десяти розділів казки. Запишіть біля них по три прикметники, які найкраще характеризують особливості кожного персонажа.

1. Знайдіть і випишіть у зошит портрети Алі, Недоладька й Недопопелюшки.
2. Прочитайте казку «Незвичайні пригоди Алі в країні Недоладії» по розділ дев'ятнадцятий включно.
3. Намалюйте країну Недоладію (за бажанням).

Розділ одинадцятий, у якому Аля дізнається про державну таємницю

— А ти знаєш, чому я боюся свого Першого Недорадника? Бо він зазіхає на мою корону! — плаксиво сказав Недороль Десятий. — Мене рятує тільки те, що в нього немає голови. Але як тільки він роздобуде голову... — Недороль засмучено похитав головою.

— Як це — немає голови?! — жажнулась Аля.

— Немає — і все! Його намалювала якась дівчинка спочатку з головою. Потім та голова їй чомусь не сподобалася, і вона стерла її гумкою. А іншу так і не намалювала. От він і залишився без голови!

І раптом Недороль захопився, вирячив очі, підняв палець угору й зашепотів:

— Але про це ніхто не знає! І ти про це нікому не кажи, бо... бо... бо...

Недороль затнувся. Він не знав, яку причину вигадати, щоб змусити Алю мовчати.

— Бо це державна таємниця! — нарешті придумав він. — Знаєш, що буває за розголошення державної таємниці? — Недороль рукою показав, ніби відпилює собі голову. І прохальним голосом запитав: — Ти нікому не скажеш?

Алі стало шкода маленького чоловічка. Вона запевнила його:

— Ні, ні, не бійтеся, ваша недоречність!

Діставши таку обіцянку, Недороль полегшено зітхнув. Але, видно, раз почавши відкривати державні таємниці, він не міг уже зупинитися, бо по-змовницьки підморгнув Алі й поманив її за собою. Він узяв свічку, усунув ноги в стоптані пантофлі й рушив до дверей. Двері вели до Тронної зали.

Біля трону Недороль підняв свічку над головою та освітив заглиблення в стіні — ніщу. У ній стояли залізні лицарські лати.

— Бачиш цей шолом? — спитав Недороль. — Кожен ранок Перший Недорадник приходив сюди й прилаштував шолом собі на плечі замість голови, а ввечері ставить його назад.

Аля піднялася навшпиньки й зігнутиим пальцем обережно постукала по шолому. Усередині загуло, наче в порожній бочці.

— Але ж там порожньо! — здивувалася дівчинка.

— Ет! — роздратовано сказав Недороль. — Кого цікавлять такі дрібниці — повна в тебе голова чи порожня! Однак те, що Недорадник безголовий, мене рятує. Сама подумай: не може ж він одягти корону на цю залізну каструлю! Що-що, а голова в короля повинна бути в порядку. Принаймні зовні... — Він зітхнув: — Скільки голів він уже переміряв! Це щастя, що жодна йому не підійшла!

— Як — переміряв?

— Звісно як. Накаже відрубати кому-небудь голову, а потім приміряє її, чи не підійде вона йому.

— А ви мовчите й дозволяєте йому робити такі жахливі речі?! — обурено вигукнула Аля.

— Отож і видно, що нічогісінько ти не тямиш у королівських справах! — розсердився Недороль.

Розділ дванадцятий, **у якому Аля дізнається, з чого побудовано Недоладію**

Недороль розповів Алі, що вся його гвардія — у руках Першого Недорадника, тому він нічого не може вдіяти. Далі дівчинка дізналася від короля, що дорогу з Недоладії додому знає лише Недочеревик, який створив із непотребу цю величезну країну.

Розділ тринадцятий, **у якому Аля впізнає Першого Недорадника**

Аля сиділа поруч із Недоролем і лускала горішки. А він тим часом показував їй своє багатство, сховане в ліжку. Чого там тільки не було! І діапроектор, який працював від свічки й показував діафільми, починаючи з кінця, і шахи та кості, у які Недороль грав сам із собою. І ще багато всякої всячини, якою Недороль рятувався від самотності.

«Бідолашний Недороль, йому таки самотньо», — подумала Аля, дивлячись на ці скарби.

Коли зійшло півсонця, Недороль Десятий почав збиратися на роботу. Зітхаючи, він натяг мантію, а з-під ковдри витяг половинку корони. У короні було зроблено дірочку, крізь яку протягувався мотузок.

«Ага! Він прив'язує корону цим мотузком, щоб вона не падала!» — здогадалась Аля.

— Допоможи мені, — попросив Недороль.

Аля міцно стягла мотузку в нього під підборіддям і гарненько зав'язала бантиком.

— Отак буде добре! — утішено пробурмотів Недороль.

Він був задоволений, що корона так міцно сидить на голові, хоча мотузок його трохи тиснув.

Аля розправила королівську мантію й відступила на крок, милуючись своєю роботою.

— От ви й готові, ваша недоречносте! А я вже, мабуть, піду.

З обличчя Недороля вмить зникла усмішка. Він скривився, немов збирався заплакати.

— То ти мене покидаєш? — прошепотів він. — А я думав, що ти назавжди залишишся в моєму замку!

— Ні, ваша недоречносте! На жаль, я не можу. Мені неодмінно треба дізнатися, як вибратися з вашої країни.

— Зачекай, зачекай! — раптом захвилювався Недороль. — Ти без допомоги не виберешся із замку. Тебе схоплять гвардійці й відведуть до Першого Недорадника. А він накаже відрубати тобі голову! А швидше за все ти наскочиш на нього сама. Він цілісінькими днями вештається по замку й винюхує, кого б іще стратити!

Алі не хотілося виказувати Недопопелюшку, і тому вона мовчала.

Раптом Недороль вигукнув: «Еврика!» — схопив Алю за руку й потяг до дверей Тронної зали. І тут же простягся на підлозі. Аля кинулася його піднімати.

— Ваша недоречносте, а що означає «еврика»?

— Це означає: який же я осел, що раніше не додумався до цього! Але не відволікай мене дурницями й слухай уважно. Кожного ранку, — схвильовано зашепотів він, — Перший Недорадник приходив сюди по шолом. Ось-ось він повинен з'явитися. Поки він одягатиме його, ти побіжиш по галереї. У її кінці є маленькі дверцята до мого саду, а там у кущах бузку є хвіртка. Через неї ти вийдеш у місто. Ось ключ. — І Недороль поклав дівчинці в руку маленький ключик. — Тільки обіцяй: якщо дізнаєшся про дорогу з мого королівства, розкажеш і мені. Тс-с-с! Я чую кроки! Це він!

Аля так багато наслухалася про Першого Недорадника, що їй дуже закортіло його побачити. Вона зазирнула в шпарку між одвірком і дверима — і мало не скрикнула від подиву!

До Тронної зали зайшов чоловічок, якого вона колись не домалювала у своєму альбомі! Тоді вона стерла йому обличчя гумкою, бо воно здалося їй жорстоким і злим. А інше так і не намалювала, бо їй саме

страшенно обридло малювати. Аля закинула альбом та олівці в найдальшу шухляду й відтоді більше не брала їх до рук.

***Розділ чотирнадцятий,
у якому Алі допомагає Недоштанько***

Аля вибралася із замку й зустріла Недоладька. Він провів дівчинку за місто до пустиря, на якому жив Недочеревик. Його будинок був без вікон і без дверей. Незважаючи на це, Аля все ж таки вирішила сама проникнути до цього зачарованого будинку.

***Розділ п'ятнадцятий,
у якому Аля проникає до зачарованого будиночка***

(...) — Я чекатиму тебе тут, — сказав Недоладько, — аж поки ти не повернешся. Хай навіть мине сто років!

— Ну-ну, заспокойся! Так довго, думаю, тобі не доведеться чекати! — Й Аля попростувала до будиночка з червоної цегли, що самотньо височів серед пустиря.

Дівчинка двічі обійшла його, але не знайшла навіть дірочки, крізь яку можна було б хоч зазирнути всередину. У розпачі вона присіла на камінь під стіною.

— От якби тут були ось такі малесенькі дверцята, щоб я могла в них пролізти, — сказала Аля й легенько провела пальцем по стіні.

І раптом там, де вона провела пальцем, з'явилися дверцята. Саме такі, які вона уявляла. Аля натисла на ручку. Двері відчинилися.

Перед нею був довгий коридор з високими вікнами. Аля визирнула в найближче з них і побачила чудовий сад і велетенську клумбу.

Та милуватися не було коли. Дівчинка рушила коридором. З обох його боків було багато дверей. Кожного разу, узявшись за ручку дверей, Аля переконувалася, що всі вони замкнені. Тоді дівчинка звернула в один із бокових коридорів, потім — у другий, третій, а кінця їм не було видно.

Аля час від часу виглядала у вікна, які їй траплялись і з лівого, і з правого боку. І завжди за вікном був той самий куточок саду з клумбою.

Вона вже геть знесилася й сіла на стілець, що невідомо звідки взявся в коридорі.

«Дивно, — подумала вона, — я добре пам'ятаю, що тут не було жодного стільця!» Раптом у неї в голові сяйнула здогадка. Вона швиденько встала — і стілець зник! Тоді знову захотіла сісти — і стілець з'явився.

— Цікаво, чи всі бажання тут виконуються, — голосно промовила Аля. Їй відразу ж захотілося морозива. Так захотілося, що вона аж очі заплющила. А коли розплющила, побачила у своїй руці порцію пломбіру на паличці.

Аля рушила далі, смакуючи недоладянським морозивом, проминула декілька дверей і враз зупинилася.

— Ой, а якщо я захочу перенестися додому?! — вигукнула вона. — Оце було б чудово!

Дівчинка вже було відкрила рота, але перед очима раптом постав стурбований Недоладько. Вона згадала його слова й уявила, як він чекатиме її на пустирі десять, двадцять і всі сто років.

— Ні, ні, — схвильовано скрикнула Аля, бо злякалася, що її бажання буде негайно виконане. — Ні, ні! Я тільки хочу дізнатися, як можна вибратися з Недоладії. — І полегшено зітхнула, коли почула в себе за спиною легенький шурхіт. Оглянувшись, дівчинка побачила клаптик паперу, на якому було написано: «Інструкцію по перенесенню див. у чарівній книзі».

— Що ж, буду шукати чарівну книгу, — мовила Аля й поспішила далі.

Незабаром вона побачила ще одні двері. Натисла на ручку — теж замкнені.

— От якби мені ключ, — проказала вона, і враз щось дзенькнуло.

Аля побачила під ногами ключ, підняла його й спробувала відімкнути двері. Замок тихенько клацнув.

За дверима було темно. Аля обережно ступила через поріг, і двері самі зачинилися за нею.

— Я пропала! — похолола дівчинка. — Це пастка!

Очі поступово звикали до темряви. За кілька кроків вона побачила над самісінькою підлогою маленькі напівкруглі віконця, подібні до розрізаних навпіл кружальців лимона. Аля присіла навпочіпки й заглянула в найближче віконце. Там, унизу, була невеличка затишна кімнатка. (...) Посередині кімнати, на столі, лежала велетенська розкрита книга.

А на стільці за столом... Аля навіть не повірила власним очам! На стільці сидів той самий чоловічок, якого вона вперше побачила вдома. Тільки тепер він був не малесенький, а на зріст майже такий, як вона. На голові в нього червонів ковпачок, а на лівій нозі не було черевика.

І тепер Аля знала, що звати цього карлика Недочервик.

**Розділ шістнадцятий,
у якому Аля читає чарівну книгу «Справаномер»**

Книга була величезна. Щоб перегорнути сторінку, Недочеревику щоразу доводилося підніматися зі стільця. (...) Потім він щось записав на папірець, радісно потер руки та аж підскочив від задоволення. Далі закрив книгу й (...) щось тихо замуликав собі під ніс:

(...) От і виходить, бачте, що душа
не коштує і мідного гроша! (...)

Карлик заметушився й почав нишпорити по кишенях. З однієї витяг свого лівого черевика, узув його, тупнув ногою та... зник.

Аля кинулася до дверей, але вони були замкнені. Вона згадала, що залишила ключ у замку по той бік дверей.

— Швидше, швидше, ключ! — вигукнула дівчинка. І слухала, чи не дзеленькне об підлогу. Але ні! У цій кімнаті бажання не виконувалися. Аля зрозуміла, що її замкнено.

Шукаючи порятунку, дівчинка згадала, що в кишені в неї лежить ключ від хвіртки з королівського саду. Вона на всяк випадок спробувала відчинити ним двері. Яка радість — замок легко відімкнувся!

Але як же тепер дістатися до маленької кімнатки? Аля відімкнула вже декілька дверей, однак усі вони вели в ту кімнату, з якої вона вийшла.

З розпачу дівчинка ледь не заплакала. Адже карлик міг повернутися будь-якої миті. А вона так і не встигне прочитати чарівну книгу.

«А якщо спробувати знову...» — подумала Аля, підбігла до стіни й швиденько провела по ній пальцем. З'явилися дверцята. Дівчинка прочинила їх і нарешті опинилася в карликовій кімнаті... Вона підійшла до столу й на обкладинці книги вголос прочитала: — Спра-ва но-мер.

«Що за Справаномер такий?» — здивувалась Аля, але треба було поспішати, і вона розгорнула книгу. «**Інструкції до зачарування та розчарування**» — було написано на першій сторінці. Аля перегорнула її й радісно скрикнула. Перед очима була

**Інструкція № 12
Як перенестися з країни Недоладії**

Рівно о 12-й годині, коли хвилинна стрілка затулить годинну, стати перед годинником королівського замку, доробити все, що є в тебе недоробленого, і проказати закляття:

І до-роби!

І до-пиши!

І роз-почни!

І не лиши!

І до-їдай!

І до-пивай!

І з Недо-ладії
ТІКАЙ!

Щоб краще запам'яталося, Аля подумки повторила закляття, потім перегорнула сторінку. Далі були адреси. Серед них дівчинка прочитала і свою. Вона пробігла очима до кінця списку, до чистої сторінки, на якій раптом почала з'являтися нова адреса — наче хтось невидимою ручкою швидко виводив літеру за літерою. І тут Аля все зрозуміла. «Цей Справаномер, — подумала вона, — і є отією чарівною книгою, куди записують усі адреси недороблених справ. І тоді карлик узуває черевики, мчить туди й любісінько забирає недороблене в Недоладію! Усе ясно! Щоб перенестися з Недоладії, він узуває черевики, а щоб повернутися — знімає!»

Отож, щоб повернутися додому, їй треба стати на площі перед годинником, заплести другу кіску й, коли проб'є рівно дванадцята, промовити закляття. Аля швиденько перевірила, чи не загубилася стрічка. Ні, вона лежала собі в кишеньці.

Заспокоївшись, Аля гортала книгу далі. «Невже я нічого не дізнаюся про себе?» — засмутилася вона. Але коли перегорнула останню сторінку, зрозуміла, що знайшла те, що шукала. На ній рукою Недочеревика було написано: «Список людей, які не доробляють свої справи та яких я відібрав для перенесення до Недоладії».

Аля звернула увагу, що в списку проти кожного прізвища стояли цифри: дев'яносто вісім, сімдесят шість, п'ятдесят чотири. Біля Алиного імені, що значилось у списку під номером один, була цифра сто й слово «перенесена». Унизу дівчинка помітила написану дрібненькими літерами примітку: «До Недоладії переноситься лише той, хто не доробив рівно сто справ».

Під номером другим у списку стояло прізвище її сусіда Сашка Тишка й цифра дев'яносто дев'ять. Отже, йому залишилося не доробити тільки одну справу й він опиниться в країні Недоладії.

«Ні, не буде цього! — вирішила Аля. — Хай-но я виберуся звідси, я всіх їх попереджу».

Вона похапцем вирвала листок і заховала в кишеньку. А тепер — швидше до Недоладька, поки не повернувся карлик!

Аля пальцем намалювала на стіні двері й вийшла в коридор. Потім зробила те ж саме в коридорі й опинилася на пустирі. Двері за нею відразу ж зникли, але тепер вона знала таємницю будиночка.

А до неї, усміхаючись на весь рот, від чого його фізіономія здавалася ще недоладнішою, поспішав Недоладько.

***Розділ сімнадцятий,
у якому Аля пробує ще раз довести справу до кінця***

Вийшовши із зачарованого будиночка, Аля зустріла Недоладька, а також Недоштанька та його друзів. Серед них була дивна чотирикутна бабуся, у якої голова була обв'язана хусткою, кінці якої стирчали, як заячі вуха. Вузлик скріплювався гвинтиком. Стара була дуже застудженою. Аля дізналася, що якимось один тато попросив свого сина закрутити гвинтика на защіпці старої віконної квартирки. Проте хлопчикові треба було бігти на футбол, і він не докрутив гвинтика й гайнув у двір. Тому через протяг у бабусі Недоквартирки постійний нежить, кашель, бронхіт і радикуліт. Аля з великими труднощами, але все ж таки закрутила гвинтика на Недоквартирці — і та миттєво видужала. Після цього всі вирушили до недотелю, де Аля всім розповіла, що саме вона не домалювала Першого Недорадника. При цьому дівчинка додала, що знає, як позбавити їхню країну від нього: треба полагодити хвилину стрілку на годиннику королівського замку. Виявилось, що Недоквартирка знала годинникаря, якого звали Недождень. Він жив у маленькій комірчині на тій самій вежі з годинником. Було вирішено таємно пробратися до замку й умовити годинникаря полагодити годинник.

***Розділ вісімнадцятий,
у якому Аля потрапляє до рук Першого Недорадника***

Аля з Недоладьком знову подалися до королівського замку. Двері їм відчинила заплакана Недопопелюшка.

— Що сталося? — стурбувалась Аля.

— Перший Недорадник наказав відрубати голову Головному Недокухарю нібито за те, що він подав круті яйця королю на обід. Але ж це неправда, яйця були недоварені, рідкі, я сама перевіряла, — схлиплюючи, розповідала Недопопелюшка. — Недокухар був такий добрий! Він завжди пригощав мене ласощами з королівського столу! — І Недопопелюшка залилася слізьми.

— Цить, не плач! — заспокоїв її Недоладько. — Скоро цьому настане кінець.

Недопелюшка кулачком витерла мокрі щоки й з надією подивилася на свого приятеля. А Недоладько, нашвидку розповівши їй останні новини, запитав:

— Може, ти знаєш, де живе годинникарь?

— Звичайно, знаю! Адже я щодня ношу йому обід! Я знаю до нього найкоротшу дорогу! Ходімо!

Недоладька вони залишили на кухні, наказавши йому видати себе за нового Головного Недокухаря, якщо причепляться гвардійці.

Недопелюшка вела Алю незліченними залами старого замку. Вони дуже поспішали. І все-таки перед одними дверима їм довелося

зупинитися. У кімнаті, через яку треба було переходити, хтось був. Навшпиньках підкralися вони до дверей та побачили Першого Недорадника. Він складав до високої шафи сувої королівських наказів і наспівував пісеньку:

Порожня голова — не диво. Думки до неї не приходять,
І з нею можна жить щасливо. і мрії з розуму не зводять. (...)

Тут Недорадник повернув голову, й Аля з жахом побачила, що забороло в шоломі підняте, а з шолома визирає обличчя. Точнісінько таке, яке вона на своєму малюнку стерла гумкою, — хиже й зле. Аля схопила Недопопелюшку за руку та схвильовано прошепотіла:

— Дивися, дивися, у нього те обличчя, яке я стерла гумкою!
— Яке обличчя? — здивувалася Недопопелюшка.
— Там, у шоломі!
— Та шолом же порожній! У ньому нічого немає!

«Виходить, Недопопелюшка не бачить його обличчя! — зрозуміла Аля. — І ніхто не бачить! Тільки я!»

В Алі по спині забігали мурашки — чи то від страху, чи то від морозива. Не треба було стільки їсти! Мабуть, починався нежить, бо дівчинка так голосно чхнула, що в порожній залі аж загуло.

Недорадник підстрибнув до дверей, розчахнув їх і схопив Алю за руку.

Розділ дев'ятнадцятий,

у якому Недороль Десятий підписує наказ про Аліну страту

Перший Недорадник наказав двом гвардійцям провести Алю до Тронної зали до Недороля Десятого, щоб підписати наказ. Ці гвардійці були вбрані в чудернацькі лати. Коли Недороль побачив Недорадника й Алю, він затремтів, подумавши, що дівчинка розповіла йому все з нічної розмови. І в цей момент з його голови злетіла корона. До неї кинувся Недорадник, проте Аля його випередила й, схопивши корону, віддала її власникові. На Аліне здивування, король підписав наказ, згідно з яким її було засуджено до страти (відрубати дівчинці голову наступного дня рівно о дванадцятій). Недорадник наказав гвардійцям відвести Алю в підземелля й пильнувати її.

1. Першою доведеною до кінця справою стало те, що Аля

- А** домалювала голову Першому Недораднику
- Б** вишила рушничок червоними півниками
- В** домалювала вухо Недоладькові
- Г** пришила бабці крильце

2. Мотлох і не доведені до кінця справи стягує до Недоладії

- А** Перший Недорадник
- Б** Недороль Десятий
- В** Недочеревик
- Г** Недоштанько

3. Установіть відповідність.

Герой (героїня) твору	Вчинок
1 Недопопелюшка	А намагається провести Алю до годинникаря
2 Перший Недорадник	Б підписує наказ про страту Алі
3 Недороль	В закручує гвинтика на защіпці квартирки
Десятий	Г записує адреси недороблених справ
4 Недочеревик	Д наказує гвардійцям відвести Алю в підземелля

4. Про яку державну таємницю Недороль розповів Алі? Чи можна цю таємницю вважати вагомою, вартою формулювання «державна»? Як це характеризує Недороля Десятого?
5. Чому Аля не спробувала перенестися додому, коли була в зачарованому будиночку? Як це її характеризує?
6. Що ви відчували в той момент, коли Аля потрапила до зачарованого будиночка? За допомогою чого авторці вдалося створити атмосферу страху, таємничості й небезпеки?
7. Що кумедне ви побачили в описі Недоквартирки? Чому вона постійно була застудженою? Прокоментуйте вчинок Алі з викруткою.
8. Охарактеризуйте Недопопелюшку. Чому вона, ризикуючи своїм життям, так віддано намагається допомогти Алі?
9. Хто сміливіший — дорослий Недороль чи маленька Аля? Проілюструйте свою думку розповіддю про вчинки героїв.
10. Чи можна вважати злодієм Недочеревика, який намагався покарати дітей, що не доводили справ до кінця? Обґрунтуйте свою думку.

11. Якби вам довелося озвучувати фільм про пригоди Алі в Недоладії, то яким би був музичний супровід до шістнадцятого й вісімнадцятого розділів казки? Розкажіть про гучність, темп, настрої музики, паузи, музичні інструменти.
12. Чи погоджуєтесь ви з такими словами Недороля, сказаними про Недочеревика: «Бути без душі — це навіть гірше, ніж бути без голови»? Обґрунтуйте свою позицію.

1. Прочитайте казку «Незвичайні пригоди Алі в країні Недоладії» до кінця.
2. Підготуйтеся переказати один із розділів казки, попередньо розподіливши їх між собою в класі.
3. Намалюйте героя казки, якого ви побачили під час читання, не таким, як його зображено в підручнику (за бажанням).

**Розділ двадцятий,
у якому Аля опиняється в підземеллі**

А куди ж поділася Недопопелюшка? Невже вона злякалася й покинула дівчинку в біді? Звичайно, ні!

Коли Перший Недорадник схопив Алю за руку, Недопопелюшка кинулася на допомогу. Та в цю мить її саму хтось боляче шарпнув за

рукав, затулив долонею рота й потяг за двері. Звісно, це був Недоладько! Він не залишився на кухні, а назирці пішов за ними, щоб допомогти, якщо буде треба.

— Тс-с-с! — приклав Недоладько пальця до губ і пояснив: — Ти нічим їй зараз не допоможеш. Гвардійці відразу ж схоплять і тебе. А разом ми щось придумаємо. От такий компот!

Тим часом гвардійці відвели Алю до підземелля. Залізні ґрати перегороджували його на дві нерівні частини. У меншій сиділи засуджені. У більшій тримав своє знаряддя кат. (...)

Дівчинка присіла на оберемок соломи, що правив за ліжко.

«Як дивно! — думала вона. — Той чоловічок, якому я колись не домалювала голову, тепер наказав відрубати голову мені!»

Її сумні думки перервали чийсь кроки. То прийшов кат. Аля відразу впізнала його. Він мав величезні закруглені руки й маленькі хитрі очі. (...)

Побачивши його, гвардійці, наче по команді, піднялися й відійшли в найдальший куток підземелля.

Кат наблизився до ґрат. Улесливо кривлячись та огидно хихикаючи, звернувся до Алі:

— Чого ти сидиш там у кутку? Хи-хи! Підійди ближче. Я — королівський кат. Хи-хи! Я прийшов, щоб приміряти сокиру до твоєї шиї! Хи-хи! Щоб завтра не гаяти часу. Щоб швиденько — раз-раз і готово! Хи-хи! Треба, щоб усе йшло як по маслу. Я люблю свою роботу. А в того, хто любить свою роботу, усе завжди проходить гладенько! Хи-хи! Краще підготуватися заздалегідь. Хи-хи! Щоб не було ніяких несподіванок.

Він був такий бридкий, що Алю аж пересмикнуло.

Побачивши, що дівчинка дивиться на нього з відразою, кат знову захихотів:

— Хи-хи-хи! Не дивися на мене так, не дивися! Знаєш, хто я? Я друга людина в королівстві після Першого Недорадника! Мене всі бояться! Хи-хи! А ще, не забувай: я — єдина людина в королівстві, якій дозволено доводити свою справу до кінця! Хи-хи-хи-хи!

Та раптом він перестав хихотіти й жалібно сказав:

— А я не такий уже й поганий! Я — добрий! Ти думаєш, мені тебе не

шкода? Ще й як! Але що вдієш — така робота! Я бачу, ти не хочеш підійти ближче. Нічого, нічого, не вставай! Ти, напевно, утомилася. Я вже й так бачу, що тобі найкраще підійде ось ця любонька! — І він узяв до рук невеличку сокиру з коротким держакком.

Кат провів пальцем по її лезу. Стурбовано пробурмотів: «Треба трохи підгострити!» Витяг із кишені точило, присів на плаху й захопився гострити сокиру, наспівуючи:

Всі чомусь мене обходять стороною
І ніхто не привітається зі мною.
І ніхто мені руки не подає —
Всі не люблять ремесло моє! (...)

Розділ двадцять перший,
у якому Аля, якби вона не спала, могла б почути дивну розмову

Стомлена Аля заснула, а гвардійці почали розмову. Одного звали Недоборода (у нього було лише півбороди), а другого — Недовус (у цього був лише лівий вус). Вони обурювалися, що Перший Недорадник уже почав дітей хапати, їм стало шкода дівчинки. Вони, ніби змовившись, устали й підійшли до залізних дверцят, Недоборода вставив ключ у замок — і тут почулися кроки. Гвардійці з переляку залишили ключ у дверцятах, кинулися назад і повсідалися.

Розділ двадцять другий,
у якому в підземеллі з'являється Недороль Десятий

Крадучись, сходами спустився Недороль Десятий. Він розбудив Алю, щоб подякувати за те, що вона врятувала його корону, і щоб попроситися. Аля здивувалася, бо думала, що король прийшов її врятувати. Недороль сказав, що боїться опинитися на її місці, і покинув підземелля, незважаючи на те, що під час їхньої розмови Недовус і Недоборода сказали, що вони не викажуть Недороля, якщо він випустить Алю на волю.

Розділ двадцять третій,
у якому Недопопелюшка приходить Алі на допомогу

І знову двері до підземелля тихенько зарипіли й прочинилися, пропускаяючи Недопопелюшку. Гвардійці, побачивши її, разом відвернулися від дверей та втупилися в протилежну стіну.

Недопопелюшка навшпиньках підійшла до ґрат і покликала Алю.

— Це ти?! — радісно підстрибнула дівчинка.

— Тс-с-с! — Недопопелюшка приклала палець до губ.

Гвардійці завотузилися, й один із них сказав:

— Я щось нічого не чую, Недобородо! А ти?

— Я теж! І навіть не бачу! — відповів другий.

Недопелюшка полегшено зітхнула та схвильовано сказала:

— Не падай духом! Ми тебе виручимо! Ніч довга, усі в замку вже поснули, а Недоладько пішов у місто по допомогу.

— Слухай уважно, Недопелюшко! — відповіла їй Аля. — Перш за все треба сховати голову Першого Недорадника.

— Як це — сховати?

— Дуже просто. Треба пробратися до Тронної зали. Там за тронем є ніша. У ній стоять лицарські лати. Шолом від них Недорадник кожного ранку прилаштовує собі на плечі замість голови, а ввечері знімає й ставить на місце. Зараз ніч. Отже, шолом можна переховати в інше місце.

— А для чого його ховати? — усе ще не розуміла Недопелюшка.

— Ну як ти не розумієш! Без голови Недорадник не зможе наказати катові, щоб той відрубав мені голову. — Аля перевела подих. — А якщо ви звільните мене до ранку, — продовжила вона, — то ще невідомо, чи встигне годинникар полагодити годинник до дванадцятої години. Недорадник накаже гвардійцям схопити його й теж відрубати голову.

— Тепер я все зрозуміла! — вигукнула Недопелюшка. — А зараз треба дізнатися, у кого ключ від твоєї в'язниці.

Після цих слів гвардійці знову забряжчали своїм залізччям, й один з них сказав:

— Здається, ти залишив ключ у замку, Недобородо?

— Еге ж, у замку, — відповів другий.

— І дверцята можна відімкнути?

— Звичайно, якщо повернути ключ ліворуч!

— І можна випустити дівчинку з в'язниці?

— Звичайно, якщо хтось захоче це зробити!

І вони знову замовкли, утупившись у стіну.

Недопелюшка підбігла до дверцят і радісно ойкнула, бо в замку справді стирчав ключ.

Вона відімкнула двері, схопила Алю за руку, і вони побігли до виходу з підземелля. (...)

Розділ двадцять четвертий,

у якому виявляється, що полагодити годинник неможливо

Цієї ж ночі Аля й Недопелюшка крадькома пробралися до Тронної зали й заховали шолом під подушку Недороля, який у цей момент міцно й солодко спав. Потім вони попрямували нагору до комірчини, де жив годинникар Недождень. Недопелюшка його розбудила й попросила полагодити годинник. Той схопився за голову, сказавши, що це неможливо, адже буквально вчора хтось поцупив хвилину стрілку, яку він так довго беріг, бо завжди відчував, що вона йому обов'язково знадобиться.

**Розділ двадцять п'ятий,
у якому всі вирушають на пошуки стрілки**

Це справді була прикра новина. Адже без стрілки годі й думати полагодити годинник. А без годинника Алі нічого й мріяти про повернення додому. Усі зажурено мовчали.

Та ось Аля підвела голову. В її очах засвітилася надія.

— А яка вона, ця хвилинка стрілки? — спитала дівчинка. Вона згадала дивний спис одного з гвардійців, які охороняли її в підземеллі.

— Це довга пласка залізняка, з одного кінця загострена. На другому кінці в неї дірочка, у яку просувається чотирикутна вісь, — пояснив Недождень.

— Здається, я пригадую, де бачила її! — Й Аля розповіла про спис.

— Швидше туди! Це, напевно, стрілка! — нетямився від радощів годинникар.

Вони вийшли з комірчини. Уже сходило сонце. Починався новий день.

Проминувши кілька кімнат, усі помітили, що в замку діється щось незвичайне. Назустріч їм бігли гвардійці. На превелике здивування, вони зовсім не звертали на Алю уваги. Навпаки, здавалося, що гвардійці самі від когось тікають. Вони на бігу скидали із себе лати й шпурляли зброю. Придворні з перекошеними від жаху обличчями тягли якісь вузли та валізи. Усі вони бігли із замку й зникали в кривих вуличках міста.

Дедалі більше дивуючись, Аля з друзями почали спускатися до підземелля. Тут вони наштотхнулися на ката. Він прожогом промчав повз них і зник за поворотом галереї.

А в підземеллі на них чекала ще дивовижніша картина! Усе катове начиння було поперевертане й розкидане, наче тут промчав ураган. Двоє знайомих нам гвардійців спокійнісінько чатували біля в'язниці. А за ґратами з кутка в куток, наче розлючений тигр, бігав Перший Недорадник без голови! Час від часу він кидався на ґрати й тряс їх, ніби намагаючись зламати.

Аля й Недопопелюшка завмерли від несподіванки й дивилися на цю вражаючу картину. А Недождень тим часом, щось радісно вигукуючи, підбіг до одного з гвардійців і почав виривати в нього з рук списа.

Солдат не чекав такого наглого нападу й тому відчайдушно боронився. Його товариш кинувся йому на допомогу. Невідомо, чим би все закінчилося, якби Аля не підбігла до них.

— Недобородо, Недовусе, це ж ми! Невже ви нас не впізнали?

Недовус одразу ж відпустив годинникаря. Усе ще неприязно поглядаючи на Недожденя, Недоборода, відсапуючись, пробурмотів:

— А чого він, оце саме, кидається, наче тигр?!

За хвилину все з'ясувалося. Аля розповіла гвардійцям, навіщо їм знадобився цей дивний спис.

Недоборода сам простяг його годинникареві зі словами: «Візьми, друже!»

А Перший Недорадник оскаженіло тряс ґрати в'язниці.

Розділ двадцять шостий,
у якому ми дізнаємося, чому Перший Недорадник
опинився за ґратами

Справді, як же Перший Недорадник опинився за ґратами? Уранці він, як завжди, пішов до Тронної зали, щоб одягти шолом. Обнишпорив усю нішу, та шолома не знайшов. Оскаженівши, Перший Недорадник став бігати по замку й з кулаками кидатися на всіх, хто траплявся йому під руки. Переляканий начальник гвардійців утік із замку. Залишившись без командира, солдати покидали зброю й теж подалися навтьоки.

Безголовий Недорадник спустився в підземелля. Він порозкидав усе катове причандалля, намацав найбільшу сокиру й кинувся до в'язниці. Мабуть, вирішив сам відрубати Алі голову.

Та за ним, сховавшись за високу плаху, спостерігали Недоборода та Недовус. Коли Перший Недорадник ускочив за ґрати, вони швиденько зачинили за ним залізні двері. Тепер він був не страшний нікому!

Саме в цей час у підземелля спустився кат. Однак замість Алі за ґратами плигав Недорадник без голови.

За своє життя кат немало бачив голів без тулубів і тулубів без голів. Але щоб тулуб без голови отак вистрибував і вимахував руками — таке він побачив уперше в житті! Він вирішив, що його ремеслу настав кінець, бо навіщо тоді відрубувати голову, якщо тулуб і без неї, наче несамовитий, гасає по в'язниці? Кат теж дремнув із замку.

А Недороль Десятий визирнув зі спальні й побачив навкруги страшний переполох. Він зарився в ліжко, наче в копицю сіна, і тремтів там від страху так, що все ліжко ходило ходором. (...)

Його довго не могли знайти, аж поки хтось здогадався зазирнути в ліжко. І звідти витягли зеленого від переляку маленького чоловічка, у якому ледве можна було впізнати Недороля Десятого.

**Розділ двадцять сьомий,
у якому Аля не впізнає деяких давніх друзів**

Годинникар зі стрілкою спокійно повернувся на вежу. Не гаючи часу, він прив'язався мотузкою до товстої балки й заліз на циферблат велетенського годинника. Аля й Недопопелюшка подавали майстру інструменти.

Коли Аля визирнула з вежі, у неї закрутилася голова — так тут було високо. Якби ненароком мотузка обірвалася, Недождень неминуче б розбився. Але він, здавалося, зовсім забув про небезпеку й з насолодою працював.

Цифри на циферблаті радісно всміхалися йому, наче давньому знайомому. І знімали капелюхи, коли майстер постукував по них дзвінким молоточком: дзень-ззень, дзень-ззень!

На циферблаті відчинялися віконечка, і звідти нетерпляче визирали хвилини й секунди. Їм так уже хотілося швидше на волю! А поважні години сварили їх, щоб не заважали майстру працювати.

І так радісно було в годинникаря на серці, що він заспівав! А години, хвилини й секунди йому підспівували! А цифри танцювали, наче старовинний королівський балет.

Ну хто відгадає,
чому так буває?
Годинник не всім
час один відбиває.
Комусь — поспішає,
комусь — відстає,
а декому — навіть назавжди стає!
(...)

А дехто години вбиває!
А дехто хвилини втрачає!
А дехто секунди губить,
Бо дехто свій час не любить.

А коли щодня і щогодини
не втрачаєш ти ані хвилини —
стане другом диво-циферблат,
і в ділах у тебе буде лад.

Ось уперше за багато років годинник почав вибивати час. З гарними мелодійними передзвонами відбивав він дев'яту годину ранку. Аля й Недопопелюшка слухали його й дивилися з бійниці вежі на місто. Воно лежало перед ними, наче на долоні.

Раптом до них долинув невиразний гомін. Аля побачила, що до площі суне натовп. Вів натовп Недоладько.

Недопелюшка потягла Алю вниз, радісно вигукуючи:

— Це Недоладько, Недоладько прийшов!

Недоладько дуже зрадив, коли побачив дівчаток живими та здоровими.

— А ми прийшли визволяти тебе, — звернувся він до Алі.

Аля обернулася й упізнала багатьох недоладян. Потім знову перевела погляд на Недоладька й раптом ляснула себе по лобі.

— Стій тут, нікуди не ходи! — гукнула вона йому й зникла в замку.

Дівчинка побігла на кухню, знайшла в каміні кілька холодних вуглинок, міцно затисла їх у кулаці й поспішила назад.

— Стань отут, Недоладьку, — хвилюючись, попросила Аля. — Зніми, будь ласка, капелюха й повернися обличчям до сонця.

Вона поставила Недоладька впритул до кам'яного муру, перевела подих і взяла вуглинку. Намалювала йому друге вухо, підправила ніс і продовжила коротку ліву ногу. Але нічого не змінилося. Що ж вона забула? Так, ямочку! Тремтячою рукою дівчинка торкнулася середини Недоладькового підборіддя...

І сталося диво! Вухо стало справжнім, перекривлена постать вирівнялася, нога подовшала...

Перед Алею стояв стрункий, гарний хлопець. Недоладька важко було б упізнати, якби не ті ж щирі очі та добра й лагідна усмішка.

Аля сяяла від задоволення.

Хтось торкнувся її руки, і дівчинка побачила Недовуса, який стояв поруч і благально дивився на неї. Аля зрозуміла все без слів і швиденько домалювала йому правого вуса. Він одразу ж перетворився на справжній.

Ось коли Алі довелося попрацювати!

Недоладяни тісно обступили її. Знадобилася не тільки Алина голка з ниткою, а й викрутка, і вуглинки та ще багато різних інструментів, які позносили недоладяни.

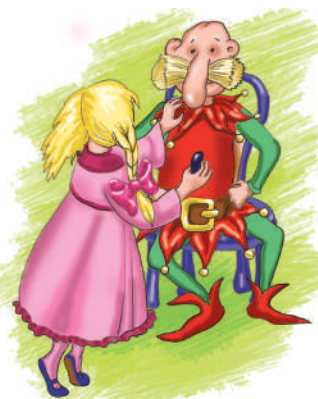
Сонце підбилося височенько, та Аля все ще доробляла — малювала, зашивала, докручувала, прибивала.

А коли нарешті спинилася перепочити, побачила, що навкруги кипить робота. Недоладяни вже самі допомагали одне одному. На площі стояв гамір: там щось прибивали, там пиляли, там кле-

пали. І всюди сяяли усмішки! Усмішки, яких раніше так не вистачало в цій країні!

Нарешті Аля згадала про годинник. Його стрілки показували за п'ятнадцять хвилин дванадцятую. Вона побігла шукати Недоладька. Він саме щось пиляв разом із Недоштаньком, у якого штани вже мали обидві холоші.

— Ну от, — сказала їм Аля, — тепер я спокійно можу повертатися додому. Адже я навчилася доробляти все, що починаю! Ходімо швидше до

годинника, бо в нас обмаль часу! Кличте з нами всіх, хто хоче покинути цю недоладну країну.

Та Недоладько, опустивши голову, чомусь знічено переминався з ноги на ногу.

Розділ двадцять восьмий, у якому Аля дістає подарунок

Недоладько не поспішав до годинника. Він зізнався, що не хоче покидати зі своїми друзями Недоладії. Адже Аля повернеться додому, домалює Недорадника, і він назавжди зникне з їхньої країни. А короля вони влаштують на роботу, якої той забажає. Потім вони дороблять усе, що ще не доробили, і заживуть на славу. Адже це їхня батьківщина! Недочеревик буде приносити недороблені справи, а вони їх гуртом дороблятимуть.

Потім один із недоладян, увесь вишитий півнями, вийшов із натовпу. Аля збагнула, що це її недовишитий рушничок до бабусиного дня народження. Дівчинка почервоніла, а потім їй було подаровано пакунок, у якому лежав новий, вишитий червоними півнями рушничок. Аля подякувала й попрощалася зі словами: «Не забувайте мене, а я вас ніколи не забуду».

Розділ двадцять дев'ятий, у якому Аля домальовує Першого Недорадника

Аля глянула на годинник. Стрілки показували за одну хвилину дванадцятку. Аля витягла з кишені стрічку та швиденько заплела косу. Годинник почав відбивати дванадцятку.

І до-роби!	І до-їдай!
І до-пиши!	І до-пивай!
І роз-почни!	І з Недо-ладії
І не лиши!	ТІКАЙ! —

проказала дівчинка. І враз їй здалося, що вона знову впала зі стільця, бо сиділа на підлозі у своїй кімнаті. Усе було, як і раніше. Лише біля неї лежав пакуночок із рушничком.

«Неначе в ракеті!» — подумала Аля. Підвелася з підлоги й знайшла в книжковій шафі старий альбом з недомальованим чоловічком. Дівчинка взяла олівець і почала домальовувати йому голову.

У кімнаті було тихо. Тільки олівець шурхотів по альбомному аркуші. Й Аля мимоволі почала наспівувати пісеньку, яка склалася сама собою:

(...) Що тут не доробив —	Буває, що добро
отам вилазить боком!	З одним виходить оком! (...)

Аля дуже старалася. Однак обличчя в чоловічка знову, як і першого разу, вийшло хиже й зле. Та перемальовувати Алі було ніколи — на неї чекала важлива справа: з кишеньки виглядав ріжок довгого списку шелеп-недотеп.

А в цей час у Недоладії Недовус і Недоборода, які все ще вартували Першого Недорадника, побачили, як той швидко-швидко закрутився на одному місці, наче дзига, і... зник, ніби його й не було!

А тепер швидше поздоровити бабусю! Аля взяла рушничка й зупинилася. Але як же вона подарує його бабусі, коли не сама вишивала цих гарних червоних півнів?! «Та якби я не навчила їх доробляти, цього рушничка взагалі б не було! — подумала Аля. — Виходить, у ньому є й часточка моєї праці! Отже, так і скажу бабусі — це від мене й від моїх друзів!»

І дівчинка рішуче прочинила двері до бабусиної кімнати.

Розділ тридцятий,
останній, і хоча він дуже короткий, його не можна вважати
недоробленим, бо такі вони і є, ці останні розділи,
які ще звуться епілогами

Карлик Недочеревик і досі тиняється по білому світу й збирає в Недоладію недороблені справи. А недоладяни негайно їх доробляють.

І невідомо, хто кого переможе, бо ще багато тут у нас недороблених справ.

Недороль Десятий улаштувався працювати нічним сторожем. Він цілі ночі грає сам із собою в кості. Кат працює гострильником. Краще за нього ніхто не може нагострити кухонного ножа чи ножиці.

А Перший Недорадник висить в Алі над письмовим столом, пришпилений до стіни. Він злісно дивиться на Алю, адже це через неї він так і не став королем.

Однак Аля аніскілечки його не боїться. Та й ніколи їй звертати на нього увагу, бо в кишенці в неї ще величеський список з адресами, на які вона неодмінно мусить завітати.

А до тебе вона ще не приходила?

 Теорія літератури

Повість

Художні твори бувають різних видів за формою, змістом, обсягом. В одних діють два-три герої, а в інших — багато. Зважаючи на такі особливості, літературні твори поділяють на **жанри** (або **різновиди**). Багато жанрів ви вже знаєте, серед них: казки, міфи, легенди, народні перекази, байки, вірші, оповідання. А ось новий для вас жанр — **повість**. Повісті властиві такі ознаки:

- прозова мова;
- декілька або багато героїв;
- великий обсяг;
- розповідь про події.

Отже, **повість** — це великий розповідний прозовий твір, у якому широко змальовано життя одного чи кількох героїв протягом тривалого або важливого за подіями часу.

Художній твір «Незвичайні пригоди Алі в країні Недоладії» за жанром — повість, адже ця книжка велика за обсягом (з ілюстраціями й без скорочень 120 сторінок!), вона написана прозовою мовою (хоча в деякі розділи автор увела пісеньки, а вони написані віршованою мовою), у ній діє багато героїв, а різні важливі події відбуваються впродовж короткого проміжку часу. Крім того, ця повість **казкова**, адже в ній діють вигадані герої (Недороль Десятий, Недоштанько, Недопопелюшка та ін.), відбуваються чарівні події (перенесення дівчинки Алі з реального життя в країну Недоладію; проникнення Алі в зачарований будиночок через намальовані пальцем на стіні двері).

Повісті бувають **казковими, історичними, соціально-побутовими** та ін. Найближчий до повісті жанр — **оповідання**. Воно, на відміну від повісті, значно менше за обсягом, події в ньому відбуваються протягом короткого часу, а героїв, як правило, — один або два. Більший від повісті за обсягом — **роман**, але з цим жанром за шкільною програмою ви вперше ознайомитеся в 9 класі; це буде роман П. Куліша «Чорна рада».

До речі...

Відомий американський режисер Т. Бертон у 2010 р. зняв кінофільм «Аліса в Країні Див» за мотивами однойменної казки Льюїса Керролла. Радимо переглянути на дозвіллі не менш захопливу історію про Алісу, ніж пригоди нашої Алі в країні Недоладії.

Кадр із кінофільму «Аліса в Країні Див» (режисер Т. Бертон)

1. Хвилину стрілку від годинника замкової вежі не за призначенням використовував

А Недочеревик

В Недоборода

Б Перший Недорадник

Г Недовус

2. У кінці повісті нічним сторожем улаштувався працювати

А Перший Недорадник

В Недочеревик

Б Недороль Десятий

Г кат

3. Установіть відповідність.

Герой (героїня) твору	Пісня
1 Аля	А <i>Що тут не доробив – отам вилазить боком! Буває, що добро з одним виходить оком!</i>
2 кат	Б <i>А дехто години вбиває! А дехто хвилини втрачає! А дехто секунди губить, Бо дехто свій час не любить.</i>
3 Недочеревик	В <i>Порожня голова – не диво. І з нею можна жить щасливо. Думки до неї не приходять, і мрії з розуму не зводять.</i>
4 Перший Недорадник	Г <i>От і виходить, бачте, що душа не коштує і мідного гроша!</i> Д <i>Всі чомусь мене обходять стороною І ніхто не привітається зі мною. І ніхто мені руки не подає – Всі не люблять ремесло моє!</i>

4. Які особливості має повість як літературний жанр?
5. Із скількох розділів складається повість «Незвичайні пригоди Алі в країні Недоладії»? За яким принципом авторка поділила повість на розділи?
6. Як діалоги допомагають розкрити характер героїв? Проілюструйте свою думку конкретними прикладами з тексту повісті.
7. Що таке *відповідальність*? Хто з героїв повісті від початку й до кінця відповідальний, а хто таким стає з часом?
8. У яких кольорах ви побачили країну Недоладію?
9. Як відомо, у казках добро перемагає зло. Яке зло переможене в історії про Алю?
10. Які людські якості виховує повість Г. Малик «Незвичайні пригоди Алі в країні Недоладії»?

11. Яка з ілюстрацій до повісті вам найбільше сподобалася? Чим саме? Які риси зовнішності героїв передають прикметні особливості їхнього характеру, внутрішні якості?
12. Узверненні до читачів повісті «Незвичайні пригоди Алі в країні Недоладії» Г. Малик сказала: «УСЕ-УСЕ на світі залежить від нас з вами. І ми з вами залежимо одне від одного». Чи згодні ви з тим, що все залежить від нас? Висловіть свої міркування, використовуючи приклади з повісті.

1. Напишіть продовження пригод Алі та її нових друзів (1 с.).
2. Підготуйтеся до інсценізації одного з розділів повісті.
3. Напишіть листа одному з героїв казкової повісті з порадами, як стати кращим (за бажанням).

З НАРОДНОЇ МУДРОСТІ

Загадки

Одним з улюблених жанрів усної народної творчості як у дітей, так і в дорослих є загадки.

Цей жанр фольклору виник дуже давно, ще в добу, коли створювалися міфи. Тоді вірили в магію слова: наприклад, за певних умов не можна було називати імена божеств чи духів, щоб вони не з'явилися, почувши своє ім'я. Для цього використовували не ім'я, а опис: скажімо, той, що пускає стріли (*Перун*), той, що живе в лісі (*дух лісу*). Навіть сьогодні дехто каже не чорт, а той, кого не згадують опівночі. Цікаво, що мисливці на полюванні не називали звірів своїми іменами, а вживали вигадані назви, щоб у такий спосіб приховати свої наміри, увести в оману духів і приспати пильність звірів.

 Теорія літератури

Загадка

Загадка — це короткий та дотепний опис людей, тварин, предметів, подій, явищ, які треба розпізнати й відгадати. Щоб знайти відгадку, потрібно вміти зіставляти життєві явища на основі їхньої близькості чи подібності за певними ознаками, рисами, характеристиками. Звідси й назва «загадка», що походить від слова *гадка*, тобто *думка* (*гадати* й *думати* — синоніми).

Загадки, з одного боку, розважають, а з іншого — тренують розум і розвивають спостережливість. Ви, напевно, не раз помічали, що одні люди дуже швидко знаходять відгадку, а інші довго думають і можуть узагалі не знайти відповіді. Тому загадка — це ще й своєрідний тест, який визначає, наскільки людина кмітлива, уважна, якою мірою в неї розвинена творча ява.

Загадки поділяють на кілька видів.

Загадки			
про людей	про природу	про рослини	про тварин

Загадки про людей найчастіше стосуються віку, частин тіла, побуту, діяльності чи знаряддя праці.

Уранці ходить на чотирьох, удень — на двох,
а увечері — на трьох.

Віконниці то зачиняються, то відчиняються.
Не людина, а говорить і співає.
Хто в руки не візьме — по голові його б'є.

У *загадках про природу* треба впізнати якесь явище (сніг, дощ чи завірюху), небесні світила (сонце, місяць, зорі), частину доби (день, ніч, вечір чи ранок).

Руками махнув — дерево зігнув.
Тисяча овець, а між ними один баранець.
Прийшла баба, сама чорна, і в чорний жупан заховала тарілочку
в сивий туман.

Діти найбільше люблять *загадки про тварин*, у них описуються особливості їхньої зовнішності або поведінки.

Шерсть м'якенька, а кігті гостренькі.
Без дерева, без сокири, а хату будує.
Хто двічі родився, у школі не вчився, а години знає?

Загадки про рослини описують їхній вигляд, склад, властивості.

Стоїть хлопчик під пеньком, накрив голову брильком.
Без вікон, без дверей повна хата людей.
Хто без болю та печалі приводить у сльози?

Як бачите, здебільшого за основу загадки взято опис зовнішнього вигляду тварини, рослини чи предмета або опис дій, властивостей. Описують, як правило, одну чи дві ознаки, але найяскравіші, найприкметніші. Прочитайте загадку:

Біле, як сорочка, а пухнасте, як квочка.
Крил не має, а гарно літає.
Що це за птиця, що сонця боїться?

У цій загадці йдеться про щось біле й пухке, воно літає та боїться сонця, тобто світла або тепла, спеки. Що може літати білого кольору й розтопитися чи розтанути? Звичайно ж, сніг.

Є багато загадок, у яких використано протиставлення, наприклад загадка про мороз: «Без рук, без олівця, а малює без кінця». А ще багато загадок побудовано на запитаннях: «Де є річка без води?» або «Від чого гуска пливе?»

Загадки можуть бути створені як прозовою, так і віршованою мовою. Ці народні перли часто використовують у казках: здебільшого їх загадують королі або багатії, а відгадати має проста людина. Недавно ви таку казку читали, пригадайте її.

Іноді загадки мають відповідь-жарт, наприклад: «Скільки у великий казан бараболь улізе?» Тут можливі дві відповіді: 1) повен; 2) жодної, бо бараболя не лазить.

Окрім фольклорних загадок, бувають і авторські, тобто створені письменниками, але про них ви дізнаєтеся в одному з наступних розділів.

Українські народні загадки

Природа

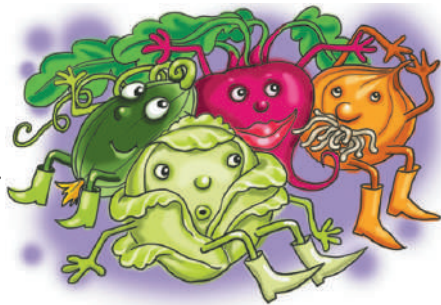
1. Крутиться, вертиться, нікого не боїться, ходить весь вік, а не чоловік.
2. Місяць бачив — не добачив, а Сонце вкратило — і не сказало.
3. 365 чайок, 52 орли, 12 голубів одне яйце знесли.
4. Ой за лісом, за пралісом золота діжа горить.
5. Червоне коромисло через річку повисло.
6. Що у воді родиться, а води боїться?
7. Без рук, без ніг, а ворота відчиняє.
8. Надворі — горою, а в хаті — водою.
9. Яке каміння на дні моря?
10. Що сходить без насіння?

Рослини

11. Стоїть, коливається, своєю головою величається, а як торкнеш, то кусається.
12. Стоять коні на припоні, не їдять і не п'ють, а все товщі стають.
13. Біла-біла в лісі стояла: «Моє тіло рубають, мою кров п'ють».
14. Стоїть Ганна, гарно вбрана; хто розбере, той плакати буде.
15. Сидить красна дівця в темній темниці, а коси на вулиці.
16. Стоїть стріла серед двора, а в тій стрілі — сімсот і дві.

17. Сидить баба на грядках,
вся закутана в хустках.
18. На літо вбирається, а на зиму
одежі цурається.
19. Стоїть стріла, а круг неї — волоса.
20. Без рук, без ніг, а на тин лізе.

Тварини

21. Коло бабусі сидить у кожусі,
проти печі гріється,
без водички миється.
22. Ішов дощ, летіли горобці...
На яке дерево вони сіли?
23. Крила є, а не літає, ніг нема,
а не доженеш.
24. Купалася, купалася, а сухою
зосталася.
25. Чи може страус назвати себе птицею?
26. Куди ходить — за собою хату носить.
27. Ніс, як у свинки, та колючі щетинки.
28. По дорозі стрибає, а у воді плаває.
29. Від чого в качки червоні ноги?
30. Двічі родиться, а раз умирає.

Людина

31. Живе п'ять братів, один від одного більший.
32. Не їсть, не п'є, а ходить і молоточком б'є.
33. Не гавкає, не кусає, а до хати не пускає.
34. Два брати — куди один, туди й другий.
35. Весь світ одягає, а сама одягу
не має.
36. Мовчить, а багатьох людей навчить.
37. Ні вуж, ні гадюка, а смачна штука.
38. Маленький погрібець повен овець.
39. Мамина дочка, а мені не сестра.
40. Що стоїть посеред Києва?

До речі...

Усі ці загадки фольклорист Гнат Танцюра записав у селі Зятківцях, що на Вінниччині, від баби Явдохи Зуїхи. Вона знала понад тисячу народних пісень, півтори сотні казок і більше шестисот загадок! Якось один чоловік запитав у неї, чи не знає вона продовження однієї пісні, на що Явдоха лукаво всміхнулася:

— Кому ж знати, як не мені? Я все життя провела в піснях і біді. До мене, сину, за піснями, до мене. Я тобі їх стільки проспівую, що й на трьох волових шуках не запишеш.

Явдоха Зуїха прославилася знанням усної народної творчості на всю Україну. Вивчайте і ви фольклор!

Теорія літератури

Метафора

Метафора — це слово чи словосполучення, яке розкриває ознаки та властивості одного явища чи предмета через перенесення на них ознак іншого явища чи предмета: *засипаний піском часу* (дуже давній), *оповитий серпанком загадковості* (таємничий). У наведених метафорах використано одні предмети та явища для розуміння іншого поняття: пісок утворюється в морі протягом століть і навіть тисячоліть шляхом постійного тертя каменів, потім камінчиків, а потім уже й крупинок піску. Ось чому метафора *засипаний піском часу* означає «дуже давній». Спробуйте поміркувати й так само розтлумачити метафору *оповитий серпанком загадковості*.

Якщо ви навчитеся розуміти метафору, то буде легше розгадати багато загадок, адже в них ознаки та властивості одного предмета переносяться на ознаки та властивості іншого, щоб лише натякнути на розгадку, а не прямо сказати про розгадуваний предмет. У загадці *За лісом-пралісом золота діжа горить* метафора *золота діжа* за формою й кольором нагадує сонце. Якщо ви уявите ліс, а над ним блискучу золоту діжу (а вона кругла), то відразу здогадаєтеся, що то сонце. Фантазуйте — і, збагнувши метафору, ви розгадаєте загадку.

1. Прочитайте загадку.

У загадці *У нас була така корова, що їла солону й дрова* йдеться про

- А людину
- Б тварину
- В рослину
- Г природу

2. Розгадування загадок допомогло перемогти зло в казці

- А** «Яйце-райце»
- Б** «Летючий корабель»
- В** «Мудра дівчина»
- Г** «Фарбований Лис»

3. Установіть відповідність.

Загадка	Відгадка
1 Летить — виє, сяде — риє.	А літак
2 Без рук, без ніг, а на дерево пнеться.	Б жук
3 Ревнув віл на сто сіл, на тисячу городів.	В грім
4 Літом спить, зимою їсть, тіло тепле, а крові не має.	Г хміль
	Д піч

4. Коли виникли перші загадки? Якими вони були?
5. Які ознаки має загадка як жанр усної народної творчості?
6. На які види поділяють загадки?
7. Якими бувають загадки за будовою?
8. Наведіть приклад загадки, що має відповідь-жарт.
9. Чому в загадках більшість слів не треба сприймати буквально?
10. Поміркуйте, чому загадки мають бути дуже стислими.

11. Придумайте три загадки, відгадками до яких будуть предмети з кабінету, де проходить урок. Запишіть їх у зошит і загадайте своїм однокласникам.
12. Прочитайте вислів дослідника фольклору М. Дмитренка: «Є скарби в морі, під землею, у шкатулці, скрині (золото, срібло, діаманти, персні, перли), а є скарби душі, розуму й серця: пісні, загадки, казки, прислів'я та приказки». Чому жанри фольклору вчений назвав *скарбами*? Запишіть свої міркування (4–5 речень) у зошит.

1. Запишіть від старших людей кілька загадок.
2. Вивчіть напам'ять десять загадок.
3. Придумайте загадки про предмети шкільного вжитку або про овочі й фрукти (за бажанням).
4. Порівняйте українські загадки із загадками інших народів світу, вивчених на уроках зарубіжної літератури.

Прислів'я та приказки

Народ скаже, як зав'яже — саме так характеризують приказки й прислів'я через їхню точність і дотепність. Достатньо вжити приказку (кілька слів) — і зміст її якнайтонше (а іноді з гумором) передасть

основну думку, оцінку подіям чи вчинкам людей. Щоб переконатися в цьому, порівняйте два тексти.

— Галю, яка в тебе сусідка?
 — Узагалі-то, вона непогана людина, але я стала помічати, що вона не дуже щедра. Я їй і пироги, коли дітям спечу, і яблук (цього року стільки вродило!). А як я колись попросила в неї солі, то вона сказала, що в самої мало.

— Галю, яка в тебе сусідка?
 — Не питай: як «на», то чує, а як «дай», то глуха!

Приказкі й прислів'я, як і загадки, належать до найменших жанрів усної народної творчості. Це стійкі фрази, що в стислій та точній формі висловлюють думку про певні життєві явища, людські риси та вчинки. Як же розрізнити, де прислів'я, а де приказка? Іноді це важко зробити, проте здебільшого вони мають свої відмінні ознаки. Які ж?

Теорія літератури

Прислів'я та приказка

Прислів'я — довершений за змістом вислів про риси та вчинки людей з повчальним характером.

Приказка — це образний вислів, що влучно характеризує людину, але, на відміну від прислів'я, висловлює думку неповно.

Прислів'я здебільшого мають дві граматичні основи, тобто вони є складним, інтонаційно завершеним реченням. А приказки коротші, вони переважно є частиною речення.

Щоб краще збагнути відмінність між приказками й прислів'ями, порівняймо їх.

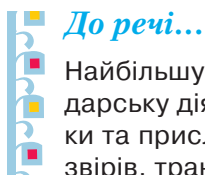
Приказка	Прислів'я
Береженого Бог береже.	Береженого Бог береже, а козака шабля стереже.
Баба з воза.	Баба з воза — кобилі легше.
Кров людська не водиця.	Кров людська не водиця — проливати не годиться.
Старість — не радість.	Старість — не радість, похорон — не весілля.
Бачили очі, що вибирали.	Бачили очі, що вибирали, — їжте, хоч повилазьте.

Не всі приказки є частиною прислів'їв, як у наведених прикладах. У прислів'ях є висновок з першої частини, а в приказках є лише натяк на нього, його треба додумати. Порівняйте: «Які батьки, така й дитина» (прислів'я) і «Як собаці п'ята нога» (приказка). У першій фразі є висновок, а в другій треба його додумати: раз собаці достатньо чотирьох лап, то навіщо йому п'ята, тобто вона зайва.

Приказки й прислів'я не вживаються в прямому значенні, їх не треба сприймати буквально, бо їхній справжній зміст прихований.

Приказки й прислів'я відображають мудрість попередніх поколінь нашого народу, його погляди на світ, людину, її характер і поведінку. Як і загадки, їх поділяють на групи за змістом: дружба, сусідство, дозвілля, згода і сварки, майнові й грошові відносини, біда, правда й неправда, бідні та багаті, рідний край, вірування, природа, господарська діяльність людини.

Люди, які знають багато приказок і прислів'їв і вживають їх у своєму мовленні, — надзвичайно цікаві співрозмовники, тож, почувши дотепний вислів, намагайтеся запам'ятати його.

До речі...

Найбільшу тематичну групу становлять приказки та прислів'я про господарську діяльність людини, їх майже сім тисяч. До них належать приказки та прислів'я про працю в полі й саду, речі побуту, про тварин, птахів і звірів, транспорт, ремесла та професії, про їжу й народні прикмети.

1

Чужі гроші не гріють.
Грошей багато, а щастя мало.
Останню сорочку зніме та віддасть.
Ліпше людям давати, ніж самому просити.
Пусто в голові той має, хто гроші на дармо пускає.

2

Чим більше насолити сусідові, як не язиком?
Не заглядай до сусіда, може з того бути біда.
Добре, як сусід близький та перелаз низький.
Близький сусід кращий від далекого брата.
Нема більшої біди, ніж лихі сусіди.

3

Хто під зиму зорав, той на весну золото буде мати.
Не той урожай, що на полі, а той, що в коморі.
Як жнуть укупі, то не болить у пупі.
Посій у погоду — більше приплоду.
Яка пшениця, така й паляниця.

4

У хорошій компанії розуму наберешся, у поганій і свій загубиш.
Скажи мені, хто твій друг, то я скажу, хто ти такий.
Дружба міцніша від кам'яних стін.
Друзі пізнаються в біді.

5

Де стопа орди перейшла, там вже трава не росла.
Рідна земля — мати, а чужа — мачуха.
Життя собаче, зате слава козача.
З рідної сторони і ворона мила.
Козак з бідую, як риба з водою.

6

Голодному — їжа, холодному — тепло, а ситому — музика.
Дотанцювалися, що без хліба осталися.
Він усе під чужу дудку танцює.
Хоч три дні не їсти, аби з печі не злізти.

7

Щодень Бога хвалить і щодень людей дурить.
Гріх не сховаєш у міх, не затопчеш в болото.
Бог тобі допоможе, як будеш робити, небоже.
Святий та божий, на чорта схожий.

8

Чисте небо не боїться ні блискавки, ні грому.
Люди дякують дощеві, а подорожній лає.
З неба зорі хвата, а під носом не бачить.
Хто землі дає, тому земля утроє віддає.
Тиха вода береги рве.

9

З добрими людьми завжди згоди можна дійти.
Ліпше переконувати словами, як кулаками.
Де два б'ються, третій не мішайся.
Він тебе каменем, ти його хлібом.
Після бійки кулаками не махають.
Дружні сороки орла заклюють.

10

Бідний піт лле, а багатий його кров п'є.
Багатому дурню й багатство не в поміч.
Багач шукає апетиту, а бідний — хліба.
Кожні ворота для бідного заперті.

11

Не тішся людською бідною, бо твоя тебе не мине.
Плачем горя не зміниш і в сльозах не втопиш.
Зійшлися сім бід на один обід.
Біда мучить, біда й научить.
У біді пізнавай приятеля.

12

Не всю правду треба людям знать, треба щось і собі сховати.
Кажі завжди правду, то не будеш нічого придумувати.
Кожний правду знає, та не однаково її розуміє.
Правда і в огні не горить, і у воді не тоне.
Мала правда велику брехню переможе.

До речі...

Серед прислів'їв про господарську діяльність людини особливо цінними є ті, у яких ідеться про народні прикмети. Вони здавна були життєвим орієнтиром для мудрих людей. Людина прокидалася, дивилася на небо, дерева, на воду в річці — і робила висновок, яким буде день, за яку роботу краще братися. Пізній вечір і ніч теж сповіщали людині багато важливої інформації. Ось кілька таких перлів.

Багато зірок — на погоду, нема зірок — буде дощ.
Ластівки літають низько — буде дощ.
Сніжна зима — багатий рік.
Багряні зорі — на вітер.

1. Приказкою є вислів
- А** Подув гарячий вітер — чекайте дощу.
Б Хочеш їсти калачі, не сиди на печі.
В Моя хата скраю — я нічого не знаю.
Г Від вересня вогонь і в полі, і в хаті.

2. Прислів'ям є вислів
- А** Гнатися за двома зайцями.
Б Риба не пливе проти бистрої води.
В На кожну гадюку держи кріпко руку.
Г Уранці чути грім — увечері буде дощ.

3. Установіть відповідність.

Приказка	Синонім
1 Вилами по воді писано.	А несмілий
2 Сидить як засватаний.	Б щасливий
3 Де Макар телят пасе.	В невідомо
4 Коса найшла на камінь.	Г посваритися
	Д далеко

4. Які спільні та які відмінні ознаки мають приказки й прислів'я?
5. На які тематичні групи поділяють приказки та прислів'я?
6. Доведіть, що вислів *Поженешся за двома зайцями — жодного не здоженеш* — не приказка, а прислів'я.
7. Поміркуйте, чому серед висловів про народні прикмети переважають саме прислів'я, а не приказки.
8. Чому, на вашу думку, найбільше приказок і прислів'їв саме про господарську діяльність людини? Висловіть свої міркування.
9. Чому приказки та прислів'я називають «золотими зернами народної мудрості»?
10. Що дає людині знання приказок і прислів'їв? Чи втратили вони значення в наші дні?

11. Доберіть кожній групі прислів'їв і приказок назву й запишіть ці назви в зошит разом із номером групи.
12. З якими з наведених приказок чи прислів'їв ви можете погодитися, а з якими — ні? Чому?

1. Випишіть у зошит приказки та прислів'я з казки «Мудра дівчина», розтлумачте їхнє значення.
2. Вивчіть напам'ять десять приказок і десять прислів'їв.
3. Складіть діалог (8–10 реплік), використавши дотепні приказки та прислів'я. Інсценізуйте його з однокласниками (за бажанням).

ЛЕОНІД ГЛІБОВ

(1827–1893)

Леонід Глібов — відомий український поет і байкар. Сподіваємося, вам цікаво дізнатися, якими були в дитинстві люди, що стали відомими, уславились у віках. Л. Глібова називали пестливим ім'ям Льолик, він змалку любив доглядати за квітами. Зверніть увагу: був маленьким хлопчиком, а переймався не іграми й пустощами, як більшість у цьому віці, а дбав про красу — значить, умів бачити її. Його називали королем квітів, а знайомі й родичі, вітаючись, казали йому: «Здоров був, Льолику, квітчастий королику!» А ще Льолик мав доступ до багатой бібліотеки пана, у якого працював його батько, тому для малого хлопчика був відкритий світ книжки. Мабуть, для вас, сучасних школярів, це не така вже й перевага — мати доступ до книжок. Дозвольте з вами не погодитися, адже в той час не було джерел інформації, які ми маємо тепер, — телебачення, радіо, мережа Інтернет. Основним джерелом інформації тоді була книжка.

Л. Глібов прославився як автор пісні «Журба», що стала народною. Запам'ятайте її початок, адже ви не раз її почуєте в майбутньому:

Стоїть гора високая,
Попід горою гай,
Зелений гай, густесенький,
Неначе справді рай.

Митець написав багато творів для дітей, серед них — байки, вірші й віршовані загадки. Свої твори для дітей він підписував псевдонімом Дідусь Кенир (цим прізвиськом називали батька Л. Глібова, який колись купив співучу пташку канарку). Дитячі твори письменник друкував у львівському журналі «Дзвінок», кожний номер якого діти чекали з нетерпінням.

* * *

Химерний, маленький,
Бокастий, товстенький
Коханчик удався;
У тісто прибрався,
Чимсь смачним напхався,
В окропі купавсь.
На смак уродився,
Ще й маслом умився,

Пам'ятник варенику в м. Черкасах

В макітрі скакав...
Недовго нажився,
У дірку скотився,
Круть-верть — та й пропав.
Хотів був догнати —
Шкода шкандибати:
Лови не лови!
А як його звати —
Лінуюсь сказати,
Ануте лиш ви!

«То ж, діду коханий,
Вареник гречаний!» —
Кричить дітвора.
Чому не вгадати!
Не бігать шукати
Такого добра.

Пам'ятник галушці в м. Полтаві

Теорія літератури

Акровірш

Л. Глібов був майстром у створенні акровіршів. Що це за жанр? **Акровірш** — віршований твір, у якому початкові літери кожного рядка утворюють якесь слово або фразу.

У Л. Глібова утворене слово чи фраза є відгадкою до загадки.

ХТО РОЗМОВЛЯЄ?

«Ой я бідна удовиця, —
Стала хникать жалібниця, —
Он калина, — їй не так!
Кажуть, пісні їй складають,
А про мене забувають,
І ніхто ніде ніяк!..»
«Стій лиш! Слава не брехуха, —
Обізвалась джеркотуха, —
Розбирає, що і як!
От я славі догодила,
Кашку діточкам варила,
А тобі не вдасться так».

До речі...

Осока́ — багаторічна рослина, що росте у вологій місцевості (на болоті чи біля річки). Ця рослина непоказна, Л. Глібов в одному зі своїх творів порівняв її з бур'яном.

ЩО ЗА ПТИЦЯ?

Між людьми, як пташка, в'ється,
У людей і їсть, і п'є;
Ходить старець, просить, гнеться,
А у неї всюди є.

ХТО СЕСТРА І БРАТ?

«Глянь на мене, вітрику, чи гарно прибралась?
Рано до схід сонечка росою вмивалась,
Є у мене листячко, пахучії квіти,
Чому ж мені, вітрику, ой чом не радіти?
Краще в полі нашому над мене немає,
Аж до моря славонька про мене літає,
Із моєї сипанки¹ смачна страва буде,
Поливку і маслечко дадуть добрі люди!»
«Рівна, сестро милая, нам доля з тобою, —
Обізвався братичок десь за бороною. —
Скрізь по людях склалася і про мене слава,
Он і в полі, вітрику, кипить моя страва».

ХТО ВОНА?

Лиха зима сховається,
А сонечко прогляне,
Сніжок води злякається,
Тихенько тануть стане, —
І здалеку бистресенько
Вона до нас прибуде,
Кому-кому любесенько,
А діткам більше буде.

¹ Сіпанка — дерев'яна тара для зберігання зерна.

1. Братом і сестрою в акровірші «Хто сестра і брат?» названі
 - А осока й сорока
 - Б галушка й вареник
 - В гречка і просо
 - Г пташка та муха
2. Порівняння використано в рядку (з вірша Л. Глібова «Квіткове весілля»)
 - А Щоб долю звеселити, заходились наші квіти весілля гулять.
 - Б Посередині в таночку, у зеленому віночку, танцює Будяк.
 - В Наче справжньої музики, грають Півні та Індики, деренчить Гусак.
 - Г Нехай гляне Редька в дірку, переверне долю гірку догори хвостом.
3. Установіть відповідність.

Уривок	Назва твору
1 <i>Чимсь смачним напхався, В окропі купавсь...</i>	А «Химерний, маленький...» Б «Хто розмовляє?»
2 <i>От я славі догодила, Кашку діточкам варила...</i>	В «Що за птиця?» Г «Хто сестра і брат?»
3 <i>Між людьми, як пташка, в'ється, У людей і їсть, і п'є...</i>	Д «Хто вона?»
4 <i>Сніжок води злякається, Тихенько тануть стане...</i>	

4. Чим акровірш відрізняється від звичайного вірша?
5. Який акровірш Л. Глібова вам найбільше сподобався? Чим саме?
6. Пригадайте, що таке *порівняння*. Якими бувають порівняння?
7. Знайдіть порівняння в акровірші «Що за птиця?». Якими рисами муха близька до птаха?
8. Як ви розумієте слова: «...а у неї *всюди є*» в акровірші «Що за птиця?»
9. Чи варто осоці порівнювати себе з калиною в акровірші «Хто розмовляє?» Чому?
10. Чи смачно Л. Глібов описав вареник у загадці «Химерний, маленький...»? Які ще національні страви ви знаєте?

11. Випишіть з акровірша «Хто сестра і брат?» пестливі слова. Яку роль вони відіграють у цьому творі?
12. Складіть три загадки, використавши порівняння. Запропонуйте відгадати їх своїм однокласникам.

1. Підготуйтеся до виразного читання за ролями акровіршів Л. Глібова «Хто розмовляє?» і «Хто сестра і брат?».
2. Прочитайте літописні оповіді. Випишіть незрозумілі слова в зошит.

ІСТОРИЧНЕ МИНУЛЕ НАШОГО НАРОДУ

ЛІТОПИСНІ ОПОВІДІ

Україна має славу історію, у якій є як світлі сторінки, так і сумні. Упродовж віків нашим предкам доводилося боронити землю від багатьох нападників, захищати себе та свої святині. Були епохи, коли наша держава занепадала, а були й часи, коли міцнішала, піднімалася, будувала міста й храми, до неї з повагою ставилася вся Європа. Досить згадати княжу й козацьку добу! Усім королям і князям Європи за честь було поріднитися з київським князем Ярославом Мудрим, сином князя Володимира. А слава козацька... Вона гриміла на весь світ!

Звідки ми, їхні нащадки, у XXI ст. знаємо про події минулого? Звичайно ж, наша історія закарбована в усній народній творчості, але фольклорні твори не завжди можна вважати джерелом достовірної інформації. Адже ми знаємо, що в народних піснях, переказах, думках є багато народної фантазії та перебільшення.

Світло про нашу минувшину проливають перші книги, вік яких — тисяча років! Серед небагатьох книг княжої доби, що дійшли до наших днів, — «Повість минулих літ». Це — найдавніший літопис, який є в нас не в оригіналі, а в списку наступних поколінь (тобто це копія, списана з оригіналу). Що таке *літопис*?

Киево-
Печерська
лавра.
Сучасне фото

Теорія літератури

Літопис

Літопис — найдавніший вид літератури. Це розташовані в часовій послідовності коротенькі замітки й докладні оповідання про історичні події. Літописи одночасно є як історичними документами, так і художніми творами. Адже в них записані факти й події минулих часів (як у підручнику з історії), у той же час у них багато легенд, переказів, навіть байок і казок, що написані емоційно й образно з використанням художніх засобів (а це вже різні жанри художніх творів).

Хто ж автор «Повісті минулих літ»? Найбільше до створення цього літопису долучився славетний Нестор Літописець — чернець Києво-Печерського монастиря. Він жив у другій половині XI — на початку XII ст. Нестор потрапив до монастиря в сімнадцятирічному віці, щоб поринути в улюблене книжне навчання. Тоді Києво-Печерський монастир був найбільшим релігійним і культурним центром Київської держави. Нестор походив із багатой сім'ї, був освіченою людиною, знав іноземні мови. Він двадцять років працював над створенням «Повісті минулих літ».

У цьому літописі ведеться розповідь про історію України від найдавніших часів (про заснування Києва) до сучасних Несторові подій, тобто до 1110 р. У цій книзі йдеться про те, що Київ заснував апостол Андрій, який сказав своїм учням: «Бачите ви гори ці? Так-от, на цих горах возсіяє благодать Божа, і буде город великий, і церков багато воздвигне Бог». У літописі подано докладні відомості про полян, древлян, сіверян та інші племена, про їхні звичаї й мову. У ньому йдеться про укладання Святославом миру з греками, хрещення Русі-України Володимиром Великим, про перемогу Ярослава над печенігами та багато інших подій. Головна думка «Повісті минулих літ» — захоплення героїчним минулим. Цей літопис також позначений глибоким сумом із приводу княжих сварок і лиха, заподіяного ордою.

Нестор Літописець.
Скульптор
М. Антокольський

До речі...

Мощі Нестора Літописця й донині зберігаються в Києво-Печерській лаврі поруч із тілами інших святих. До того ж біля нього лежать мощі відомого билинного героя Іллі Муромця, який теж, як і Нестор Літописець, був ченцем Києво-Печерського монастиря.

ПОВІСТЬ МИНУЛИХ ЛІТ

(Уривки)

Три брати — Кий, Щек, Хорив і сестра їхня Либідь

Поляни жили окремо й володіли своїми родами. І до того вони жили родами, кожен на своєму місці. І були три брати: одному ім'я Кий, другому — Щек, а третьому — Хорив, а сестра в них була Либідь. Сидів Кий на горі, де тепер узвіз Боричів. А Щек сидів на горі, яка зветься нині Щекавицею. А Хорив — на третій горі, від нього вона прозвалася Хоревицею. І збудували вони місто. На честь старшого брата свого нарекли його Київ. Був круг міста ліс і бір великий, і ловився там усякий звір, і були мужі мудрі й тямущі, а називалися вони полянами, від них поляни й донині в Києві.

Дехто, не знаючи, каже, що Кий був перевізником коло Києва, мовляв, був перевіз із того боку Дніпра; тим-то й говорили: «На перевіз на Київ». Але якби Кий був перевізником, то не ходив би він до Царгорода. А Кий князував у своєму роду й ходив до царя грецького, і той цар, переказують, зустрічав його з великою шанобою та почес-тями. Коли ж він повертався, то прийшов на Дунай, возлюбив одне місце, і поставив там невеликий городок, і хотів сісти в ньому своїм родом, та не дали йому навколишні племена; так і донині називають придунайці те городище — Києвець. Кий же, повернувшись у своє місто Київ, тут і помер. І брати його, Щек і Хорив, і сестра їхня Либідь тут же померли.

Після смерті братів рід їхній став князувати в полян, а в древлян було своє княжіння, а в дреговичів — своє, а в словен у Новгороді — своє. Інше князування було на річці Полоті, де жили полочани. Від них пішли кривичі, які сидять у верхів'ї Волги, і у верхів'ї Двіни, і у верхів'ї

Пам'ятний знак на честь засновників Києва — братів Кия, Щека, Хорива та сестри їхньої Либеді. *Скульптор В. Бородай*

Дніпра, їхнє місто — Смоленськ. Від них же походять і сіверяни. А на Білоозері сидить весь, на Ростовському морі — меря. А на річці Оці, де вона впадає у Волгу, — мурома, яка говорить своєю мовою, і черемиси, які говорять своєю мовою, і мордва, яка говорить своєю мовою. Ось хто тільки говорить на Русі: поляни, древляни, новгородці, полочани, дреговичі, сіверяни, бужани, які сиділи по Бугу, а потім прозвалися волинянами. А от інші народи, які платять данину Русі: чудь, меря, весь, мурома, черемиси, мордва, перм, печора, ям, литва, корс, — усі вони говорять своїми мовами й живуть у краях північних. Радимичі ж і в'ятичі — від роду ляхів. Було ж бо два брати в ляхів — один Радим, а другий — В'ятко. Брати прийшли й сіли: Радим — на Сожі, від нього прозвалися радимичі, а В'ятко сів із родом своїм на Оці, від нього прозвалися в'ятичі. І жили в мирі поляни, і древляни, і сіверяни, і радимичі, і в'ятичі, і хорвати. Дуліби жили понад Бугом, де зараз волиняни, а уличі й тіверці сиділи на Дністрі, у близькому сусідстві з Дунаєм, і була їх велика сила, слов'янських племен, від Дністра до самого моря, і міста їхні стоять до сьогодні. За те й назвали їх греки Велика Скіф, або Велика Скуф.

Усі ці племена мали свої звичаї та закони своїх батьків, кожен — свій норів і побут. Поляни мали звичай батьків своїх — лагідний та тихий; шанобу й сором великий мали перед своїми невістками та сестрами, матерями й батьками своїми. І був у них шлюбний звичай: зять не ходив брати молоду, а приводили її звечора, за день до того, а завтра приносили за нею придане. А древляни викрадали собі жінок коло води. А радимичі, в'ятичі та сіверяни мали спільний звичай: жили в лісі, яко й усякий звір, шлюбів не мали й ставали на ігрища між селами. Сходилися на ті ігрища, на пісні й танці й тут умикали, тобто викрадали, собі жінок, перед тим змовившись з ними. А коли хто вмивав, творили тризну над ним, а тоді вирубували велику колоду та клали на ту колоду померлого й спалювали. А після того, зібравши кістки, укладали в малу посудину й ставили на стовпах при дорозі. Так роблять і зараз в'ятичі та кривичі *(За переказом В. Близнеця)*.

Святослав укладає мир з греками та повертається до Києва. Смерть Святослава

Направив Святослав послів до грецького царя, кажучи так:
— Хочу мати з тобою твердий мир і любов.

Цар же, почувши те, зрадив і послав йому дарів більше, як до того. Святослав узяв дари й став думати з дружиною своєю: «Якщо не укладемо миру з царем і довідається цар, що нас мало, то прийдуть греки й

обложать нас у стінах міста. А руська земля далеко, печеніги з нами у війні, і хто нам допоможе? Укладемо ж мир з царем: вони ж бо присяглися платити нам данину — того й досить нам. Якщо ж перестануть нам платити данину, то знову з Русі, зібравши велике військо, підемо на Царгород».

Люба була дружині ця промова Святослава, і послали найкращих мужів до грецького царя. Наступного дня, ранком, цар покликав їх і сказав:

— Хай говорять послы руські.

І звелів писареві записувати на хартію все, що передав Святослав. І почали послы говорити, а писар записувати. І було сказано так:

— Я, Святослав, князь руський, як клявся, так і підтверджую договором цим свою клятву: хочу разом з усіма боярами та підданими мені руськими й іншими мати мир і правдиву любов з великим царем грецьким і з усіма людьми, і ніколи не буду замишляти на країну вашу, і не буду збирати війська ні на землю грецьку, ні на корсунську, ні на болгарську. І якщо хто інший замислить супроти країни вашої, то я йому буду ворогом і буду воювати з ним, як уже клявся я грецьким царям. А зо мною бояри й уся Русь, та збережемо правдивий мир! Якщо ж ми не дотримаємося чогось із сказаного, то хай буду я і ті, хто зо мною й піді мною, хай будемо прокляті від бога, у якого віруємо, — Перуна та Волоса, бога худоби, і хай будемо жовті, як золото, і своїми мечами

Г. Якутович. Ілюстрація до літопису «Повість минулих літ». 1989 р.

посічені будемо. Не сумнівайтесь у правді того, що ми сказали вам нині, і записали на хартії цій, і скріпили своїми печатками.

Уклавши мир з греками, Святослав замислив повернутися в Київ, бо він побачив, що в нього мало дружини. І сказав собі: «Коли б хто не спокусився вбити дружину мою й мене якими-небудь хитрощами». Адже багато воїнів було вбито в боях.

І він промовив:

— Піду на Русь, приведу ще дружину.

Зібрався Святослав і поплив на човнах до порогів. І сказав йому воєвода батька його Свенальд:

— Обійди, князю, пороги на конях, бо стоять коло порогів печеніги.

Та не послухав його Святослав і поплив далі човнами. А переяславці послали до печенігів сказати:

— Ось іде мимо вас на Русь Святослав з невеликою дружиною, забравши в греків багато добра й полонених без ліку.

Почувши про те, печеніги заступили пороги. І вийшов Святослав до порогів, і не можна було їх пройти, бо вже почало нести кригу. Зупинився Святослав зимувати в Білобережжі, та не стало в них харчів, і був голод великий — платили по півгривні за конячу голову. Тут презимував Святослав.

У літо 972-го, коли настала весна, поплив Святослав через пороги. І напав на нього Куря, князь печенізький. Убили Святослава, узяли й зробили чашу з його черепа, обкувавши його, і пили з черепа печеніги.

Свенальд же врятувався й повернувся до Києва. А всіх літ князювання Святослава було двадцять вісім *(За переказом В. Близнеця)*.

Володимир вибирає віру

У літо 986-го прийшли з Волги болгари магометанської віри, кажучи:

— Ти, князю, мудрий та розумом тямущий, а закону не знаєш; повіруй у наш закон і поклонися Магометові.

Володимир спитав:

— Яка ж ваша віра?

— Віруємо Богу, а Магомет нас учить: не їсти свинини, не пити вина, зате після смерті, каже, можна жити в розкоші. Дасть Магомет кожному по сімдесят вродливих жінок, і вибере одну найвродливішу, і покладе на неї вроду всіх, та й буде йому жоною. І хто на цьому світі бідний, то буде й на тому, — і всяку іншу лжу говорили (...).

Володимир слухав їх, бо й сам любив жінок. Та ось що йому було нелюбо: не їсти свинини й заборона пити. І він сказав:

— Русі єсть веселіє пити, не можемо без того бути.

Потім прийшли іноземці з Рима й звернулися з такими словами:

— Ми прийшли від Папи Римського. Говорить тобі Папа так: «Наша віра — світло; ми поклоняємося Богу, який сотворив небо та Землю, зорі й місяць, і всяке дихання живе. А ваші боги — то просто дерево».

Г. Якутович. Ілюстрація до літопису «Повість минулих літ». 1989 р.

Володимир спитав їх:

— У чому ж заповіт ваш?

Вони відповіли:

— Поститися кріпко. Смирятися дух і тіло своє.

Володимир їм сказав:

— Ідіть, звідки прийшли, бо й батьки наші не прийняли цього.

Дізнавшись про те, прибули хозарські євреї й сказали Володимирові:

— Ми чули, що приходили болгари й німці, кожен навчаючи тебе своєї віри. Німці вірують у того, кого ми розп'яли, а ми віруємо в триєдиного Бога нашого Авраама, Ісаака й Іакова.

Володимир спитав:

— Де ваша земля?

Вони ж сказали:

— Розгнівався Бог на батьків наших і розсіяв нас по всіх країнах за наші гріхи, а землю нашу віддав християнам.

Володимир на це промовив:

— Як же інших учите, коли самі відкинуті Богом і розсіяні? Якби любив вас Бог і закон ваш, то не були б ви розсіяні по чужих землях, чи ви й нам того хочете?

Потім прислали греки до Володимира свого філософа, і той звернувся до князя з такими словами:

— Ми, греки, віруємо в Бога нашого Ісуса Христа. Він ходив по землі, проповідував Царство Небесне, а його розп'яли на хресті. Та Ісус воскрес і сказав учням своїм, що повернеться з неба на землю й буде судити живих і мертвих, кожному воздасть по заслугах його: праведникам — Царство Небесне, рай і радість без кінця, безсмертя, а грішникам — муки в пеклі й кипіння в смолі. Така буде кара тим, хто не вірить Богові нашому Ісусові Христові: будуть горіти в огні, хто не хреститься.

І, закінчивши слово своє, філософ показав Володимирові заминало, на якому було намальовано судилище Господнє й тих стовплених грішників, які бредуть у пекельний вогонь, і праведників, тих, які у веселощах духу вступають до раю.

Володимир же, зітхнувши, сказав:

— Добре тим, хто праворуч, — у раю, горе тим, хто ліворуч, — у пеклі.

Філософ промовив:

— Якщо хочеш з праведниками стати праворуч, хрестися.

Володимирові запала в серце думка ця, однак він сказав:

— Почекаю ще трохи, — бо хотів розвідати більше про всі віри.

І вручив Володимир грецькому філософові багаті дари й відпустив його з великою честю *(За переказом В. Близнаця)*.

Розгром Ярославом печенігів. Початок великого будівництва в Києві. Похвала книгам

Коли Ярослав перебував у Новгороді, прийшла до нього звістка, що печеніги взяли в облогу Київ. Ярослав же зібрав багато воїнів, варягів і слов'ян, прийшов до Києва й прорвався в місто своє. А було печенігів безліч. Ярослав виступив із Києва, приготувався до бою: варягів поставив посередині, а на правому крилі — киян, а на лівому крилі — новгородців. І став перед містом. Печеніги пішли на приступ і зчепилися на тій горі, де стоїть зараз собор Святої Софії: було тут поле чисте тоді. І почалася жорстока січа, ледве до вечора здолав лютих ворогів Ярослав. І кинулися печеніги на всі боки тікати, і не знали, куди бігти; одні, тікаючи, тонули в Сетомлі, а інші — в інших ріках, а залишок їхній бігає десь до сьогоднішнього дня.

У літо 1037-го заклав Ярослав місто велике, біля того міста — Золоті ворота. Заклав і церкву Святої Софії, митрополічу, потім церкву на Золотих воротах, а потім монастир Святого Георгія та Святої Ірини. І стала при ньому віра християнська плодитися та поширюватися, і ченці-чорноризці помножуватися, монастирі й храми будуватися та возвеличуватися. Любив Ярослав книги, читав їх часто і вдень і вночі. І зібрав скорописців багато, і перекладали вони з грецького на слов'янське письмо. Написали вони книг велику силу, ними повчаються віруючі люди й тішаться плодами глибокої мудрості. Начебто один хтось зорав землю, а другий посіяв, а інші жнуть і споживають багату поживу, — так і тут: батько всього цього Володимир, він землю зорав і розпушив її, тобто просвітив християнством. А син же його Ярослав засіяв книжними словами, а ми тепер пожинаємо, приємлемо серцем книжну науку.

Велика користь від навчання книжного. Книги — мов ріки, які напоюють собою весь світ; це джерело мудрості, у книгах — бездонна глибина; ми ними втішаємося в печалі, вони — узда для тіла й душі. У книгах — світило мудрості, а про мудрість сказано: люблячих мене — люблю, а хто дошукується мене — знайде благодать. І якщо старанно пошукати в книгах мудрості, то знайдеш велику втіху й користь для своєї душі. Бо той, хто часто читає книги, той веде бесіду з Богом і наймудрішими мужами.

Ярослав же, як ми вже сказали, любив книги, багато їх написав і поклав їх у церкві Святої Софії, яку сам збудував. Оздобив її золотом, сріблом і посудинами церковними, і возносять у ній урочисті співи в призначену годину.

ІСТОРИЧНЕ МИНУЛЕ НАШОГО НАРОДУ

І в інших містах, і селах він ставив церкви, призначаючи туди попів і даючи їм від багатств своїх плату, наказуючи їм учити людей. Радувався Ярослав, бачачи велику силу церков і людей християнських, а ворог нарікав і ремствував, переможений новими людьми християнськими (За переказом В. Близнеця).

1. Святу Софію в Києві збудував князь

А Кий

Б Святослав

В Володимир

Г Ярослав

2. Коли печеніги взяли в облогу Київ, князь Ярослав перебував у

А Царгороді

Б Новгороді

В Переяславі

Г Корсуні

3. Установіть відповідність.

Князь	Подія
1 Кий	А спалив древлян
2 Святослав	Б уклав з греками мир
3 Володимир	В охрестив Русь-Україну
4 Ярослав	Г дбав про книжне мистецтво
	Д став одним із засновників Києва

4. Чому «Повість минулих літ» вважається й історичним документом, і художнім твором?
5. Які докази використав автор літопису «Повість минулих літ», щоб заперечити думку, ніби Кий був перевізником на Дніпрі?
6. Яким богам вірили Святослав та його дружина? На яку хитрість пішов Святослав, аби не потрапити в полон до греків?
7. Яка віра найбільше припала до душі князеві Володимирі? Через що він відхилив інші віри?
8. Які заслуги перед своїм народом мав Ярослав Мудрий?
9. Яка головна думка «Повісті минулих літ»?
10. Яка літописна оповідь вам сподобалася найбільше? Чим саме?

11. Опишіть Нестора Літописця за скульптурою М. Антокольського.
12. Усно проаналізуйте риси характеру одного з київських князів, використовуючи текст літопису, переказаного В. Близнецем.

1. Прочитайте поезії з книжки Олександра Олеся «Княжа Україна».
2. Знайдіть у мережі Інтернет зображення Києва Х–ХІ ст. та роздрукуйте їх або створіть мультимедійну презентацію. Підготуйте для однокласників невелику екскурсію старовинним містом (за бажанням).

ОЛЕКСАНДР ОЛЕСЬ

(1878–1944)

Олександр Олесь (справжнє ім'я *Олександр Іванович Кандиба*) відомий у літературі передусім як тонкий лірик. Він належить до тих людей, яким довго чекати слави не довелося, адже на другий день після виходу у світ його першої збірки віршів «З журбою радість обнялась» він прокинувся знаменитим.

Поезія Олександра Олеся відразу припала до душі читачам, недарма Леся Українка заявила, що він її випередив і тепер писати вірші їй не варто.

З поезією Олександра Олеся ви ознайомитеся в 10 класі, а в 5 класі вивчатимете віршовані оповіді «Заспів» та «Ярослав Мудрий» із книжки «Княжа Україна». Її сюжет постав на основі літописних даних, тож, читаючи, ви поринете в сиву давнину. Сподіваємося, вам буде цікаво перенестися, ніби машиною часу, на тисячу років назад і познайомитися з князем, якого народ нарик Мудрим.

А ще ви прочитаєте казку Олександра Олеся «Микита Кожум'яка», що написана для постановки на сцені. Вона створена на основі сюжету однойменної народної казки.

ЗАСПІВ

(З книжки «Княжа Україна»)

Заспівую вам не пісню
Про стару старовину,
Розкажу я вам не казку,
А бувальщину одну.

Розкажу вам про минуле,
Що вже мохом поросло,
Що, нащадками забуте,
За водою попливло.

Перед вами стародавні
Пройдуть хвилями часи,
Із могил до вас озвуться
Наших предків голоси.

Наших предків, що блукали
По страховищах-лісах,
Що з природою змагались
Тільки з вірою в серцях.

Ах, тоді була живою
Вся природа навкруги
І людину оточали
Духи — друзі й вороги.

У часи ті бог великий
Не ховався в небесній млі,
А усі боги родились
І вмирали на землі.

В. Крижанівський.
Стрибог

Рано вдосвіта на сході
Прокидавсь ясний Дажбог
І ходив-блукав до ночі
Синім степом без дорог.

По зелених пишних луках
Волос пас овець гладких,
Грив їх вовною м'якою,
Одганяв вовків від них.

Над дрімучими лісами,
По пустелі степовій
Бог Стрибог літав на крилах,
Грав на кобзі золотій.

Бог Перун на чорних хмарах
Вічно землю об'їздив,
Часом плакав, як дитина,
Часом сурмами будив.

Часом гнівом його серце
Наливалось, як огнем:
Левом він ревів з-під неба
І погрожував мечем.

А в річках жили русалки,
Хапуни-водяники,

Лісовик свистав у лісі,
І сміялися мавки.

Треба добре було знати
Душі всіх богів земних,
То коритись, то змагатись,
То просити ласки в них.

І змагалася людина,
І вперед невпинно йшла,
Де ясним промінням-цвітом
Дивна папороть цвіла...

...Заспіваю вам не пісню
Про стару старовину,
Розкажу я вам не казку,
А бувальщину одну.

Розкажу вам, як на горах
Славний Київ наш постав,
Як він жив і розвивався,
Як столицею він став.

В. Крижанівський. Перун

Хто й коли у ньому княжив
І в який ходив поход,
Хто боровсь за Україну,
За державність, за народ.

Розкажу, чому і досі
Чути стогони її
І чому так довго в хмарах
Сонце рідної землі...

Розкажу вам, як боролись
Наші прадіди колись,
Як за щастя України
Ріки крові розлились.

Заспіваю вам не пісню
Про стару старовину,
Розкажу я вам не казку,
А бувальщину одну.

1. Оповідач наголошує на тому, що він заспіває (розкаже)

- А** пісню
- Б** казку
- В** легенду
- Г** бувальщину

2. Прочитайте рядки.

*Розкажу вам, як боролись
Наші прадіди колись,
Як за щастя України
Ріки крові розлились.*

В уривку використано

- А** епітет
- Б** метафору
- В** гіперболу
- Г** порівняння

3. Установіть відповідність.

Уривок із твору	Язичницький бог
<p>1 ...пас овець гладких, Грів їх вовною м'якою, Одганяв вовків від них.</p>	<p>А Волос Б Перун В Дажбог Г Стрибог</p>
<p>2 ...на чорних хмарах Вічно землю об'їздив, Часом плакав, як дитина, Часом сурмами будив.</p>	
<p>3 Над дрімучими лісами, По пустелі степовій ...літав на крилах, Грав на кобзі золотій.</p>	

ІСТОРИЧНЕ МИНУЛЕ НАШОГО НАРОДУ

4. Який період історії України зображено в книжці Олександра Олеся «Княжа Україна»?
5. Хто такі *язичники*? З чого можна дізнатися, що у вірші йдеться про язичництво?
6. Як ви розумієте рядки поезії *вже мохом поросло* (минуле), *за водою попливло* (забуте)?
7. Що ви знаєте про мавку, водяника й лісовика? Чому водяників названо *хапунами*?
8. Якою постає природа України у вірші Олександра Олеся «Заспів»?
9. Як ви розумієте рядки поезії *чому так довго в хмарах сонце рідної землі*?
10. Прокоментуйте назву першої поезії «Заспів», з якої починається книжка Олександра Олеся «Княжа Україна».

11. Уявіть, що вам дали завдання озвучити вірш Олександра Олеся «Заспів». У яких місцях ви б використали звуки, що передають грім, грозу, сміх, шелест листя, дзвони, свист, дощ, плюскіт води?
12. Намалюйте ілюстрацію до одного з епізодів вірша Олександра Олеся «Заспів» (за бажанням).

1. Прочитайте вірш Олександра Олеся «Ярослав Мудрий».
2. Випишіть із вірша Олександра Олеся «Ярослав Мудрий» невідомі слова. З'ясуйте їхнє лексичне значення за тлумачним словником.

ЯРОСЛАВ МУДРИЙ

(Скорочено)

Після ката Святополка,
Що замучив трьох братів,
Брат четвертий на престолі,
Ярослав розумний, сів.

Святополком окаянним
Все зруйноване було.
Бідувало бідне місто,
Бідувало і село.

І усю свою увагу
Ярослав звернув на лад.
І небавом¹ Україна
Зацвіла, як пишний сад.

І небавом знову люде
Багатіти почали,
І Дніпром човни чужинців
Знову в Київ попливли.

Греки, німці, італійці,
Чехи, угри — всі ішли,
Купували, продавали
І у Києві жили.

Так живий, шумливий Київ
Царгородом другим став.
Як про друга, як про сина
Дбав про його Ярослав.

¹ *Небавом* — незабаром.

Оточив його валами,
Ровом, мурами обвів.
Укріпив його, оздобив
І репишний двір завів.

До палат ішли невпинно
Чужоземні посланці,
Князь сидів на пишнім троні
З грізним берлом¹ у руці.

І, допущені до князя,
Низько кланялись посли,
І до ніг дари складали,
Що з чужини принесли.

В час бенкету на бандурах,
Гусях, різних сопілках
Грали весело музики;
Вина пінились в чарках.

Співаки пісні співали,
Скоморохи, штукарі,
Розважаючи чужинців,
Метушились у дворі.

Після ситого обіду
Всі виходили з палат
Подивитись на верблюдів,
На муштрованих звірят.

І в Європі честю мали
Королі, князі, царі
Поріднитись з Ярославом,
Побувати у дворі.

Але мудрість Ярослава
Вся була в його ділах,
У державнім будівництві,
Владі, устрою, в судах.

Щоб не нищити народу
І народного майна,
Не хотів він воювати,
Не тягла його війна.

Він прогнав лише поляків
І, щоб ворог тихшим став,
Він твердиню понад Сяном² —
Ярославль свій збудував.

Та ходив на печенігів
І черкесів під Кавказ,
Що на нашу Україну
Нападали раз у раз.

Та з Редедєю касозьким
Ярославів брат Мстислав
Бивсь хоробро в поєдинку
І Редедю подолав.

Пам'ятник
Ярославу Мудрому.
Скульптор І. Кавалерідзе

¹ *Берло* — палиця, оздоблена коштовним камінням, знак влади.

² *Сян* — річка в Східних Карпатах.

Наш співець Боян¹ великий,
Найславніший із співців,
Сплів йому вінок безсмертний
Із пісень безсмертних слів.

Не сваріться, жийте в згоді:
Тільки мир збере усе,
А незгода, наче вітер,
Все по полю рознесе.

Пролетіли дні короткі...
Перед смертю Ярослав
Всіх своїх синів покликав
І з любов'ю проказав:

Як не будете всі разом
Йти до спільної мети,
Ви, державу зруйнувавши,
Подастесь у світи.

«Вас я, діти, покидаю,
Йду я в ліпшу сторону,
Але, діти, пам'ятайте
Мою заповідь одну:

Ви розгубите ту землю,
Що придбали вам батьки,
І тинятиметесь всюди,
Як вигнанці й жебраки».

Та недовго пам'ятали
Діти мудрий заповіт,
А нащадки Ярослава
Осміяли на весь світ...

До речі...

Князя Ярослава в народі прозвали *Мудрим* за його любов до знань і розсудливе управління державою. Князь створив першу бібліотеку в Київській державі (про це згадується в «Повісті минулих літ»), але її й досі не знайдено. А ще він продовжував справу свого батька — князя Володимира Великого, який охрестив Русь-Україну. На честь перемоги над печенігами Ярослав збудував у Києві Софійський собор — одну з найбільших святинь християнства. Саме в період князювання Ярослава Мудрого Київ став одним із найбільших і найкрасивіших міст Європи.

Софійський собор. м. Київ. Сучасне фото

¹ Боян — княжий поет, співець, гусяр.

1. Ярослав Мудрий прогнав

- А** чехів
Б поляків

- В** греків
Г німців

2. Мстислав у поєдинку подолав

- А** Бояна
Б Редедю

- В** Ярослава
Г Святополка

3. Святополка в оповіді «Ярослав Мудрий» названо

- А** твердинею
Б чужинцем

- В** співцем
Г катом

4. У якому столітті відбуваються події в оповіді «Ярослав Мудрий»? Що ви знаєте про цей період в історії України?

5. Як змінився Київ за князювання Ярослава Мудрого?

6. Чому Ярослав Мудрий не хотів воювати? Як це його характеризує?

7. Що заповів своїм синам Ярослав Мудрий?

8. Чому, на вашу думку, королі й князі з усієї Європи мали за честь поріднитися з Ярославом?

9. За що поважали Ярослава кияни й іноземці?

10. Чого навчає оповідь Олександра Олеся «Ярослав Мудрий»?

11. Поділіть текст оповіді «Ярослав Мудрий» на чотири частини. Доберіть до кожної з них заголовок і запишіть у зошит.

12. Висловте свої міркування щодо виконання нащадками заповіту Ярослава Мудрого. Чи близькі слова із заповіту сучасним українцям?

1. Прочитайте казку Олександра Олеся «Микита Кожум'яка». Випишіть у зошит незрозумілі слова.

2. Знайдіть у мережі Інтернет чи в енциклопедії інформацію про виникнення театру (за бажанням).

МИКИТА КОЖУМ'ЯКА

Казка в чотирьох картинах

ДІЙОВІ ОСОБИ:

Микита Кожум'яка.
Батько, він же Дід.
Князь.
Княгиня.
Князівна.
Джура.
Дівчина.
Посланець.

Гонець.
Воєводи.
Сини.
Парубок.
Старий дід.
Діти.
Дівчинка.
Юрба.

КАРТИНА ПЕРША

Палати Князя.

Дівчина

Сумний наш Князь,
сумний наш Князь,
Лягли йому на чоло хмари,
Неначе ждуть нас знов удари,
Неначе знов орда знялась...

Княгиня

Ах, я так серцем не боліла,
Коли орда в степах кипіла,
І він з мечем і на коні
Літав орлом між ворогами,
А кров червоними квітками
Цвіла на дикім бур'яні.
Тепер же я горю в огні, —
Невже віддати мушу Змію
Дочку мою, красу, надію,
Сама згубити її мушу?
Ах, краще б взяв мою він душу...

Дівчина

Лишіть! Послухайте мене:
Ще, може, лихо і мине.
Ще, може, знайдеться в державі
Юнак хоробрий, молодий,
Що й сам повернеться у славі
І вславить трон ваш золотий.
Хай Змій віки уже лютує, —
Всьому на світі край свій є...
Княгине! Серце моє чує,
Що Змія лицар той уб'є!

Княгиня

Покинь свої химерні мрії
І в очі правді подивись:
Прийшла черга — і смерть надії,
І не змагайся, і корись...

От так колись черга настане,
І згину я, і згинеш ти...

Дівчина

Чому ж увесь народ не встане
Страшного ката розп'ясти?!
Хай має він залізні руки,
Хай має безліч він голів,
Нехай страшні народні муки, —
А ще страшніш народний гнів.

Княгиня

Мовчи... Бо й стіни мають вуха!..
І що, коли нас Змій підслухав, —
Удвох загинем в одну мить!

Дівчина

Ах, в серці кров моя кипить!
Коли б Князівну врятувати,
Я б не боялась самострати...

Княгиня

У тебе серце золоте..
Мовчи!.. Здається, хтось іде...

Дівчина, углядевши на порозі Князя,
виходить.

Князь

Недобрі знов у тебе очі..
Чому?! Від сліз? Не спала ночі?
Тому моя й журба подвійна...

Княгиня

Ні, Князю мій! Ні, я спокійна.

Князь

Спокійна... ти... А де ж вона?

Княгиня
Сидить в задумі край вікна
І в простір дивиться кудись...
А очі слізьми налились...

Князь
Невже країна вся байдужа?..
Невже у нас немає мужа,
Палкого серцем, молодого,
Який би зваживсь на двобій,
Невже не знайдеться нікого
В державі нашій молодій?!

Входить Джура.

Князь
Що сталося, Джуро? Чийсь
гонець?

Джура
Атож! Від Змія посланець.

Князь *(до Княгині)*
Іди собі в свої покої.

Княгиня
Ах, не минути долі злої...
(Виходить).

Князь
Хм! Посланець?!
Від Змія... Клич!

Джура
Такий він чорний, як та ніч!..
Такий зубатий та окатий...

Князь
Дарма!.. Іди, зови в палати!

Посланець *(входить)*
Наш пан, великий володар
Землі й самого пекла цар,
Прислав мене тобі сказати,
Що мусиш ти Дочку віддати.
Лишає він тобі три дні...
Оце сказати звелів мені.
А що мені сказати Пану, —
Кажі, бо так я не одстану.

Князь
За три дні відповідь я дам...
Яку — твій Пан почує сам.

Посланець
Гляди! Накличеш ще біду...
Дивися сам... Так я піду.
(Виходить).

ІСТОРИЧНЕ МИНУЛЕ НАШОГО НАРОДУ

Князь

Щоб нарешті ката-гада
Наш позбавився народ,
Джуро, скликать воєвод!
Нині ввечері нарада!

Джура

Воєводи надворі
Ходять, радяться, міркують,
А у Змія на горі,
Кажуть, зранку бенкетують.
(*Пішов*).

Князь

...Відчуваючи зарані,
Що у них бенкет останній!

Княгиня (*входить*)

Що, пішов?

Князь

Пішов, здається.

Княгиня

Як у мене серце б'ється!
Що ж було тут, розкажи.

Князь

Та нічого... Залиши!
Мусить бути те, що буде...

Княгиня

Як горять у мене груди!..
Келих випитий до дна..
Вся отрута..
(*Побачила князівну*).

Ах, вона!

Князівна (*входить*)

Мамо, тату! Не журіться!..
Ви навколо подивіться:

Смерть зливається з життям,
Розцвіт тут, занепад там...
Хай я згину в пащі Змія,
Та в мені живе надія,
Що загине й він колись,
І потоки людських сліз
Згодом висохнуть росюю...

Княгиня

Доню, донечко, з тобою
Хтось навік розлучить нас...
Чи ж коли настане час,
Що тебе угледжу знову
І голівоньку шовкову
Знов до серця притулю,
Чи, напоєна журбою,
Тільки сльози розіллю,
Сиву голову схилю?

Князь

Ні, до зброї, до двобою!
Зараз скличу воєвод
І, коли вони, безсилі,
Схилять голови похилі,
Підніму я весь народ —
Або більше я не Князь!
Джуро! Слухати наказ:
Всі столи єдвабом¹ вкрити,
Воєвод цю мить просити.

¹ *Єдваб* — коштовна шовкова тканина.

КАРТИНА ДРУГА

Велика світлиця в палатах Князя. За столами сидять воєводи.

Князь

Воєводи, в горі, в тузі
Вас, мої і слуги, й друзі,
Скликав я на раду днесь¹ ...
Я не сам, народ увесь
Просить вас пораду дати,
Як державу врятувати,
Як скрутити Змія злість,
Бо він всіх нас переїсть.
Ви згадайте, скільки кращих
Вояків пропало в пащі,
Скільки в розквіті дівчат
Йде щороку з наших хат.
За яку, скажіть, провину
Мусим ми платить данину?!
За що кров з нас смокче Змій?
Воєводи, на двобій!
Що черга Дочці, — байдуже,
Хай моя Княгиня тужить,
Все дарма... Але неволі
Мусим крикнути: «Доволі!»
Досить нам зубів і лап!
Хто не бореться, той раб!

Перший воєвода

Мусим ми скоритись долі —
Вітром гнеться й дуб у полі.

Другий воєвода

Гнулись ми, та досить гнутись —
Час до вітру обернутись!..

Третій воєвода

Правда! Час підставить груди:
Хай що буде, те і буде!
Мусить статися двобій.

Четвертий воєвода

Хай загине лютий Змій!

П'ятий воєвода

Мусить край настати Змію!

Князь

Бачу, слухаю, радію.
Але хто себе і зброю
Вкриє славою ясною?!

¹ Днесь — сьогодні.

ІСТОРИЧНЕ МИНУЛЕ НАШОГО НАРОДУ

Тиша.

Другий воєвода

Що ж замовкли, люди добрі?!
Є ж у нас борці хоробрі!
Їхні руки з криці куті...
І, як звірі, в гніві люті.

Перший воєвода

Їхні руки, кажеш, з криці!..
Чув вже я... Лиши дурниці,
Досить тих борців хвалити!..
Краще — де вони, — вкажи ти;
Їх, на жаль, у нас немає...

Джура (*входить*)

Дід там... Справу пильну має,
Хоче Князю щось сказати.

Князь

Що ж, гаразд! Зови в палати.
Вибачайте, воєводи,
Що нараду перервав.

Третій воєвода

«В лихоліття всі до згоди», —
Батько мій колись казав.
Хай земля ймоу пером!

Дід (*входить*)

Б'ю я Князеві чолом,
Б'ю чолом і воєводам!
Чув я, Князю мій, що ти
Перестав спокійно спати,
Що до тебе йдуть свати,
Щоб Дочку твою узяти.

Перший воєвода

Тут не місце жартувати!

Дід

Я, панове, не жартую,
Не для жартів я прийшов:
Я до Князя в серці чую
І пошану, і любов.
Воєводи! Не годиться,
Щоб віддав Дочку наш Князь.
Треба з лютим Змієм битися,
Щоб не жер він більше нас.
Князю! Треба вбити гада!

Князь

Ось про це і йде нарада...
Але б хто на бій пішов?!

Дід

Змія б син мій поборов.

Князь

Що ж, він дужий?

Дід

Та не знаю,
А подужав би, гадаю.
Всі сини мої, панове,
Молоді, міцні, здорові,
А найменший — щось страшне!
Вже з трьох літ боров мене!
...Раз колись коня мій син
Перекинув через тин.
...А сердитий!.. Тільки слово —
І скипів, і вже готово!
Що підвернеться під руку,
Все потрощить, як макуху!
Скажеш: «Сину, час вставати!» —
І тікай, тікай із хати,
Бо, що трапиться на очі,
Те тобі й на спину скоче!
Сміх і сльози... Чулий, добрий,
І розумний, і хоробрий,

І всіх любить нас, либонь,
А зачепиш — як огонь!
Князю! В мене є надія,
Що подужає він Змія.

Князь

Ах, коли б він гада вбив,
Я б тебе озолотив!
Незабаром замість хати
Мав би ти, старий, палати,
Мав би коней і волів —
Все, що тільки б захотів...

Дід

Не прошу нічого в тебе,
Та мені його й не треба;
Я хотів лише тобі
Помогти в тяжкій журбі...

Князь

Ох, старий, тяжка година!
Що ж... Поклич до мене сина!

Дід

Щоб пішов він?! Та нізачо!
Не послухає, ледащо.
Він не встане із стільця.

Князь

Що ж — послати посланця?

Князь устає і виходить. Разом з ним устають і воєводи
з ніяково похиленими головами.

КАРТИНА ТРЕТЯ

Подвір'я Кожум'яки. Сини при роботі.

Перший син (*співає*)

«На горі мак цвіте,
А волошка в житі.
Любить дівчину юнак
Над усе на світі.
Одружився б з нею він,

Дід

Де там! Знаю я синів!
Шли дванадцять посланців,
Шли найкращих, молодих.
Не послухає старих!
Як не вийде знов нічого,
Шли малих дітей до нього.
Наймиліш йому дитина...
Отакого маю сина!

Князь

Все зроблю, сивенький мій,
Тільки б завтра був двобій!
Я на все, старий, готовий!
Прощавай, іди здоровий.

Перший воєвода

Цей уб'є напевно гада!..

Князь

Що ж... Скінчилася нарада...
Дуже ви допомогли...
Але є ще в нас орли,
Та не тут, не в цій палаті,
А в мужицькій простій хаті!

Взяв її додому,
Та далеко до зорі
Місяцю ясному».

Другий син

Гарна пісня, що й казати...
І чому на світі так:

ІСТОРИЧНЕ МИНУЛЕ НАШОГО НАРОДУ

Любить дівчину юнак,
Та не може її взяти?

Третій син

Вибирати треба рівну,
Незважаючи на смак...
Ось Микита наш, дивак,
Покохав собі Князівну.

Четвертий син

Тихше!.. Може він почути,
І тоді нещастю бути:
Вхопить шкуру та як трісне —
Дух твій вийде, ані писне!

Третій син

Коли шкурою вже лясне, —
На добраніч, сонце красне!

Четвертий син

А ви чули чутку дивну?
Кажуть люди, що Князівну
Завтра Змію віддають...
У палатах сльози ллють!..

Другий син

Що робить? Прийшла черга
Невблаганна, грізна, люта...
Ех, коли б оця рука
Та була з заліза кута!

Четвертий син

Таку руку має він,
Наш найменший брат, Микита.
Не з заліза — з криці лита!
Переміг би він один...

Перший син

Гей, Микито, чуєш ти,
Що Тарас про тебе каже?

Може б, ти схотів піти?..
Переможеш, Змій поляже.
Зважся, з силою зберись
І — на гада!

Микита

Одчепись...

Батько (*входить*)

Гарно, сину, дуги гнеш —
Це сьогодні уже п'яту?

(*До другого*)

І ти добре шкури мнеш...
Що ж! Нову збудуєм хату,
Купим пару ще волів
Та новий поставим хлів.
А Микита?! Цей відразу
По дванадцять шкур бере...

Другий син

З його сила так і пре:
Він поміг уже й Тарасу...

Четвертий син

Ех, цю б силу та на Змія!
Та чомусь плоха надія...

Входять дванадцять парубків.

Парубок (*до старого Кожум'яки*)

Князь великий нас послав
І чолом звелів нам бити
До твого синка Микити,
Щоб він відповідь нам дав.
Князь довідавсь, що твій син
Неймовірну силу має,
Що в державі він один
Ката-Змія подолає.

(*До Микити*)

Отже, Князь хотів би знати,
Чи ти підеш на двобій,
Бо Князівну нашу взяти
Післязавтра хоче Змій.
Що звелиш сказати Князю?
Не вагайся, кажи відразу:
Будеш ти з тим гадом битися?..
Що ж мовчиш ти?..

Микита (*рве дванадцять шкур*)
Одчепіться!..
Геть! Не маю я охоти
Розмовлять під час роботи.

Батько (*до парубків*)
Кепсько... Ви мовчіть тепер...
Тихо йдіть собі додому,
Бо не спустить він нікому!
Бач, дванадцять шкур роздер.

Парубки з похиленими головами пішли.

Батько
Сину, сину! Що ж це буде?
Це ж були від Князя люди...
Негаразд, мій любий сину...

Микита
Слово ще — й роботи кину.

Входять дванадцять дідів.

Старий дід
Князь послав нас до Микити
І звелів чолом нам бити!
(*Уклоняються*).

Довго Князь марнів від суму,
Все мовчав і думав думу,
І надумавсь він повстати
Проти Змія, проти ката,
І почав він добиватись —

Хто б міг з гадом потягатись.
І повірите: півсвіту
Показало на Микиту.
Кажуть: другого немає,
Він і біса подолає.
Згляньсь на Князя, край спаси!
Яку ж відповідь даси?

Микита
Ходять, лаять, заважають,
Від роботи одривають,
Хоч покинь та з двору йди...

Батько (*пошепки до дідів*)
Йдіть, бо близько до біди!

Микита
Знов набилось повний двір...
Через вас дванадцять шкір
Вже подер... Хіба не шкода?

Батько
Йдіть, бо станеться пригода!
Діди пішли.

Батько
Що це, сину?! Глум, пиха?

Микита
Не доводьте до гріха!

Батько
Я мовчу... Не хочеш битись, —
Будем Змієві коритись.

Перший син
Бачать: робить — почекайте,
Не схотіли — ну, так майте.

ІСТОРИЧНЕ МИНУЛЕ НАШОГО НАРОДУ

Входять дванадцять дітей.

Дівчинка

Нас прислали до Микити,
Ми прийшли його просити.
Де ж він, той, що дуги гне?

Батько

Ось він, діти, шкури мене.

Дівчинка

Князь, Княгиня і Князівна
Низько б'ють тобі чолом.
Налети орлом на Змія,
Вбий його своїм крилом.
Коли кращу від Князівни
Найдеш квітку навесні,
І коли темніше неба
Її віченьки ясні,
Коли є корали в морі,
Червоніші уст її,
І коли від неї краще
Заспівають солов'ї, —
То не йди... Вона й не хоче.
Коли ж чуєш правду ти,
На двобій із лютим Змієм
Мушиш, лицарю, піти.
Все ти матимеш, що схочеш,
Зробить Князь для тебе все,

А вона тобі в дарунок
Власне серце принесе...

Микита

Скарбів, діти, я не хочу!
Що б робив я з скарбом тим?
Недосяжна зірка в небі,
Хоч вона і сяє всім.
Йдіть скажіть ясному Князю,
Що іду я на двобій,
Що поміряюся з гадом,
Хоч і дужий, кажуть, Змій.
Йдіть скажіть, що за хвилину
Я у Князя на дворі
Хочу спробувати силу,
А уранці — на горі.

Дівчинка

Низько б'єм чолом Микиті...
Ще не вмерла правда в світі,
Вогник віри не погас...

Гонець *(вбігає)*

Люди добрі! Лихо в нас!
Прилетів на крилах гад!
І Князівну вкрав з палат!

Усі наче закам'яніли.

КАРТИНА ЧЕТВЕРТА

Майдан за містом. Удалині, на горі, химерний замок Змія з різнокольоровими, освітленими огнями, вікнами. Ліворуч попід горою — частина міста. Ледве починає розвиднятися. Юрба щохвилини збільшується.

Перший голос

Ось тут, ось тут ставай:
Все видко звідси буде,
А ти не заступай:
Хай дивляться і люди.

Другий голос

Народу звідусіль
Іде сюди без ліку,
Ідуть із міст і сіл
Дивитись на потіху.

Третій голос

Хотілося б піти
До замку, аж на гору...

Четвертий голос

І смерть собі знайти,
Але вже певну й скору.

П'ятий голос

Та там тебе чорти
Умить на вила схоплять,
Розірвуть, як хорти,
Або в смолі утоплять.

Четвертий голос

А скільки їх прийшло
До Князя у палати!..
І Князю довелось
Дочку свою віддати.

Третій голос

Коли б це вдень було,
Ми б шлях їм показали,
А то вночі прийшли,
Коли всі міцно спали.

Другий голос

Та де там! Серед дня
На крилах Змій прилинув,
Князівну ухопив
І наче в прірву згинув.

Перша дівчина

Сьогодні Князь ішов,
Мовчав, сховавши муку,
Княгиня ж — як та ніч...
Її вели під руку.

Друга дівчина

Я бачила в дворі
Микиту Кожум'яку:
Усе сміється він —
Ні крихти переляку!

Третя дівчина

Залізну булаву
Всю ніч йому кували,
Нещасні ковалі
І стілечки не спали.

Перший голос

Здається, ось ідуть
Княгиня з Князем поруч...
Микита шапку зняв,
Пішов собі праворуч.

Друга дівчина

В палац, до замку йде!
Ой лишенько, ой горе!
Та що ж це буде з ним?
Та він же не поборе?!

Парубок (з дерева)

Погляньте: став, як дуб,
І стукає в ворота...
Змій виглянув з вікна
І сипле іскри з рота!!!

ІСТОРИЧНЕ МИНУЛЕ НАШОГО НАРОДУ

Другий голос

Князь! Князь! Шапки з голів...
Дорогу! Розступіться!

Третій голос

Княгиня також з ним
Іде на бій дивиться.

Князь

Добрідень вам усім!
Усіх тут вас вітаю...
В страшний, тривожний час
Я шапку вам скидаю.

Дід

Б'ємо тобі чолом,
Б'ємо й твоїй Княгині!
Минало тебе зло,
Мине тебе і нині.
Я Змія знав здавен
І силу його знаю:
Микиту, щоб побив, —
Я, Князю, не гадаю.
Хіба що Змій огнем
Микиті спалить очі,
Та хлопець він верткий
І набік в час відскочить.
Князь із Княгинєю пішли наперед.

Голос (з дерева)

Ой, гляньте, гляньте: Змій!

Перша дівчина

Ой лишенько, дивіться!

Друга дівчина

Який страшний та злий!
І в сні таким не сниться.

Другий голос

Микита одступив...

Друга дівчина

Невже це з переляку?

Третій голос

Микита не здригне:
Я знаю Кожум'яку.

П'ятий голос

Посипав іскри Змій.
Горять, вгорі літають,
Мов снігом золотим
Вітри у полі грають.

Шостий голос

Схопились... ай, ай, ай!
Одскочили і стали...
Стоять і ждуть...

Сьомий голос

Ну що ж?
Хоч боки розім'яли!

Перший голос

Дивіться! Буде щось:
Микита наступає,
Тримає булаву,
Змій лапи потирає.

(Гук від удару).

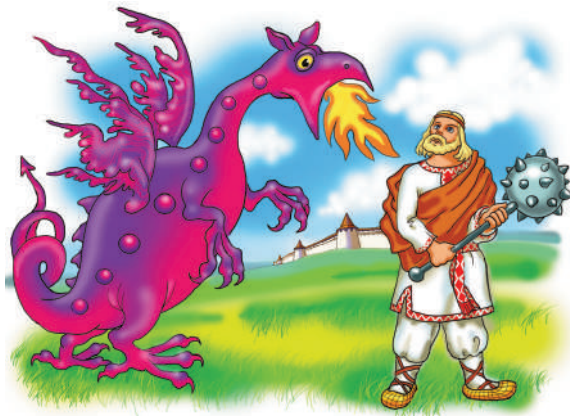
Ага! Ото дістав!

Другий голос

Дісталось і Микиті!

Дід

Це, мабуть, перший бій
Такий на цілм світі.

Другий голос

Ай, як розгнівався Змій!
Пустив, дивіться, пару,
Мов курява знялась.
О, знову кинув жару!

(Чути гупання булави).

Голос *(з дерева)*

Не видко ані-ні!
Вся площа димом вкрита...

(Пауза).

Дивіться: Змій упав,
Спіткнувся і Микита.

Люди весь час ворушаться, деякі пробують вилізти на дерева,
матері піднімають угору дітей.

Голос *(з дерева)*

Як мертвий, Змій лежить...
Лежить і не здригнеться...
Микита в боки взявсь,
Стоїть собі й сміється.

Крики

— Слава, слава, слава!
— Слава, слава Микиті!
— Хай живе Князь!
— Хай живе Микита!
— Слава, слава, слава!

Третій голос

Схопились знов! Ай-ай!

(Чути: бух, бух, бух).

Ну, тут вже буде край!

Другий голос

Погляньте: Змій звалився!
Це, мабуть, добре вшкварив!
Микита Змія взяв,
Ще раз об землю вдарив.

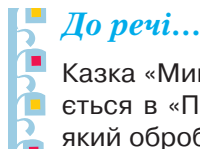
(Гупання).

Перший голос

Микита вже з палацу йде
І на руках виносить...

Крики

— Князівну, Князівну!
— Князівну несе!
— Хай живе Князь...

До речі...

Казка «Микита Кожум'яка» відома з часів Київської держави. Вона згадується в «Повісті минулих літ». У давнину *кожум'якою* називали майстра, який обробляв шкіру.

Теорія літератури

Драматичний твір, його будова

У літературі **драматичним** називають художній твір, що призначений для постановки на сцені. За основу такого твору обов'язково взято дію, тобто на сцені відбувається дійство: актори розмовляють, співають, танцюють, закохуються, сваряться, як у реальному житті. Якщо виставу поставлено майстерно, то глядач іноді навіть забуває, що він у театрі, і стає ніби учасником дійства на сцені. Казка «Микита Кожум'яка» належить до драматичних творів, тому її називають *драмою-казкою*.

Будова драматичного твору своєрідна: увесь текст поділяється на *дії*, а ті, у свою чергу, — на *картини*. Ви, напевно, помітили, що драма-казка «Микита Кожум'яка» не має поділу на дії, бо вона невелика за обсягом, проте поділяється на чотири частини, які названо картинами. Навіщо ж це роблять? По-перше, гра на сцені вимагає дуже багато фізичних та емоційних зусиль, тому артисти потребують відпочинку. По-друге, дія у творі може відбуватися в різних місцях, і тоді доводиться змінювати декорації.

Декорації — це предмети, якими облаштовують сцену: картонні або дерев'яні будинки чи кімнати, предмети побуту (стіл, стілець, ліжко, посуд), штучні кущі, дерева тощо. Щоб не робити цього перед глядачами, оголошують перерву, яку в театрі називають *антрактом*, і поки гості прогулюються красивими залами, на сцені за завісою встановлюють нові декорації. Згадайте: у першій картині драми-казки «Микита Кожум'яка» події відбуваються в палаті Князя, у другій переносяться у світлицю, у третій — у двір Кожум'яки, а в четвертій — на майдан за містом.

На початку драматичного твору подається список дійових осіб. Розлогих пейзажів, детальних портретів героїв у драматичних творах не буває, бо все це й так глядачеві видно на сцені. Письменник (драматург) уводить лише ремарки, але не для глядачів, а для режисера й артистів.

Ремарки — це коротка інформація про декорації, пору року, зовнішність дійових осіб, їхні інтонації, жести й рухи. Ремарки записують або в дужках, або дрібнішим шрифтом.

Драма будується на розмовах дійових осіб, кожне висловлювання записують з нового рядка, а перед ним указують ім'я персонажа. Згадайте з уроків української мови, що розмову двох дійових осіб називають **діалогом**. Якщо ж герой висловлює думки для себе або ж для глядачів, то його висловлювання називають **монологом**.

До речі...

2016 року українські аніматори створили яскравий мультфільм «Микита Кожум'яка» (у міжнародному прокаті цей мультфільм має назву «Драконячі чари»). Радимо переглянути на дозвіллі захопливу історію про легендарного київського богатиря.

Кадр із мультфільму «Микита Кожум'яка» (режисер М. Депоян)

1. Микита послухав

- А** Батька
- Б** дванадцятьох парубків
- В** дванадцятьох дідів
- Г** дванадцятьох дітей

2. Установіть відповідність.

Термін	Визначення
1 драма	А думки дійової особи, висловлені для себе чи глядачів
2 декорації	Б художній твір, призначений для постановки на сцені
3 ремарки	В розмова двох дійових осіб
4 монолог	Г предмети, якими облаштовують сцену
	Д інформація про час і місце подій, зовнішність дійових осіб

ІСТОРИЧНЕ МИНУЛЕ НАШОГО НАРОДУ

3. Установіть відповідність.

Дійова особа	Слова
1 Микита	А <i>Нехай страшні народні муки, — А ще страшніш народний гнів.</i>
2 Батько	Б <i>Мовчи... бо й стіни мають вуха!.. І що, коли нас Змій підслухав, — Удвох загинем в одну мить!</i>
3 Князь	В <i>Все зроблю, сивенький мій, Тільки б завтра був двобій!</i>
4 Дівчина	Г <i>Я мовчу... Не хочеш битись, — Будем Змієві коритись.</i>
	Д <i>Ходять, лаяють, заважають, Від роботи одривають, Хоч покинь та з двору йди...</i>

4. Які особливості будови драматичного твору?
5. Яку роль у драматичному творі відіграють ремарки? Прокоментуйте останню ремарку другої картини.
6. У театрі глядач побачить на сцені двобій між Микитою та Змієм. А з чого читач дізнається про деталі двобою?
7. Чому Микита послухав не дорослих, а дітей, і погодився стати на двобій зі Змієм?
8. Знайдіть у драмі-казці «Микита Кожум'яка» гіперболу й прочитайте її.
9. Знайдіть у драмі-казці ремарки й випишіть їх у зошит.
10. Чому читач, не дочитавши до кінця твору, упевнений, що Микита Кожум'яка переможе Змія?

11. Доберіть заголовки до кожної картини драми-казки Олександра Олеся «Микита Кожум'яка», запишіть у зошит.
12. Хто з українців належить до найсильніших людей світу? Чим вони близькі до Микити Кожум'яки? Свої думки запишіть у зошит.

1. Поділившись у класі на чотири групи, підготуйтеся до інсценізації драми-казки «Микита Кожум'яка».
2. Прочитайте пригодницьку повість З. Мензатюк «Таємниця козацької шаблі» (розділи 1–5).

ЗІРКА МЕНЗАТЮК

(нар. 1954 р.)

Зірка Мензатюк — сучасна українська письменниця й журналіст. Ще в шкільні роки почала писати вірші. Закінчила факультет журналістики Львівського національного університету імені І. Франка. Працювала кореспондентом у багатьох газетах, вела в дитячому журналі «Соняшник» рубрики «Храми України», «Фортеці України», «Щоденник мандрівника».

«Таємниця козацької шаблі» — один із найвідоміших творів письменниці. У ньому ви здійсните мандрівку замками й фортецями України разом із київською родиною Руснаків. Подорож буде з пригодами! А як же без них?

ТАЄМНИЦЯ КОЗАЦЬКОЇ ШАБЛІ

Повість

(Скорочено)

Розділ 1, у якому з'являється Машка

(...) Біля під'їзду стовбичив татів приятель пан Богдан, історик, мандрівник і взагалі вельми цікавий чоловік. Він зауспіхався, побачивши тата за кермом.

— О, панство Руснаки купили собі авто! — і зрадів, і здивувався він.

— Еге, — кивнув тато, знову просяявши, мов повен місяць на небі. — Поїдемо на море своїм ходом.

— Гм, на море, — повторив пан Богдан загадковим голосом, що обіцяв цікаве продовження.

Мама запросила гостя в хату, і невдовзі вони сиділи за обіднім столом, смакували борщем із свіжими пампушками й обговорювали Машчині достоїнності.

І тоді пан Богдан сказав таке, від чого Наталоччина душа затрепетала:

— Добре, що ви придбали машину, — сказав він. — Тепер ви зможете врятувати одну дуже цінну старовинну річ, нашу історичну реліквію, якій загрожує небезпека, а то й навіть знищення.

Розділ 2, у якому з'являється патріотично налаштований привид

(...) У квартирі пана Богдана на Русанівці уподобав собі з'являтися один привид, дуже патріотично налаштований. Зазвичай то траплялося

в дні національних свят чи після мітингів, бо привид любив обмінюватися враженнями з паном Богданом. А це якось він завітав несподівано, украй схвильований. Розмахував руками й вимагав найрішучіших дій, тому що, наскільки вдалося зрозуміти, дуже цінній, старовинній, безсумнівно вартісній у мистецькому плані реліквії загрожувала небезпека.

Руснаки завітали до пана Богдана в гості. Коли засутеніло, з'явився привид і знаками пояснив, що на заході України, на місці великої битви, нависла загроза над козацькою реліквією — шаблею.

Розділ 3, у якому з'являється елегантний незнайомець

Отож Руснаки зібралися в мандрівку. Тато позичив у пана Богдана намет і карту автошляхів України, мама напекла пирогів, пампушок, млинчиків, насмажила котлет і наварила повний термос кави.

За кермо сів тато...

Дорога стелилася, ніби хтось розмотував безкінечний сірий сувій. Обабіч летіли кучеряві посадки, а вгорі пливла хмарка, бо й вона пода-лася в мандри.

— Сьогодні я мила руки в Здвижі, Тетереві, побродила в річці Горині за містечком Гошею, а в Ірпені навіть скупалася, щоправда, ненароком, — перелічувала Наталочка, загинаючи пальці. — Під Житомиром у сосновому бору ми обідали, у Новограді-Волинському пили каву, а над Горинню підвечіркували.

— Машці також пора підкріпитися, бо вже кінчається бензин, — сказав тато.

Вони звернули до першої ж бензозаправної станції, що трапилася по дорозі, і Наталочка встала розім'ятися.

За ними різко загальмував чорний джип із затемненими вікнами, з якого вийшов хлопець і також став проходжуватися, злегка накульгуючи. Мабуть, засидів у машині ногу. Він був елегантний та модний до неможливості, зачесаний так гладесенько, що волосся лежало, мов прилизане, тільки на маківці настовбурчувалося двома невеличкими горбочками.

— Хочеш, я вгадаю, куди ви їдете? — спитав він, окинувши оком Наталоччину вишиванку. — У Берестечко, на завтрашні урочистості.

Дівчинка ствердно кивнула, і на його губах заграла скептична посмішечка:

— Х-ха! Помітингуєте, поспіваєте «Ще не вмерла...», покричите «Слава» і «Ганьба». Старі взяли за твое патріотичне виховання, чи не так?

— Ніхто ні за що не взявся, — відказала Наталочка. Насмішкуватий тон незнайомця зачепив її за живе. — Мені самій цікаво. І ми не просто мандруємо, ми ще й... маємо дуже важливу справу.

У хлопця в очах зблиснуло зацікавлення (ага, знай наших!), але тут же й згасло, сховалося за лінкуватим іронічним прижмуром:

— У вас, виявляється, справа... Якщо ви хочете знайти реліквію, то нащо їдете в Берестечко?

Наталочка сторопіла.

— Звідки ти знаєш про шаблю? — вражено спитала вона.

— Отже, і це я вгадав. Два-нуль на мою користь: ви шаблю шукаєте, — засміявся незнайомиць і пояснив ошелешеній Наталочці: — Ми також її шукаємо. Та ж ситуація: привид і так далі.

Он воно що. Напевно, привид просто перестрашувався. З'явився не тільки до пана Богдана, а й до цих людей. От і вся розгадка. Трохи прикро, але що вдієш. Може, Руснаки видалися йому не дуже тямущими?

— Мене звати Антип, — відрекомендувався хлопець. — Тож навіщо ви їдете в Берестечко?

— Як навіщо? Шабля десь на бойовищі чи у фортеці. Найімовірніше під Берестечком, бо то місце великої битви.

— От-от, саме це я й мав на увазі. На бойовищі чи у фортеці, — наголосив Антип на останньому слові. — А ви обрали, що більше до вподоби. Вам аби не прогавити свята, помітингувати, пісень погорлати. Ох, ці щирі українці!

— Ми не забули про фортеці, — похмуро зауважила Наталочка. — Якщо в Берестечку нічого не відшукаємо, то, напевно, повернемо в Олесько...

— Але на мітинг передусім, — пирхнув Антип. — На Козацьких Могилах буде тлум, гам, юрби народу. Там музей, заповідник і давно вже все знайдено, що тільки можна було знайти. Туди немає за чим їхати, лише змарнуєте час.

Наталочка зніяковіла. Схоже, хлопець казав правду. У Берестечку буде тлумовище. Можливо, ці люди знають про шаблю трохи більше? Може, привид пояснив їм зрозуміліше?

— Фортець і замків є чимало — в Олеську, у Хусті, у Кам'янці-Подільському, — вів далі Антип. — Раз уже ми займаємось однією справою, давайте діяти злагоджено. В одні фортеці їдете ви, а в інші — ми. Так швидше досягнемо успіху.

Він гарно придумав, але... Дівчинка тільки зітхнула. Він не знав Наталоччиної матері. Минути Берестечко, будучи за крок від нього? Та ще й тоді, коли туди їдуть усі порядні українці? Ні, цього їй краще не казати.

— А ти й не кажи... Навіщо все розказувати? Краще й не згадуй, що шаблю ще хтось шукає... — засміявся Антип. — Чи ти ніколи не хитрувала? От і схитруй: коли їхатимете через Дубно, підмов батьків зупинитися й розпитай про шаблю в тамтешньому замку.

— У Дубні також є замок?

— Авжеж. Непогано збережений та досить відомий. Ти хіба не читала «Тараса Бульбу»?

— Та ти що? Той самісінький замок? З підземним ходом, як у повісті?

Антип заговорив про лубенські підземні ходи, у яких міщани зберігали вина та скарби, про золото й коштовну зброю володарів замку — князів Острозьких.

— Якщо знайшли княжу шаблю, то уявляєш, яка вона?

Наталочка уявила, їй в очах заряхтіли діаманти.

— І таку шаблю врятують завдяки тобі! — лукаво підморгнув Антип. — Бо це ти придумаєш зупинитися в Дубні. Ти напитаєш її сліди. Чого доброго, станеш відомою на всю Україну!

— Та ну-у-у... — заперечила дівчинка, але її очі зачаровано заблищали.

От якби справді так сталося! Мама здивувалася б... І тато, і дядько Богдан...

І привид більше не крутив би їй дулі... Авжеж, задля цього варто трішки схитрувати.

— Не хвилюйся, ми повернемо в Дубно. Я вмовлю батьків, — сказала вона.

— От і добре. А ми тим часом рвонемо до Кам'янця-Подільського.

Діти попрощалися, і Наталочка побігла до Машки, яку давно заправили.

— Гляди ж, не підведи! — гукнув услід Антип. Усмішка щезла з його лица, тонкі губи стислися, а в очах зблибли червонясті вогники. Але Наталочка вже його не бачила...

Розділ 4, у якому плани несподівано міняються

Дубно виявилось чистим, затишним містечком... Замковий двір ди-хав спокоем і літом. Ним вешталися численні туристи, й екскурсоводи розказували їм усілякі дива.

Руснаки й собі зазирали в кожен куток, оглянули вежі й палаци...

Наталочка питала про шаблю, але всі, до кого вона зверталася, лише знизували плечима. «Навряд чи її могли знайти в Дубні, — казали їй екскурсоводи, і чергові в музейних залах. — Це була б сенсаційна знахідка, у містечку тільки й говорили б, що про неї...»

Нарешті батьки повернули до готелю. Шаблі не було, і з цим належало змиритися. Принаймні не було в Дубні.

Дівчинка сіла біля готельного вікна й замріяно задивилася, як сонце спускалося за міські дахи. День минав, залишивши їй купу вражень.

Знизу долинав легкий гомін, шурхотіли неквапні кроки. Гурт молоді, отаборившись на лавочці під готелем, раз по раз вибухав гучним сміхом, та ще когось наполегливо кликали: «Наталю! Наталю!» Голос видався їй знайомим. Вона вихилилася з вікна, роздивляючись, хто ж то гукає. Унизу стояв... Антип. Побачивши її, він замахав руками, мовляв, виходь скоріше! Антип тут, у Дубні?

— Мам, я вискочу на хвилинку! Там... ну, той хлопець, — скоромовкою випалила Наталочка й вилетіла за двері, перш ніж мама бодай щось уторопала.

Антип, як і вдень, був супермодний та прилизаний, а на ногу й тепер накульгував.

— У чому справа? Щось сталося? Чому ви не поїхали в Кам'янець? У вас поламалось авто? — дівчинка обсипала його запитаннями, як горохом.

Але Антип проігнорував їх, ніби й не чув.

— Ми повернулися ледь не з півдороги, — загадково повідомив він. — Маю важливу новину. Власник шаблі вже напивав покупця й навіть домовився про зустріч. І знаєш, звідки він? З Дубна! А покупець — із Кам'янця-Подільського, ха-ха! Так що ми з тобою вгадали, де шукати, чи не правда? — засміявся хлопець. Мабуть, відгадування таємниць було його хобі. — Зустріч завтра вранці, але не вдалося в'яяснити, де саме: чи то в Кам'янці на Турецькому мості, чи під Дубном у Тараканівському форті. Тому ми й повернулися. Потрібна твоя допомога.

Наталочка злегка зашарілася. Он як, цим людям вона потрібна. І неважко вгадати, навіщо: раз невідомо, де зустріч, то треба чатувати в обох місцях.

— І все ж мені дивно, — задумалася дівчинка. — Власник із Дубна, а в місті про шаблю ні слуху ні духу.

— Ото бачиш, який він обережний. У цьому й проблема. Значить, намислив щось лихе.

Дубенський замок.
Сучасне фото

— Це все вам розповів привид? — перепитала Наталочка.

— Не нам, а нашим знайомим у Києві.

— Але як він сказав, про які міста йдеться? Він що, пояснив це, розмахуючи руками?

— Ну... Йому показали карту, і він тицьнув куди слід, — знизав плечима Антип.

Дівчинка зникла. Ці люди справді тямущіші, ніж Руснаки. А вона ще й випитує, ніби не довіряє.

— І що ж нам треба зробити? — поцікавилася вона.

Авжеж, піти в Тараканівський форт, як вона й думала. Але — їй самій, без батьків. Антип з досади аж зітхнув. Що вдієш, коли іншої ради немає! Треба з'ясувати, хто ці люди, принаймні запам'ятати номер їхнього автомобіля. Та коли у форті вони побачать кого-небудь стороннього, це наполохає зловмисників. Зате на дітей зазвичай не звертають уваги...

— То підеш? Не боїтимешся? — запитливо глянув на неї Антип.

Чомусь недоречно пригадалося, що форт небезпечний, принаймні так казав екскурсовод. Проте Наталочка рішуче стріпнула чубчиком:

— Ото ще! Я не боягузка. Аби лише батьки дозволили.

— А навіщо їх питати, коли можна схитрувати? Бачиш, я вже заговорив віршами, — Антип полегшено розсміявся. — Якщо тебе не пустять, усе полетить шкереберть. Тому я придумав дотепний план...

Він розказав, як уладнати справу. Усе просто й легко. Батьків доведеться обманути... Задля шаблі, задля її порятунку. Трохи мультко на душі, але то нічого...

Розділ 5, у якому ніхто не з'являється, натомість Наталочка зникає

(...) — Та добре вже, добре, повернемо в той твій форт. Тільки ж ненадовго.

— Ти знову потураєш їй забаганкам, — суворо зауважила мама.

Наталочка шморгнула носом і засяяла, як нова копійка.

За селом Тараканів вони з'їхали з траси на вузьку шосейку й опинилися в лісі. Дівчинка прикинула: зараз мав бути поворот до форту, але Антип радив їй заходити з іншого боку. На щастя, жодних покажчиків на дорозі не було, тож тато благополучно проскочив далі...

— Форт на цій кручі, — запевнила Наталочка. — Ви зачекайте, а я вилізу й гляну.

— Навряд чи там є щось, крім лісу, — засумнівався тато, але вона вже майнула кручею, мов кізка.

Тараканівський форт. *Сучасне фото*

Аж тепер вона сповна оцінила, як Антип хитро підлаштував, вибравши вхід у форт саме з цього боку. Круча запаморочлива, батьки не захочуть на неї видиратися. (...)

На кручі розкинулася сонячна галява, краєм якої виляся не то стежка, не то стара дорога. Але форту... не було. Довкола стояв тільки ліс, тільки пагорби, зарослі акаціями й чагарями. Наталочка розгублено ступила стежкою, минула пагорб і... не повірила власним очам: по той бік у пагорб були вмуровані двоповерхові каземати! Так ось який він, цей форт Тараканівський! Уритий у землю, мов кротяча нора, замаскований, наче засідка хижого звіра!

Уздовж казематів колись, певно, вела вулиця, а тепер тільки стежка ледь виднілася серед кропиви. Обабіч здіймалися грандіозні руїни, подібні до мертвих міст серед джунглів, які Наталочка бачила в кіно. (...)

Дівчинка оглянулася. Дорога, яка привела її у форт, пірнала під важке бетонне склепіння, у темний тунель, що мав вивести до внутрішнього двору. Ото туди їй і треба. Було страшно й... цікаво; зібравши всю свою рішучість, Наталочка ступила в пітьму. Її огорнув холод, кроки гучно відлунювали серед вологих стін. Далеко попереду видніло кружало світла. Очі звикали до темені й вирізняли чорні провали бокових тунелів, сходи, що вели невідомо куди. Вона згадала, що котресь із підземель тягнеться аж до замку в Дубні — б-р-р, страшно подумати, які то довгі кілометри суцільної пітьми... Раптом у ніші, яку дівчинка щойно проминула, щось зашуміло, залопотіло, і тишу прорізав не то зойк, не то крик... Нетямлячись від жаху, Наталочка щодуху рвонула вперед, до світла. Вискочила з тунелю й опинилася на такій же мертвій вулиці, серед напівзруйнованих казематів, кропиви й зловорожої тиші. Позаду, у тунелі, усе німувало. Що то було? Може, сова? Чи здичавілий кіт? Серце все ще шалено гупотіло.

На додачу до всього тепер Наталочка не знала, як повернутися до батьків. Вона не могла наважитися пройти ще раз тим моторошним

тунелем. Може, десь є інший вихід?.. Ураз Наталочка спинилася. Це ж те місце, де Антип казав заховатися: два вузькі входи в стіні, один біля одного. Стій-но, котрий їй потрібен: той, що справа чи що зліва? І тут вона почула голоси, зовсім близько: низький, басовитий та другий, тонший. Розмовляли двоє чоловіків. Лишенько, прийшли власник шаблі й покупець! Треба мерщій ховатися! Дівчинка кинулась у ближчий хід і...

Вона не відразу збагнула, що сталося. Було темно. Вона лежала долі. Здається, кудись провалилася. Боліло стегно, пекли коліна, мабуть, обдерті до крові. Наталочка підвелася, простягла руки перед собою й наткнулася на холодний мур. Стіна була зліва, справа й позаду неї. Колодязь, кам'яний колодязь. Вона вибрала не той вхід — й опинилася в колодязі.

Хто тепер порятує шаблю? Може, Антип щось придумає? Може, привид йому підкаже? Бо вона вже нічим не зарадить. Вона провалилася й провалила справу.

Надворі під горою на неї чекали батьки. Чи скоро вони почнуть її шукати? І чи потраплять у форт? Він же так хитро замаскований! А якщо й потраплять, то чи знайдуть її, чи здогадаються, що дитина сидить у ямі... Бо інакше...

Наталочка щосили закричала: «Агов, рятуйте!» Кричала довго й відчайдушно. (...) Від крику вона охрипла. Що ж далі? Головне — не впадати у відчай. Наталочка знов обмацала стіни. Ні, не вилізеш, марно пробувати. Вона сіла, обнявши обдерті коліна...

Тим часом мама з татом сиділи собі, не підозрюючи, що на них насуваються важкі випробування. (...) Де та дитина гається? Чого доброго, молебень на Козацьких Могилах почнеться без Руснаків.

Замість Наталочки на кручі вигулькнув чепурний хлопчина з прилизаним чубом. Обережно спустився крутою стежкою, припадаючи на праву ногу.

— Доброго ранку, — чемно привітався. — Ваша донька просила, щоб ви ще зачекали. На горі під'їхав автобус із туристами, і вона приєдналася до них. Екскурсивод покаже їм форт, їй то дуже цікаво, — і він пішов собі геть.

— До побачення!

— Чортзна-що! — пробурмотіла мама.

Хлопчина озирнувся й докинув:

— Правду кажете. Чорт знає, що й до чого, — на його лиці розплилася єхидна посмішечка.

— От нахаба, — розсердилася мама. — Чи це не з ним Наталочка вчора познайомилася?

— З ним, — тато уважніше придивився до хлопця. — Хотів би я знати, звідки він тут узявся.

— Напевно, теж оглядав фортецю, — сказала мама, дістаючи з кошика термос. — Хоч би екскурсія не затяглася. Може, вип'ємо кави?

І тоді Машка показала свій норів: раптом ні з того ні з сього загуділа на всю долину. Тато спробував її вимкнути, але Машка не вимикалася. Гуділа й гуділа. Угорі над деревами закружляли наполохані пташки. Тато з головою пірнув під капот. Нарешті гудіння припинилося, але він продовжував копатися: перевірів свічки запалення, акумулятор, гальма й навіть глушник. Коли ж нарешті виліз з-під машини, його обличчя було вкрай розгубленим.

— Авто справне, — сказав він, витираючи змокрилого лоба. — Сигнал увімкнувся сам і так само вимкнувся. Скидається на те, ніби Машка хотіла щось сказати...

— Але ж це неможливо! — вигукнула мама.

— Звичайно, ні. Машини не розмовляють. Тому вона й сигналізувала, щоб подати знак.

— Дурниці!

— І все ж тут щось не те. Може, з дитиною не все гаразд? Може, вона заблудилася?

Батьки стурбовано презирнулися й дружно подерлися на кручу.

Але не знайшли там ні форту, ні автобуса з туристами, ані своєї доні. Вони все ще озиралися на всі боки, коли з лісу вискочив сільський парубок на старому тріскучому мотоциклі й загальмував коло них.

— То ви сигналізували? Хтось загубився у форті? — спитав він. — Бо я косив тут недалечко, коли чую — сигналять. Ну, думаю, біда...

— Здається, загубилася наша донька, — мовив тато, полотніючи.

— Не хвилюйтеся, тут таке не вперше. У форті багато пасток для ворогів. На жаль, у них потрапляють туристи, — підбадьорював їх парубійко, а батьки ще дужче полотніли.

ІСТОРИЧНЕ МИНУЛЕ НАШОГО НАРОДУ

Зайшли у форт, довго гукали Наталочку, але та не відзивалася. Тоді темним тунелем дістались у саму середину фортеці.

Від думки, що її дитина сама-одна могла попхатись аж сюди, маму брали дрижаки. Проте виявилось, що Наталочка таки попхалася: з одного каземату почувся знайомий плач.

Далі все закрутилося, як у калейдоскопі. Добросердий парубок гайнув у село й гукнув людей рятувати дитину, примчала машина «швидкої допомоги», Наталочку видобули на білий світ — живу й майже неушкоджену, якщо не брати до уваги обдертих колін.

Вона з плачем припала до матері, сльози котилися й котилися, і не було їм упину, мовби очі стали солоними джерельцями, з яких бігли два струмки...

Коли вже сідали в машину, мама раптом згадала:

— Ти ще попосиділа б у ямі, якби Машка раптом не засигналила. Той кульгавий хлопець, з яким ти вчора познайомилася, сказав нам, що у форт приїхали туристи й ти пішла з ними на екскурсію.

Наталочка на хвильку оніміла.

— Антип? Таке сказав? Він не міг тут бути! — розгублено залепетала вона.

Мама й тато насторожилися. І зажадали пояснень.

Тож вона мусила розповісти все, як є: що Антип зі своїми батьками теж шукають шаблю, що це він послав її у форт... Батьки були вражені, ошелешені й сердиті. Антипові вчинки видавалися їм незбагненими.

— Певно, його круті батьки хочуть знайти шаблю швидше за нас, — зробила висновок мама й з осудом додала: — По хлопцеві видно, що там пихи на три штихи. Чого ти з ним водишся?

— Він геть безголовий! Послати дівчинку в таке небезпечне місце! — розбушувався тато. — Та й ти хороша!

Наталочці прочитали лекцію на тему, як належить поводитися чемним дівчатам. Лекція тривала досить довго.

І все ж на Козацькі Могили ще можна було встигнути. Тож Руснаки нарешті рушили в Берестечко.

1. Словами *Уритий у землю, мов кротяча нора, замаскований, наче засідка хижого звіра* описано

- А** Дубенський замок
- Б** Тараканівський форт
- В** Козацькі Могили
- Г** Олеський замок

2. Прочитайте речення.

Обабіч (1)летіли (2)кучеряві посадки, а вгорі (3)пливла хмарка, бо й вона (4)подалася в мандри.

Епітет позначено цифрою

- А** 1
- Б** 2
- В** 3
- Г** 4

3. Установіть відповідність.

Слова	Герой (героїня) твору
1 — <i>Він геть безголовий! Послати дівчинку в таке небезпечне місце!</i>	А привид
2 — <i>Ти ще попосиділа б у ямі, якби Машка раптом не засигналила.</i>	Б Антипко
3 — <i>А навіщо їх питати, коли можна схитрувати? Бачиш, я вже заговорив віршами...</i>	В дядько Богдан
4 — <i>Тепер ви зможете врятувати... нашу історичну реліквію, якій загрожує небезпека, а то й навіть знищення.</i>	Г Наталоччин тато
	Д Наталоччина мама

4. Назвіть міста, у яких побували Руснаки в перший день своєї подорожі. Покажіть їхній маршрут на карті України.
5. Розкажіть про родину Руснаків. Що свідчить про патріотизм Наталоччиних батьків?
6. Кого наділено характеристикою *там пихи на три штихи*? Як ви розумієте значення цього фразеологізму?
7. Антипко кілька разів радив Наталочці обманути батьків, щоправда, замість *обманути* використовував слово *схитрувати*. Чи однакові за значенням ці слова? Чому хлопець підмінював ці поняття?
8. Сигнали Машки біля Тараканівського форту — це випадковий збіг чи фантастичний елемент у подіях твору?
9. Доведіть, що Антипко постійно намагається завадити родині Руснаків знайти козацьку шаблю.
10. Чи можна вважати Наталочку легковажною? Чи, може, вона не досвідчена, довірлива, щира й наївна?

11. Виразно прочитайте розділ 5 за ролями.
12. Кількома реченнями спрогнозуйте подальші події в повісті.

1. Прочитайте розділи 6–7 повісті З. Мензатюк «Таємниця козацької шаблі».
2. Підготуйте презентацію про Національний історико-меморіальний заповідник «Поле Берестецької битви» («Козацькі Могили») (за бажанням).

Розділ 6, у якому Наталочка бачить тривожні видіння на полі Берестецької битви

Дорогу до Берестечка не треба було шукати: усе, що мало колеса, цього дня мчало, їхало, котилося на Козацькі Могили. А вже сам заповідник шумів, гудів, рябів кольорами, немов величезний ярмарок.

— Та тут сьогодні скільки народу! — і раділа, і дивувалася мама.

Перед входом до заповідника тягнулися довжелезні ряди легковиків і туристських автобусів, що з'їхалися зі всієї України. Машку теж прилаштували в одному з рядів. Усюди снували люди у вишиванках, продавалися жовто-блакитні прапорці, значки, морозиво, патріотична література, шапки-мазепинки; гурти чоловіків сперечалися про політику; пеклися свіжі ковбаси, кипіли в олії пампушки, димували шашлики, а огрядна куховарка припрошувала скуштувати поліської юшки з в'юнами й часником. У Наталочки покотилася слинка, але батьки квапилися на оточений муrom пагорб, з якого линув церковний спів. Богослужіння ще не закінчилося. Безліч людей стояли на майдані, бо правилося тут же, надворі. Тато з мамою, запаливши свічки, і собі стали за людьми, поважні й урочисті, як то й личило статечному подружжю.

А Наталочка повільно пішла навкруг майдану, озираючись на всі боки. Тут було гарно! У зеленому вінку ясенів здіймалися дві церкви: старенька дерев'яна, у якій козаки молилися перед битвою, і велика церква-пам'ятник, змурована над останками загиблих. Ото перед нею й правили Службу Божу. Линув спів, густо курився ладан, м'який пахучий дим стелився довгими пасмами, огортав людей, дерева, і ті в ньому ставали інакшими, мовби нетутешніми. Дим клубочився, вогко торкав Наталочці лице — дим чи туман? Авжеж туман, білий як молоко, і в ньому по груди стояло... козацьке військо. Уся похоловши, Наталочка збагнула, що вона якимсь дивом бачить саме ту трагічну п'ятницю 30 червня 1651 року, третій день Берестецької битви. Туман осідав дрібними ряхтливими краплями на козацьких чубах-оселедцях, на відвологлих вусах, згори ледь проглядало сонце — розмите бліде кружальце, а попереду крився за білою заслоною польський стан, величезне 150-тисячне військо. Шляхта, посполите рушення, німецькі драгуни й рейтарі. Король Ян Казимир зібрав, кого лише міг, стягнув до Берестечка пів-Європи, аби тільки здолати Хмельниччину, здолати повсталу Україну, цю рахманну¹, ласкаву, медом текучу землю, яка затято виборювала волю.

¹ *Рахманний* — смирний, тихий, спокійної вдачі.

Козаків стояло менше: тисяч сто, і з ними татари. Хан чатував на коні, мов хижий орел-степовик. Супився, хмурився, йому не подобалася рутвяна, багниста долина, у якій грузли його верхівці, не подобалася затягість супротивників — легкої здобичі не буде, це він бачив надто добре.

Наталочка ковзнула поглядом по козацьких обличчях. Зосереджені, зухвалі, насмішкуваті. В очах — виклик: наступайте, ляхи! Ми готові, нам що? Або волю добути, або дома не бути. І ляхи рушили: могутньою хвилею рвонула вперед кіннота. Ревма ревли гармати, дзвеніли шаблі, іржали коні, дико скрикували звитяжці, сходячись у двобої. Скільки це тривало — годину, дві? Наталочка не знала; уже й туман розвіявся, уже й сонце припекло, а битва гримотіла, ніби земля розколювалася навпіл. Усе далі, далі, далі врубувалася кіннота, пробивала тверді українські лави, уже прорвала таборіві укріплення... Ні, спинилася... відходить. Вистояли козаки!

Натомість важко посунуло вперед праве крило польського війська. Зараз усе й станеться... Польська піхота поволі докотилася до орди, орда якось відразу подалася назад і чимраз стрімкіше відступала...

Татари тікали! «Зрада!» — прошелестіло козацькими лавами. З їхнього стану вискочив, мов іскра, вершник у дорогому вишневому жупані («Богдан Хмельницький», — зрозуміла Наталочка) і, припавши до кінської гриви, помчав напередими. За ним кинулись якийсь старшина й ще кілька козаків...

Вернися, гетьмане! Чи ти хочеш спинити вітер? Орду не завернеш, сам потрапиш у полон...

Та він летів безоглядно.

Бем! Бем! — загули церковні дзвони. Наталочка стрепенулася: що це з нею? Навколо ж не битва, а люд у святкових вишиванках. Не інакше, як у Тараканові вона добре вдарилася головою. Ото й привиджається. Треба взяти себе в руки.

Вона стріпнула чубчиком і втупилася очима в промовця на сцені, наготувавшись слухати щонайуважніше. Та враз почула дещо інше. Позаду неї говорили... про шаблю! Наталочка рвучко обернулася. Двоє хлопців у пластових одностроях урвали розмову.

— Привіт! — мовив до неї вищий, чорнявий.

— Привіт... — розгубилася вона.

Хлопці стояли, мов гетьманичі: поважні, виструнчені, акуратні — по всьому видно, що то українські лицарі, ще й численні нашивки на їхніх рукавах виглядали так значущо.

— Ви, здається, говорили про шаблю, — зніяковіло пролепетала Наталочка. — Вибачте, я ненароком почула.

— Авжеж про шаблю. Тут про неї тільки й розмов.

— То вона вже в безпеці? — зраділа дівчинка.

Пластуни презирнулися.

— Казав я тобі, що справа темна, — стиха мовив високому його кругловидий веснянкуватий товариш.

Здається, було зарано радіти.

Діти познайомилися: хлопці виявилися пластунами зі Львова, високого звали Северин («Як Наливайка», — заздро подумала Наталочка), а його товариша — Василь. Вони так широко зацікавилися шаблею, що дівчинка розповіла все, що знала: про дядька Богдана та знайомого привида, який хоч і крутив дулі, проте палко переймався долею національної реліквії; про свою з батьками мандрівку, навіть про те, що шаблю шукала ще одна вельми заможна родина.

Щоправда, Тараканів з його злощасним фортом вона обійшла мовчанкою, але пластунам вистачило почутого. Обидва не на жарт захвилювалися.

Самі вони знали небагато. Учора заповідником ходив якийсь чоловічина («Бо ми приїхали ще звечора, — докинув Василько, — розбили намети над Пляшівкою, сиділи, палили багаття, високе, до самих зірок, а яких пісень наспівалися!»), так отой чоловічина всім розказував, буцімто знайдено козацьку шаблю, справжнісіньку, добре збережену в поліському торфі. Але де вона, у кого — про це оповідач багато значно мовчав.

Василькові він видався підозрілим («Але ж Василько завжди всіх підозрює, він у нас як Шерлок Холмс», — уставив своє й Северин), отже, Василько засумнівався, чи, бува, чоловік не підшукував, хто заплатить за шаблю дорожче.

Хоча пластуни розповідали дещо плутано, Наталочка збагнула достатньо, щоб її душа тоскно защеміла. Якби вона не підбила батьків зупинитися в Дубні, то також сиділа б над вечоровою річкою, на місці козацького табору, біля багаття до зірок...

Ех, яка досада! А найголовніше, що Руснаки просто й легко з'ясували б усе про шаблю. Тепер же шанс утрачено.

Вони стояли на майдані, і море людей шумувало навколо. Яскраве, барвисте, розгойдане море, незчисленні тисячі, що слухали пісні, купували значки й морозиво, ходили долиною від острова до острова. Знайти серед них учорашнього оповідача було все одно, що відшукати голку в копиці сіна. Та, на своє превелике здивування, Наталочка збагнула, що хлопці збиралися ту голку шукати. Северин розпоряджався, мов командир на полі бою:

— Отже, так, Васильку, скликай наших. А ми тим часом підемо в музей. З'ясуємо, що їм відомо...

Поруч зібралися вже й пластуни. Наталочка горіла від сорому. На щастя, Северин відразу перейшов до діла. Він виструнчився, нахмурих брови, достоту як той козак, що привиджався Наталочці.

— Товариство, — звернувся він до гурту. — Усі ви чули, що знайдемо козацьку шаблю. Але виникла підозра, що вона потрапила в нечесні руки. Можливо, їй навіть загрожує знищення. Щоб порятувати шаблю, ця ось дівчинка, — він показав на Наталочку, — та її батьки спеціально приїхали з Києва. Ідеться про дорогоцінну реліквію, пам'ятку козаччини. Тому я вважаю нашим обов'язком допомогти панству Руснакам у благородних пошуках. Тим більше, що сьогодні не всі зробили добру справу. Чи згода?

— Згода! — дружно відповіли пластуни своєму гуртковому.

— Насамперед треба знайти чоловіка, який розказував про шаблю, — вів далі Северин. — Чи сьогодні його хтось бачив? Ні? То пошукаймо!..

Розділ 7, у якому з Антипом стається дивовижне перетворення

Діти обійшли майдан, тоді Северин вирішив заглянути ще й у підземний хід, що з'єднував церкви й вів кудись за пагорб. Наталочка воліла залишитися надворі — досить з неї підземель, принаймні на сьогодні. Зручніше прилаштувалася під старою церквою, заплющила очі... Хотіла ще бодай на мить побачити битву. Навколо гомоніли люди, на сцені читець декламував рядки Шевченка про берестецьке поле:

Круг містечка Берестечка
На чотири милі
Мене славні запорожці
Своїм трупом вкрили...

Віддалік гухнула гармата. Насправді гухнула: то стріляли сучасні козаки із Запоріжжя. «Сла-а-ва-а!» — покотилося долиною, і до гармашів звідусюди потяглися барвисті вервечки людей, а діти, як горобці, сипонули попереду всіх.

Наталочка щільніше стулила повіки, уявляючи знайомого молодого звитяжця та сивого січовика, яких бачила при переправі.

(...) Їх стояло три сотні на пагорбі, що, мов острів, височів серед болота. Старого важко було впізнати: чуб розметався, сорочка розхристалася, очі палали, а шабля в руці мигтіла, як блискавка. Поляки насідали, козаки відбивалися, не відступаючи ні на крок. Та й не мали куди відступати. Мабуть, бій тривав давно, козаки поморилися, декотрі були поранені, проте в очах світилося все те ж тверде завзяття.

Наталочка помітила, що за боєм невідривно стежив якийсь вельможний чоловік у коштовних латах. Він щось сказав одному зі своїх наближених, і той, пересилуючи дзенькіт шабель, закричав до козаків:

— Панове запорожці! Ясновельможний король Ян Казимир подивований вашою відвагою («Так то сам король!» — збагнула Наталочка). Він помилує вас, якщо складете зброю. Він візьме вас на службу за високу плату!

Між козаками пішов якийсь рух.

«Невже здаються?» — не то злякалася, не то зраділа дівчинка, але раптом збагнула, що вони робили: з-за поясів і з глибоких кишень своїх безкраїх шароварів діставали гроші й зневажливо, широким жестом сівачів кидали їх у твань.

— Срібло-злото — то болото, — гукнув сивий січовик. — Вибачай, королю, але нам не потрібна твоя ласка. Лицарська смерть козакові дорожча.

На долоні чорнявого козака серед дрібних монет блиснув срібний перстеник, козак на хвилику його затримав, певно, згадав ту русяву, карооку, для якої придбав його, проте зсунув суворіше брови, і перстень плюснув у воду. Не носитиме його кароока, не діждеться свого козака.

— Слухай-но, пане-брате, — звернувся до чорнявого старий січовик. — Треба якось прорватися до Богуна й передати ось це, — він дістав з-за пазухи сьйливий малиновий згорток. Наталочка впізнала, що то — корогва, яку в паніці збили додолу. Отже, старий підняв і заховав її.

— А як поляжу разом із корогвою? — спитав козак, дбайливо ховаючи малиновий шовк.

— То хоч залишиться слава, що рятували її, — спокійно, ніби навіть байдуже мовив старий.

— Не випадає кидати бій...

— Стане ще для тебе боїв, — старий обняв чорнявого й легенько підштовхнув: — Іди.

Козак упав в очерет, мов качур: ані шелеснуло. «Чи не втопився?» — подумала Наталочка, але тут же й заспокоїла сама себе: «Еге, такий утопиться! Вирветься, проб'ється до Богуна...» Урешті, вона знала його долю.

Бій на острові завершувався. Козаків ставало все менше. Один за одним падали вбиті. Аж ось залишився єдиний січовик. Невже битиметься сам? Один проти цілого війська? Він озирнувся, метнувся до берега й ускочив у човен, прихований в очереті. Не сідаючи, від-

пшовхнув його, вплив серед плеса; гордо взявшись у боки, окинув оком ворогів, мовляв, наступайте, чого ви баритеся. Король знову щось сказав своєму приближеному, той квапливо передав наказ. Поляки, брѳохаючись у баговинні, оточили озерце, серед якого плавав козак, та не могли здолати героя. Він сік їх, як капусту, він сміявся їм в очі, рани йому не шкодили, кулі його не брали, смерть боялася підступити до такого несусвітнього зухвальця. Уже й шабля не витримала, переламалася навпїл, то він відбивався веслом. Троє насїдало на нього спереду, якийсь мазур закрався ззаду, націлився в плечі списом...

Наталочка затулила очі. Почула, як радісно загелготали поляки... Човен плавав порожній. Зиркнула на короля — той роздратовано відвернувся й пішов геть. Ти не радієш, королю? Ти ж переміг!

І враз вона збагнула. Козаків перемогли, але не покорили! Вони гинули, не піддавшись, не схилившись, залишаючи по собі невмирущу славу!

(...) Пластуни верталися ні з чим. Учорашній чолов'яга зник, мов крізь землю провалився.

— Що будемо робити? — спитав у друзів Северин.

Кожен старався придумати щось рятівне. Один радив пошукати в навколишніх селах; другий — дати оголошення в газету; третій — звернутися до пластового керівництва. (...)

За нарадою пластуни не помітили хлопця, що прислухався до їхньої розмови, а далі гучно розреготався:

— Ви спізналися, мої дорогенькі! (...)

Озирнувшись, Наталочка на мить отетерїла. Коли ж до неї повернувся дар мови, розгублено відрекомендувала хлопця пластунам:

— Це... Антип. Він також шукає шаблю.

— Чортик, Антипко? — перепитав Василько.

— Так, це я власною персоною, — Антип картинно вклонився; вітер дмухнув на його прилизане волосся, і з-під нього показалися два округлі, як у молодого бичка, ріжечки.

— Маю тобі подякувати, — обернувся він до Наталочки. — Ти дуже мені допомогла.

— Я? — вражено перепитала дівчинка.

— Ти, ти, голубонько! — захихотїв Антип. — Мої старі прочули, що при-

вид хоче врятувати якусь реліквію, але довго не могли вивідати нічого конкретного. Вирішили навмання поїхати в Берестечко й по дорозі побачили тебе. Ти була у вишиванці, тому привернула увагу. І треба ж таке: рятувати реліквію мали саме ви, і ти вибовкала про неї все, що знала! — чортяча мармиза розпливлася від задоволення. — Залишалося затримати вас, і я на ходу придумав, як це зробити. Досить було змалювати бій, підпустивши романтичного туману, і ти погодилася на все, що я порадив. Ха-ха! Дивно, що ти досі не сидиш у колодязі в Тараканівському форті! Проте це вже не має значення, — вів далі Антип. — Я знайшов власника шаблі й дав йому адресу покупця. Так що шабелька тю-тю! Поїде за кордон, можеш не сумніватися. Там добре платять за антикварні речі.

Дівчинка закрила лице руками, воліючи шезнути, зникнути, провалитися під землю. Ганьба, ганьба! Та ще й перед пластунами!

Мов крізь воду, вона почула голос Северина.

— Не тішся завчасу, — казав він Антипкові. — Шабля ще не втрачена, її ще можна врятувати.

— Як, хотів би я знати? — реготнув Антип.

— А ми подумаємо, як.

Наталочка опустила руки й глянула на Северина. Як вона могла забути? Треба вміти тримати удар... Саме це він казав про козаків. Може, спробувати?

Витерла щоки, моргнула мокрими віями.

— Так, придумаємо, — повторила вона, не уявляючи, що можна придумати, коли справа безнадійна.

— Ха-ха-ха! Ти хочеш змагатися? Зі мною? — зверхньо глянув на неї Антипко. — Що ж, гаразд! Я навіть дещо тобі підкажу... В обмін на...

— Не домовляйся з ним, — перебив його Северин. — Він хоче здобути твою душу!

— Що ти, ідеться про дрібничку, — Антипкові очі лукаво звузилися. — Шаблю продаватимуть завтра ввечері далеченько звідси... Я підкажу, де... Щоправда, загадкою... Але якщо ти все ж не врятуєш шаблю (а не врятуєш нізащо), муситимеш брехати кожного дня. З тебе вийде кмітливенька брехуха!

— Не погоджуйся! — знову застеріг Северин.

Але дівчинка лише кивнула головою:

— Я згодна.

— Згоду скріплюють кров'ю, — прошепотів Антипко.

Вона зняла з грудей Северина значок, уколола палець і видавила на папірець, який запобігливо подав чортик, червону краплю. Антипкова пика вдоволено засяяла.

— Отже, слухай: не горіх, а тверде; не панни, а в узорах жупани; стрілець їх сватав і голову склав. Не забудь: брехатимеш довіку! — глузливо хихикнув Антипка, ще раз уклонився й... щез.

— Нащо ти це зробила? Нащо погодилася? — розсердився Северин. Наталочка знизала плечима. Невже він не розуміє? Вона ніколи собі не простить, якщо шабля пропаде з її вини.

— Краще допоможи відгадати загадку, — сказала вона.

Загадка виявилася не з легких.

— Не горіх... Не горіх... — мурмотів Василько й так натужно думав, аж ластовиння почервоніло на його круглому виду.

— Може, замок? Олеський чи котрий інший... — припустила Наталочка, бо замоки не йшли їй з голови...

1. Зневажливими словами *пика*, *мармиза* охарактеризовано

- А Василька
- Б Антипка
- В Северина
- Г привида

2. З Шерлоком Холмсом у творі порівняно

- А Наталочку
- Б Северина
- В Антипка
- Г Василька

3. Установіть відповідність.

Слово	Синонім
1 огрядний	А мерехтливий
2 ряхтливий	Б безглуздий
3 рахманний	В спокійний
4 несусвітній	Г запашний
	Д дебелий

4. У якій частині України відбуваються події повісті «Таємниця козацької шаблі»?

5. З ким Наталочка познайомилася на Козацьких Могилах? Хто такі *плас-тунни*?

6. Опишіть обидва епізоди про події 1651 р., які виникли в уяві Ната-лочки.

7. Прочитайте уривок, у якому йдеться про те, як козаки відреагували на пропозицію вельможного поляка здатися. Як вчинок козаків їх ха-рактеризує?

8. Як ви розумієте вислів *Срібло-злото — то болото*?

9. Кого з героїв української історії Наталочка побачила у видінні на Козацьких Могилах? Що ви про них знаєте?
10. Нині спростити пошуки дає змогу мережа Інтернет, хоча, звичайно ж, цікавіше подорожувати в реальному житті, як родина Руснаків. Поміркуйте, чому герої повісті «Таємниця козацької шаблі» не використовують смартфони або комп'ютери.

11. Прочитайте розмову пластунів, Наталочки й Антипка за ролями.
12. Згадайте, що таке *портрет літературного героя*. Випишіть у зошит елементи портрета Василька, Северина й Антипка.

1. Дочитайте повість З. Мензатюк «Таємниця козацької шаблі» до кінця.
2. Створіть буктрейлер до повісті З. Мензатюк «Таємниця козацької шаблі» (за бажанням).

Розділ 8, у якому відбувається шалена гонитва та ще шаленіший бенкет

Вечоріло. Руснаки вирушили до Олеського замку, проте повернули з дороги ліворуч та опинилися неподалік Підгорецького замку. Нічого не залишалось, як ставати на ночівлю.

Уночі, коли батьки поснули, Наталочка прокралася до замку. Тут вона стала свідком бенкету, на якому зібралися чорти. Серед гостей вона помітила й Антипка. Дівчинці ледь удалося втекти від сказаної чортової братії. А допомогла їй Машка, що освітила фарами чортів (як відомо, вони бояться світла).

Розділ 9, у якому Олеський замок перетворюється на пастку

Наступного дня родина Руснаків відвідала Олеський замок. Тут сталася прикра пригода: наглядальниця звинуватила Руснаків у викраденні картини з натюрмортом XVIII ст. Батьків затримали, а Наталочці вдалося вислизнути з поля зору охоронців. Вона проникла до таємної кімнати, яка виявилася кабінетом директора замку. Тут її й знайшов господар кабінету й повідомив, що то було непорозуміння, адже картина на місці, і її батьків уже відпустили. Наталочка здогадалася, що це влаштував Антипко. Руснаки ніяк не могли розгадати Антипкової загадки, але вирішили їхати до Кам'янця-Подільського.

Олеський
замок.
Сучасне фото

Розділ 10, у якому з Машкою стаються небезпечні дорожньо-транспортні пригоди

По дорозі до Кам'янця не обійшлося без пригод. Антипко зі своєю чортячою родиною та «мордоворотами в чорних масках», перегородивши дорогу великою колодою, чекали на Руснаків. Проте величезна вантажівка, що везла бугая, обігнала Машку й збила колоду з дороги. Руснаки проїхали повз мордоворотів та Антипка, проте на повороті злетіли з дороги на вербу. Як вибратися? Наталочка дзеркальцем почала подавати знаки про допомогу. Їх помітили пастухи, вони ж і викликали міліцію й рятувальників. Руснаків було визволено з «вербового полону».

Розділ 11, у якому мандрівників підстерігають суцільні несподіванки

Усе було намарно!

У Кам'янець-Подільський Руснаки запізнилися. У музеї закінчився робочий день, і фортеця стояла замкнута. Вони не могли розпитати, чи сватав якихось дівчат пан Володидьовський та чи влучно він стріляв, тому не були певні, чи правильно відгадали Антипкову загадку. Повештавшись перед зачиненою брамою, вони зайшли повечеряти в ресторанчик біля Турецького мосту. Фортецю було видно як на долоні — грандіозна, незборима твердиня, справді горішок над горішками. Її вежі стриміли, мов стрункі гордовиті панни, проте Наталочка даремно вишукувала на них поглядом які-небудь оздоби. Їхні жупани не були узорчастими, і це не додавало оптимізму...

— Ох я дурень! — раптом підскочив тато, гучно ляснувши себе по лобі. — Як я не здогадався! Сагайдачний! Ми мали їхати в Хотин!

— Мій друже, — зауважила мама, — сядь, не лякай офіціантів і поясни все до ладу.

Хоча було й без того ясно. Вони забули про Хотин, Хотинську фортецю, а саме там колись розігралася велетенська битва, у якій смертельно поранили Петра Сагайдачного, славетного гетьмана, знаменитого стрільця з лука-сагайдака, тобто там був і горіх, і стрілець, ну й так далі.

За мить Руснаки сиділи в автомобілі. Перемайнули міст через Смотрич — ріка сяйнула на закруті, наче шабляка; перелетіли село

ІСТОРИЧНЕ МИНУЛЕ НАШОГО НАРОДУ

Атаки — його назва теж кольнула згадкою про давні бої. За Атаками дорога стрімко пішла вгору.

— Тату, тату! Косий хрест! Та ж то літера «Х»! — залементувала Наталочка, тицяючи в скло на дорожній покажчик. — Привид підказував, щоб ми їхали в Хотин!

Машка неслася з шаленою швидкістю. На щастя, на трасі не було міліції, інакше тата не минув би ще один штраф. Вони промчали містечком і спинилися, скреготнувши гальмами, на високій горі. На тлі сутінкового неба височів суворий бронзовий гетьман. Унизу широко послалося ясне вечорове плесо Дністра з крайцем місяця-молодика, тихо-тихо, в облямівці темних берегів. Фортеця стояла не на горі, а нижче, на пагорбі над водою. Напрочуд ошатна, струнка фортеця: вежі, мов панни в дахах-капелюшках, між ними — високі акуратні зубчасті мури.

Гляньте... В узорах жупани! — аж засміялася Наталочка й показала на мур.

Хоча вже посутеніло, але не настільки, щоб Руснаки не розгледіли узорів, викладених червоною цеглою на світлих стінах.

— Фортеця мов у вишиванці... Гарно, — замилувалася мама.

Усе було точнісінько, як у загадці. Усе збігалось: і загадка, і привида підказка. Цього разу вони не помилилися...

Фортеця німувала. Ніде не видніло ні душі. Ані лялечки! Невже вони спізналися? Після довгої нелегкої дороги, після стількох пригод і небезпек... Наталочка знову відчула гіркоту.

Ні, з таким кінцем мандрівки вона не могла змиритися. Вона ще почекає. Хоч би й сокири з неба падали, то не піде звідси.

Руснаки поблукали горбами навколо фортеці, понипали¹ скрізь, де можна було понипати, постояли на високому фортечному мурі над Дністром. У Дністрі висівалися зорі. Звичайно, і в небі теж.

Хотинська
фортеця.
Сучасне фото

¹ *Ніпнати* (діал.) — ходити туди й сюди, вишукуючи що-небудь.

— Може, підемо? Не будемо ж тут ночувати, — урешті наважилася мама.

— Ні.

Спадала роса й холодила ноги. Гостро й гірко пах полин. На душі теж було полиново.

І враз... То не привиділося: з вулиці, що вела сюди з містечка, засяяли два снопи світла, і до бронзового Сагайдачного підкотив автомобіль. Слідом за ним зачмихала й теж спинилася якась стара тарадайка. З першого авто вибрався дебелий парубійко. У світлі ліхтаря було добре видно його накачані м'язи й коротко стрижену потилицю. З тарадайки виліз щуплий, невеличкого зросту чоловічина. У руці він тримав щось довгасте. «Власник шаблі», — здогадалася Наталочка, бо він був достоту такий, як описували пластуни. Обидва потисли один одному руки.

— Ущипніть мене за ніс, — попросив тато, не вірячи власним очам. Але мама не стала його щипати.

— Годі дивитися, ходімо до них, — мовила вона й рішуче покрокувала до прибулих.

Та поки Руснаки підходили, з міста вискочило таксі, і з нього витрусилися старий чорт, чортиця й Антипко, що кульгав дужче, ніж звичайно. Рука в старого чорта була перебинтована. Мабуть, від бугая перепало не тільки їхньому джипові. Антипко з глумливою церемонністю вклонився Наталочці:

— Здоровенькі були! Як не дивно, ви майже встигли, — попри всю самовпевненість, він був явно не в дусі.

— Чому «майже»? Ми виграли! — засміялася Наталочка.

— Та невже? Певно, шабля вже у вас? Певно, ви знаєте, як її дістати без грошей? — єхидненько запитав Антипко.

— Не хвилюйся, дістанемо, — запевнила дівчинка, але всередині в неї похололо.

Досі Руснаки не переймалися, як їм отримати шаблю. Головне було її знайти.

«А як прийде врем'ячко, то досягне яблучко», — говорила в таких випадках мама. Та от врем'ячко, себто час, уже настав, а яблучко не достигало, більше того, навіть і не зав'язалося.

Грошей на шаблю в них не вистачить, хоча батьки й зібрали все, що відклали на літню відпустку, але ж воно дріб'язок. Однак мусили щось робити.

Першим за справу взявся тато. Він почав здалеку, насамперед нагадав миршавому, що знайдена реліквія належить державі, що при

переданні її в музей той дістане значну винагороду, а за знищення чи вивезення за кордон доведеться відповідати по закону; тато погрожував зловмисникам карою, метаючи блискавки, наче Зевс-громовержець.

— А хто доведе, що я знайшов шаблю? — зухвало вишкірився миршавий. — Нічого я не знайшов!

Тато з несподіванки урвав на півслові.

— Як то ні? Таж усе Берестечко гомоніло! Ви всім і казали, що знайшли її... — дещо розгубився він.

— А я почув про шаблю від людей! От і казав! Хіба мало що говорять? Язик кісток не має! — огризнувся миршавий.

— А в руках у вас що, оте загорнуте?

— А нічого! Обшуку не зробите, не маєте права!

— Не маєте, — уставив слово й дебелий, вочевидь, добре обізнаний з кримінальним кодексом.

Татова спроба закінчилася провалом. Антипкова мармиза розпливалася від задоволення.

Тоді в атаку пішла мама. Вона говорила від імені Союзу українок, Сестринства святої княгині Ольги й Товариства української мови «Просвіта». Вона промовляла тихо й задушевно, а далі все палкіше, усе завзятіше. Про честь і звитягу, про духовність і славу, про історичну пам'ять, урешті, про старовину, про те диво, що було, минуло... Її промова мала успіх.

— Атож слава не вмре, не поляже... Я теж люблю Шевченка. Навіть мріяв зіграти в сільському театрі Назара Стодолю... Щоправда, не зіграв, — від розчулення миршавий мало не просльозився, та, глянувши на старого чорта, передумав. — Звичайно, шаблю я віддам... За належну ціну. (...)

Антипко процвітав, наче мак на городі. Мав від чого процвітати.

У Наталочки виникла підозра, що чорти з'явилися тут неспроста, що вони, хоч і мовчать, але дивним чином впливають на миршавого й дебелого, тому ті такі непоступливі. Але вона не встигла над цим поміркувати.

Раптом перед Руснаками заколихалася напівпрозора біла постать. То з'явився привид-патріот. Він, як завжди, загарячував, скрутив дулю миршавому, а другу — дебелому, ухопився за голову й глухо застогнав.

— Що це? — здивувався миршавий, а дебелий зблід як полотно.

— А це наш знайомий привид, — ступнула крок уперед Наталочка. (...)

Привид вам каже, що не залишить вас у спокої, доки шабля не

опиниться в безпечному місці. Він говорить це жестами глухонімих, які я трохи розумію... Привид каже, що налякає вашу дружину й дітей, що жоднісінької ночі не дасть вам задрімати!

Привид спершу здивувався, бо нічого подібного не казав, а тоді схвально закивав головою, мовляв, так і буде.

Дебелий парубійко вmlівав з переляку й, певно, дременував би геть, якби його не спиняла чортиця.

Миршавий також трішки розгубився, але старий чорт шепнув йому щось підбадьорливе, і він оговтався.

— Ти, мала, не заливай. Наукою доведено, що привидів не буває, — сказав він.

— Як не буває? Та як не буває, коли ж ось він перед вами! — аж гукнула Наталочка.

— Це якесь не досліджене наукою явище. Обман зору або гра світла, — розмірковував миршавий. — Або ж це влаштували для туристів, щоб приманювати їх у фортецю.

Від нечуваного обурення привид отетерів. Тоді різко крутнувся та щез.

— Ну от, казав я, що привидів не буває, — остаточно підбадьорився миршавий, та й парубійко почав поволі приходити до тями.

Антипко торжествував. Наталочка похнюпилася. Красномовство Русаків вичерпалося, і не було звідки чекати допомоги. Проте вона несподівано надійшла. Вірніше, надїхала: з міста враз вигулькнув автобус, і з нього висипали... львівські пластуни! Наталочка, як ластівка, кинулася до них:

— Северине! Васильку! Звідки ви тут?

— Та, бачиш, Василько вирішив, що загадка про Хотин. То ми зібралися й приїхали, — пояснив Северин, а Василько гордо всміхався.

— Ага. Так і є. Он покупець і власник шаблі, — кивнула Наталочка на дебелого й миршавого. — Тільки з ними неможливо домовитися, бо заважають чорти.

— Он як? — повів бровою Северин. Мабуть, він одразу щось придумав, бо рвучко підійшов до компанії, що зібралася на горі.

— Добрий вечір, шановний пане, — звернувся він до миршавого. — Пластуни шукали вас у Берестечку й ось нарешті знайшли. Ми маємо для вас привабливу пропозицію. Однак, перш ніж про щось говорити, хочемо переконатися, що шабля справжня, а не фальшивка.

— Як це фальшивка? — обурився той.

— Тепер багато фальшивок, — незворушно зауважив Северин. — Антикварні речі стали модними, тому їх підробляють. Може, шабля теж не варта перемовин.

— Ах, не варта? — скипів миршавий.

Антипко хотів щось заперечити, та не встиг: той уже розгорнув зім'яту полотнину. У сутінках сяйнула гартована сталь. Це була справжня козацька шабля, подібна до місяця-молодика. У волинському торфі вона напрочуд добре збереглася. Руків'я мала просте, без золота й діамантів, і було не схоже, щоб миршавий їх повиколупував. Усі дивилися на шаблю як заворожені. Тільки з Антипком коїлося щось незрозуміле: він пересмикував плечима, чухав різки, переступав з ноги на ногу, наче йому нестримно закортіло в туалет.

— Ні... Ні... Я біля неї не встою! — раптом простогнав він і з поросячим виском стрімголов чкурнув додолу з хотинської гори.

Старий чорт зітхнув, крекнув, махнув перебинтованою рукою й теж потрюхикав слідком за синочком. Тільки чортиця ще якось трималася, проте і їй було непереливки: її руки трусилися, губи перекошилися, вона щось забелькотіла, але їй забракло повітря, тож аби не вдушитися, вона й собі кинулася геть. Потім знизу, з кущів бузини, ще довго чулося ображене порохкування та повискування.

Северин налякав миршавого й дебелого, що опублікує в газетах інформацію про викрадену шаблю. У цей момент зусібіч почали з'являтися напівпрозорі привиди козаків і насуватися на дебелого й миршавого. Миршавий знітився й подав Наталоччиній матері шаблю.

Наталочка тихенько підійшла до Машки й погладила капот:

— Ти, Машко, чудове авто. І хороший друг. Якби ти не постаралася, ми б не виграли цих шалених перегонів.

Чи машина її чула? Авжеж! Лишень, як завжди, не подавала виду.

Урочистості на цьому не закінчилися. Северин виструнчився, поправив на лівій кишені срібні шнури — відзнаку гурткового:

— Наталочко! — поважно мовив він. — Наш гурт порадився й вирішив надати тобі відзнаку пластунських уміlostей. Ти виявилася сміливою й зарадною.

Він приколов їй на рукав пластунську нашивку. Дівчинка зарум'янилася від задоволення. Це було майже як медаль, а може, навіть краще.

Теорія літератури

Епічний твір

Літературні твори бувають *драматичні* («Микита Кожум'яка» Олександра Олеся — з ознаками драматичного твору ви ознайомилися на попередніх уроках), *епічні* («Таємниця козацької шаблі» З. Мензатюк) і *ліричні* (поезії Т. Шевченка, П. Тичини, М. Рильського — ви з ними ознайомитеся трохи згодом). Епічні твори здебільшого написані прозовою мовою.

Епічним називають розповідний твір, за основу якого взято події. Життя в епічному творі змальовано у формі авторської розповіді про людей та їхні вчинки.

У повісті «Таємниця козацької шаблі» стрімко розгортаються події, ми стаємо свідками багатьох як добрих, так і ницих вчинків героїв: родина Руснаків вирушає в подорож, щоб знайти козацьку реліквію; Антипко вводить в оману Наталочку; Антипко з «мордоворотами» намагаються зупинити Руснаків, перегородивши дорогу чималою колодою; Наталочка рятує родину, що застрягла в машині на вербі: вона пускає люстерком сонячні зайчики-сигнали та ін. Характери героїв у цьому епічному творі розкриваються через їхні вчинки.

Жанри епічних творів: *казка, оповідання, повість* та ін.

1. Твір «Таємниця козацької шаблі» за жанром —

- А казка
- Б повість
- В легенда
- Г оповідання

2. Чортова родина була налякана й забралася геть через

- А «два снопи світла»
- Б погрози Северина
- В козацьку шаблю
- Г козака-привида

ІСТОРИЧНЕ МИНУЛЕ НАШОГО НАРОДУ

3. Установіть відповідність.

Характеристика героя	Герой твору
1 У світлі ліхтаря було добре видно його накачані м'язи й коротко стрижену потилицю.	А старий чорт
2 З тарадайки виліз щуплий, невеличкого зросту чоловічина.	Б миршавий
3 Рука... була перебинтована. Мабуть, від бугая перепало не тільки їхньому джипові.	В Антипко
4 ...він пересмикував плечима, чухав ріжки, переступав з ноги на ногу, наче йому нестримно закортіло в туалет.	Г дебелий
	Д привид

4. Прокладіть на карті України маршрут подорожі родини Руснаків у розділах 8–11 повісті.
5. Яку загадку придумав Антипко? Що означали в ній *горіх*, *панна* й *стрілець*?
6. Як ви розумієте вислів *на душі було теж полиново*?
7. Поясніть, що означають слова *миршавий* та *дебелий*. Чому, на вашу думку, авторка не дала їм конкретних імен, а наділила лише такими характеристиками?
8. Хто, на вашу думку, був найбільш переконливий у вмовляннях миршавого віддати шаблю — мати, батько, Наталочка чи Северин? Аргументуйте свою думку.
9. Що таке *епічний твір*? Які епічні твори ви раніше читали на уроках української й зарубіжної літератури?
10. Доведіть, що повість З. Мензатюк «Таємниця козацької шаблі» — епічний твір.

11. Стисло перекажіть розділ 11.
12. Якби вас запросили знятися у фільмі за мотивами повісті З. Мензатюк «Таємниця козацької шаблі», то кого б ви зіграли? Обґрунтуйте свій вибір.

1. Поміркуйте над запитанням «Чому важливо знати історичне минуле країни?». Свої думки викладіть у письмовій формі, використавши приклад з повісті З. Мензатюк «Таємниця козацької шаблі» (6–7 речень).
2. Перегляньте фільм «Історія українських земель. Козаки (I частина)». Складіть текст короткого рекламного ролика (3–5 речень), щоб зацікавити потенційних глядачів подивитися цей фільм (за бажанням).

Історія українських земель. Козаки (I частина).

3. Прочитайте оповідання С. Васильченка «У бур'янах».

РІДНА УКРАЇНА. СВІТ ПРИРОДИ

ТАРАС ШЕВЧЕНКО
(1814–1861)

Тарас Шевченко — видатний український письменник. Його поетична творчість вплинула на хід історії України. Він народився кріпаком (іншими словами — рабом), але знайшов у собі сили піднятися з колін і повести за собою весь народ. За це Україна йому вдячна. З творами, у яких поет своїм палким словом закликав український народ до волі, ви ознайомилися в 9 класі.

Т. Шевченко — майстер у написанні віршів з українськими пейзажами. І не випадково, адже він ще й талановитий художник. Саме поезії про красу природи України й людини в ній ви згодом прочитаете. А тепер уявіть, що ви перенеслися на двісті років назад на Черкащину — край, у якому народився Т. Шевченко. Якими були перші кроки видатного поета? Письменник С. Васильченко написав про це оповідання «У бур'янах». Прочитайте його.

Степан Васильченко

У БУР'ЯНАХ

Оповідання

(Скорочено)

(З повісті «Широкий шлях»)

I

Життя нашого поета таке дивне, що, слухаючи про нього, можна було б сказати, що це — легенда, коли б усе те діялося не перед нашими очима. Мені хотілось і почати повість про поета, як починаються казки.

За широкими морями, за лісами дрімучими, ще й за горами кам'яними не в нашій, а далекій стороні був колись веселий край, розкішний, багатий, заворожений злими людьми, поневолений двома неволями. Одна неволя — панська, друга — царська. І жили там рабами в тяжкій чужій роботі заворожені в неволю люди. Світ їм було зав'язано, говорити — заказано, ходили німі... (...)

Року 1814, з 26 на 27 лютого старого стилю¹, темної ночі, перед світом у селі Моринцях на Звенигородщині, у хаті Григорія Шевченка, кріпака пана Енгельгардта, блиснув у вікні єдиний на

все село вогник: народилася нова панові кріпацька душа, а Україні — її видатний співець — Тарас Шевченко.

Про ці родини сестра поетова Катерина, яка була тоді маленькою дівчинкою, вирісши, розповідала, кажуть, так.

Прокинулася вона серед ночі на полу й побачила в хаті таємничу картину. Над піччю, на комині, горів каганець. На печі стогнала мати. Щось квилито сердито й нетерпляче. Якась стара жінка стояла на припічку й полоскалася з чимось у ночовках, що стояли на печі. Батько сидів на прилавку й гомонів із бабою. І було чудно те, що, незважаючи на стогін матері й на той невідомий пронизливий деручий крик, розмова в батька з бабою була спокійна, навіть радісна.

Катерина схопилась і сіла.

— Що воно таке?

— Прокинулася? — одказала баба. — Буде тобі забавка — будеш мати, кого глядіти... — Пояснює: — Знайшли тобі в коноплях братика.

Обізвався батько:

— Уже кому-кому, а Катрі буде з ним роботи. Хоче не хоче — буде за няньку.

«Еге! — догадалася Катря. — Це ж у нас дитина знайшлася».

Батько був веселий, подавав бабі то те, то друге, жартував, допитувався, щоб долю народженому загадала. Баба завжди до цього — з охотою. Тепер чогось одмовчується... Яка вже буде — така й буде, ми не обмінємо. Аж ось заляскало щось палицею у двері, аж мати кинулась і застогнала: «Кожний день стукає, а ніяк не звикну». Калатає, аж в ушах лящить, кричить: «Григор — на тік молотить, Катря — до пані прясти (мати — теж Катря). Зараз, бо світає».

¹ *Старій стиль* — календар, яким користувалися за часів Т. Шевченка; відстає від сучасного календаря на 13 днів.

Панський десятник.

— Сьогодні в мене свято — сина Бог послав, не можу кинути породіллю з малими дітьми в хаті, — одгукується з хати Григор.

— Не моє діло, панові будеш казати. Ну, швидко, а то прогул писатиму.

Мати напружилася, перестала стогнати. Слабим голосом:

— Иди, Григоре, а то все одно не подарує; та ще й знову припише. Иди — я вже сама якось до вечора перебуду.

— Хоч би ж було поснідати чим. — Знову залящало у двері. — Зараз. — Кусок хліба зі столу — у кишеню, шапку на голову, з хати.

А той стукає, а той стукає...

Мати:

— Кат би тебе попостукав.

Мати почала якось болісно стогнати. Крізь стогін, помовчавши, проказала гірко:

— Бодай уже ті діти не плодилися, що мають рости в неволі.

Баба розважала:

— Не можна так казати, дочко, — гріх. Може, доля якраз талан¹ твоїй дитині готує, — додає таємниче.

— Нам усім — один талан: і дідові, і батькові, і дитині — довічне панське ярмо, — закашляла.

— А ти не клич на дитину недолю та он послухай, що я тобі буду казати, — промовила баба таємниче. Далі почала розказувати: — У нас, у бабів, є така прикмета, що коли перше, ніж зайти до породільниці в хату, та заглянути знадвору у вікно, то в хаті побачиш долю народженого. Коли я заглянула у ваше вікно, то аж обімліла. Скільки я бабую — не доводилося бачити такого. Не знаю, чи й казати.

Баба зиркнула на дівчинку й замовкла. Мати до малої:

— А ти не дослухайся, Катре, спи! — Далі мати й стогнати перестала: — І що ж ви, бабусю, побачили?

Баба стишила голос:

— А побачила я: сидить за столом повно всякого панства, а поміж панством — мужик стоїть, вичитує щось із паперів. А вони на нього кулаками махають, а підійти бояться. Коли це, де не візьмися, щось таке, як цар у короні, та як не схопляться з тим мужиком за барки: той за груди, а той за шию... Я кажу, так і обімліла, і дивитися далі побоялася... Та бач, що виходить: виросте твій син неабияка людина — буде змагатися з панами та царями... А за що — сама догадайся. Кажуть же, що народиться такий, що волю в панів одніме... Хто знає — може, це й він.

¹ *Talán* — життєвий шлях.

— Волю? Мій синочку! Рости ж та набирайся сили.

— Оце я тобі кажу, Катре, а ти щоб про це нікому ні слова, бо довідаються, борони Боже, пани — і вирости не дадуть — зі світу живуть.

Далі до дівчинки:

— Чи ти чула, Катре, що я казала?

Мала Катря прикинулася, що спить.

II

Минає рік. Батько й мати на панщині. Катерина, сама ще не доросла, зв'язана з малим Тарасом, як ланцюгами: сповивала, колихала, пісень співала, запихала дитячий плач куклю¹, по кутку² носилася з ним, як із цяцькою. Проте сама нянька ще дитина — хочеться з подругами в баштана на шляху погуляти, побігати у ворона³, у квача⁴. Посадить малого на вигоні, у ромашках, у ту ямку, що вирили хлопці, граючи в дуки⁵, накаже, посварившись пучкою: «Сиди ж мені й не вилазь, поки не прийду». Вітром майнула до гурту, де аж куріла гульня, — про хлопця забула зразу. І сидить воно саме-самісіньке, як одірваний од гілки листочок, спозирає синє небо, зграї на ньому галок... Сонце гріє, ромашки пахнуть, аж чхається — хороше, як у купелі. І маленьке замахає до сонця ручками, засміється, загуцає, мов до сонця летіти хоче на руці або саме сонце його витягає з пахучих бур'янів. (...)

Ф. Красицький. Селянська дівчина біля тину

Катря, щира його нянька, теж за щирою гульнею на шляху згадала про малого тільки тоді, як з поля показалася череда. Одкрыла широко очі, ляснула в долоні: «А де ж моя дитина?» Насилу пригадала. Вітром полетіла в ромашки до дуки: сидить. Уже й сліз йому немає — мовчить. Лише очиці набрякли від сліз і все личко вивожене в сльози. Тільки побачило над бур'янами голову Катрі — де ті й сльози взялися, — як ручаї. Зраділо! З пла-

¹ *Кукла* — загорнутий у ганчірку жований хліб, який використовували для заспокоювання дітей замість соски.

² *Куток* — частина села.

³ *Ворон* — гра, що відтворює напад ворона на курчат, яких захищає квочка.

⁴ *Квач* — дитяча гра, у якій потрібно влучити м'ячем у того, хто тікає, або, догнавши його, торкнутися рукою.

⁵ *Дуки* — відома в ті часи дитяча гра.

чем, з докором, із жалем викидає рученята до неї. Мов крилами перелетіло з осоружної дуки Катрі на руки.

— Моє маленьке! Скучив? — Катря жагуче, з пристрасстю тулить його до себе, картаючи себе докорами й зарікаючись, що вона більше ніколи-ніколи не буде кидати дитину на вулиці. Не в перший раз. — Їстоньки хочеш? — Знаходить житнього хліба, жовану куклу, нашвидку піджовує її, пхає дитині в рот. Дитина зі звірячою жадобою починає ту осоружну куклу жувати, ссати, тіпати, щось мимрячи невиразне й погрожуючи комусь головою. Катря пильно, допитливо дивиться дитині в вічі — вона одна розуміє її мову. — (...) Ось сонечко зайде, пан пустить маму додому кулешику варити, Тарасика годувати. Ну, співай за мною, Тарасику, — починає сама наспівувати:

А вже сонечко за вербами,
Пусти нас, пане, хоч із ребрами.

А сонечко теж каже йому про маму, жартує з малим, захиляючись за верби. Грається з ним чисто так, як, буває, мама: одкриє очі — ку-ку! Знову закриє — нема...

Таке ж радісне, тепле, червоне. (...)

III

Минає рік, і два, і п'ять років... Росте Тарас Шевченко. Тільки зіп'явся на ноги, почалося те дитяче бурлакування. Батьки — на панщині, брат десь пастишить, сестра — на городі, а ти, Тарасе, куди хочеш — скрізь тобі шляхи відкриті: на леваду, до ставу, за село до млина, у той сад густий та темний, за сад на могилу... А бур'яни несходимі... Залізе — до вечора не вибереться... І мандрує мала людина по світу з ранку до вечора, дива всякі на ньому споглядає, розуму набирається.

Вийде з бур'янів на поле, як Кармелюк із лісу, дивиться, як сонце заходить, як легенька хмарка із золотими крайками закриває його своїми червоними полами. І здається малому, що там — край світу. Там сонце спати лягає. Як мати вечорами у свято: скидає з шиї дороге намисто, у скриню ховає червону хустку, плахту.

А надворі й темніє... (...)

Після першого жаркого квітневого дня плинув теплий, тихий вітер. Над хатою зійшла вечірня зоря, заграла золотом в яблуневому цвіті, тихим, рожевим, у білій на стіні глині. Уперше по весні білоголова Шевченкова родина розташувалася вечеряти під яблунею надворі. Чуби в усіх — як убілений льон, очі — як квітки льону — сині. Тільки мати чорнява, з карими очима. Невесела вечеря — зморений батько свариться, мати заклопотана, зажурена, змарніла, їсть як не їсть.

Дочка Катерина стоїть, спиною спершись на яблуню, задумана, заплакана, ложки в руки не брала. Заходить звичаєм погомоніти перед сном сусід і дивується:

— Це тільки вечеряєте? Що так пізно?

— Та нам такий оце клопіт, що й вечеря не радує: хлопець десь дівся, — мати розповідає. — Зранку як пішло, то оце й досі немає: бігали й до ставка, і до греблі, усі бур'яни обшукали — як у воду впав.

— Догляділи! — сердито буркнув батько.

Катерина враз опустила вниз сині винуваті очі.

— Нічого, знайдеться, — розважив сусід, — може, заснув десь у бур'яні. Проспиться — прийде. — І починає звичайні свої балачки: про панські звичаї, про золоту грамоту. Слухають в'яло, без охоти, тільки поблизу що шелесне, усі так і кинуться: чи не хлопець? Пройшли останні за плугами плугатарі, гурти дівчат із серпами. Осів тихий, зоряний вечір.

— Ну й де б їй дітися, вражій дитині, — не слухаючи сусідових балачок, тихо, з нудьгою казала мати. — Вечеряй, Катре, і підемо шукати знову.

Зарипіли десь вози, як у релі¹. Багато, мов з ярмарку.

— Що воно?

Раптом коло самого села луною вдарила в усі кутки багатоголоса, урочиста, хвилююча пісня:

Вози риплять,
А ярма бряжчать,
А воли ремигають,
А попереду отаман
У сопілочку грає.

Усі забули на часину про хлопця, заворушилися.

— Чумаки!

У селі бігли з дворів назустріч чумакам дівчата, діти, поважні діди з палицями. Тільки й чуть було:

— Чумаки! Чумаки!

Сусіди почали вгадувати — звідки, аж поки чумаки замовкли. Аж ось Катря підняла вгору голову й крикнула радісно:

— А ось і наш волоцюга!

Усі повернулися в один бік. За перелазом біліла сорочка й блищали сині Тарасові очі. Без шапки, босий. Лице взялося смагою — темне, як головешка, а на тій головешці білий чуб, як льон.

Стоїть, не наважується йти до гурту.

¹ *Réli* (діалект.) — тут: гойдалка.

Хмарні обличчя в усіх одразу просяяли.

— Де це ти був?

— Де тебе носило й досі?

— Де ти волочився?

Стоїть, мовчить. Оглядає свою хату — не впізнає, ніби після довгої кругосвітньої мандрівки.

— Де ж ти був оце — питаю? Чому не кажеш? — почав суворо батько.

Хлопець промовив стиха:

— Був у полі та заблудив.

— Бачили таке?

— Хто ж тебе привіз додому?

— Чумаки!

— Хто? — Усі стовпилися коло хлопця.

Хлопець розповів:

— Стрінувся з чумаками, питають: «Куди йдеш? Мандруєш?» Я кажу: «У Кирилівку». А вони й кажуть: «Це ти йдеш у Моринці, а в Кирилівку треба назад. Сідай з нами, довеземо». Та й посадили мене на віз. Дали мені батіг волів поганяти...

— Бачили такого? Чумакувати надумав уже!

— І як воно згадало, що з Кирилівки?

— Я ж казав, що знайдеться, — обізвався сусід. — Такий лобатий не пропаде.

— Ну, почумакував, тепер бери ложку та сідай вечеряти, — сказав батько.

Хлопець тільки того й дожидав.

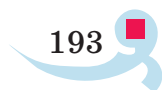
— Ну, чого ж тебе понесло в поле? Чого? — допитувалася мати.

Мовчить і сьорбає з ложки, аж луна йде. Мати кивнула на нього батькові:

— Як мотає! Наче три дні не їв.

Розмова між дорослими пожвавішала. По вечері мати постелила дітям на горбку коло сіней. Полягали. Тарас — у середину, з одного боку — Катря, з іншого — Микита. Мати сіла коло них. Сусіди посідали на призьбі, запалили люльки, вернулися до своєї розмови. Тарас тим часом почав розповідати тихим таємничим голосом. Брат і сестра аж голови попідіймали. Крадькома прислухається мати. Далі, сміючись, до чоловіків:

— Ви послухайте, що цей волоцюга вигадує: старий того не придумає збрехати, як воно. Каже, що ходив він туди, де сонце заходить, бачив залізні стовпи, що підпирають небо, і ті ворота, куди сонце заходить на ніч, як корова в хлів. Розповідає, ніби справді сам тее бачив. Ой Тарасе, що з тебе буде?

РІДНА УКРАЇНА. СВІТ ПРИРОДИ

— Усі на кутку кажуть, що з вашого Тараса, мабуть, щось добряще вийде, — промовив сусід.

— Що вийде? — жартом обізвався батько. — Розбіяка великий вийде — ось що! Ото чули про Кармелюка, а це другий буде такий.

— Це той, що в панів однімає та наділяє бідних?..

Починалася знову розмова про Кармелюка, що саме гримів у той час на Поділлі. У селі затихало. Чути було інколи дівочий сміх на вулиці. Коло хати й над хатою гули хрущі. Діти спали.

Як той артист, що дожидає, поки все кругом нього стихне, на все село защебетав десь поблизу соловей. (...)

1. Народження *такого, що волю в панів одніме* передбачив (передбачила)

А батько

В баба

Б сусід

Г мати

2. Малого Тараса довелося доглядати

А матері

В батькові

Б бабі

Г сестрі

3. Установіть відповідність.

Герой (героїня) твору	Слова
1 батько	А — <i>Не моє діло, панові будеш казати. Ну, швидко, а то прогул писатиму.</i>
2 мати	Б — <i>Нам усім — один талан: і дідові, і батькові, і дитині — довічне панське ярмо...</i>
3 сусід	В — <i>Розбіяка великий вийде — ось що! Ото чули про Кармелюка, а це другий буде такий.</i>
4 баба	Г — <i>Та бач, що виходить: виросте твій син неабияка людина — буде змагатися з панамі та царями...</i>
	Д — <i>Усі на кутку кажуть, що з вашого Тараса, мабуть, щось добряще вийде...</i>

4. Знайдіть на початку оповідання «У бур'янах» типовий для казки зачин і прочитайте його. Як ви вважаєте, чому письменник розпочинає твір з казкового зачину?

5. Як ви розумієте слова *народилася нова панові кріпацька душа*?

6. Прочитайте фрагмент, у якому Тарасового батька кличуть на панщину. Як ця сцена характеризує тодішній устрій життя селян?

7. Чому Катря не завжди була уважною з малим Тарасом? Чи можна її в цьому звинувачувати?

8. Чи бачив Тарас насправді залізні стовпи, що підпирають небо? Що це було: багата фантазія, розповідь чумаків чи, може, сон?

9. Як відгукувалися в селі про Тараса? Чи став він другим Кармелюком?

10. Чи можна дитинство Тараса вважати щасливим? Обґрунтуйте свою думку.

11. Доберіть до кожного з трьох розділів заголовки і запишіть у зошит.

12. Прочитайте за ролями уривок від слів *Заходить звичаєм погомоніти перед сном сусід і дивується...* і до кінця твору. Чим близький цей уривок до драматичного твору?

1. Вивчіть напам'ять вірш Т. Шевченка «За сонцем хмаронька пливе...».

2. Намалюйте ілюстрацію до оповідання С. Васильченка «У бур'янах», зобразивши стовпи, що підпирають небо, і ворота, куди сонце заходить на ніч (за бажанням).

Теорія літератури

Ліричний твір

Оповідання С. Васильченка «У бур'янах» — епічне, як і народні перекази й казки, які ви читали в 5 класі. Нагадаємо, що драматичні твори призначені для постановки на сцені, у них розписані репліки для акторів, подані ремарки. Нещодавно ви читали драматичний твір, а саме казку Олександра Олеся «Микита Кожум'яка». Які ж особливості мають ліричні твори?

Ліричні твори переважно пишуть віршованою мовою, у них не розгортаються події, а виражаються думки, почуття, переживання людини в певних обставинах, під впливом певних подій. Отже, у ліричних творах немає сюжету, а є лише емоції та переживання, якими виражається радість, захоплення або сум, гнів. Прикладом ліричного твору є вірш Т. Шевченка «За сонцем хмаронька пливе...».

До речі...

Слово *лірика* походить з грецької мови, у якій воно означає «струнний музичний інструмент», під акомпанемент якого в Стародавній Греції виконували вірші й пісні.

* * *

За сонцем хмаронька пливе,
Червоні поли розстилає
І сонце спатоньки зове
У синє море: покриває
Рожевою пеленою,
Мов мати дитину.

Очам любо. Годиночку,
Малую годину
Ніби серце одпочине,
З Богом заговорить...
А туман, неначе ворог,
Закриває море

К. Крижицький.
Вечір

І хмароньку рожевую,
І тьму за собою
Розстилає туман сивий,
І тьмою німою

Оповіє тобі душу,
Й не знаєш, де дітись,
І ждеш його, того світу,
Мов матері діти.

Теорія літератури

Засоби образної мови

Емоційності й барвистості ліричним творам додають засоби образної мови, які називають *тропами*.

Тропи — слова або вислови, що вживаються в переносному, образному значенні. До тропів (або засобів образної мови) належать гіпербола, порівняння, метафора, епітет, персоніфікація.

Персоніфікація — образний вислів, у якому ознаки людини переносяться на неживий предмет чи явище (одним словом, олюднення), наприклад: *танцюють сніжинки, спить камінь*. Ритмічне й спокійне кружляння сніжинок нагадує танець людини, тож не випадково митець у художньому творі вдається до персоніфікації *сніжинки танцюють*, він ніби оживляє, олюднює сніжинку. Або мовчазність і нерухомість каменя нагадує повний спокій людини під час сну, тому він і наділений людською властивістю спати.

Вірш Т. Шевченка «За сонцем хмаронька пливе...» побудований на персоніфікації. Майже всі дієслова-присудки в ньому персоніфіковані: *хмаронька пливе, сонце зове, серце одпочине й заговорить* та ін. Персоніфікація виникає на основі подібності, асоціацій, вона оживляє поезію, емоційно її наснажує.

Т. Шевченко.
Селянська родина

* * *

Садок вишневий коло хати,
Хрущі над вишнями гудуть,
Плугатарі з плугами йдуть,
Співають ідучи дівчата,
А матері вечерять ждуть.

Сім'я вечерея коло хати,
Вечірня зіронька встає.
Дочка вечерять подає,
А мати хоче научати,
Так соловейко не дає.

Поклала мати коло хати
Маленьких діточок своїх;
Сама заснула коло їх.
Затихло все, тільки дівчата
Та соловейко не затих.

До речі...

Вірш Т. Шевченка «Садок вишневий коло хати...» унікальний тим, що в ньому майже немає художніх засобів. Однак таке буває рідко: треба мати неймовірний талант, щоб простими словами передати красу весняного вечора й гармонію людини та природи.

1. Установіть відповідність.

Троп	Визначення
1 порівняння	А перенесення ознак людини на неживий предмет чи явище, олюднення
2 персоніфікація	Б велике перебільшення рис людини, предмета чи явища з метою надання зображуваному виняткової виразності
3 гіпербола	В уживання двох слів із протилежним значенням для підсилення емоційності
	Г зіставлення одного предмета чи явища з іншим, чимось подібним до нього

2. Персоніфікацію вжито в рядку
- A** Співають ідучи дівчата, а матері вечерять ждуть.
 - Б** І сонце спатоньки зове у синє море... .
 - В** Поклала мати коло хати маленьких діточок своїх... .
 - Г** І ждеш його, того світу, мов матері діти.
3. Порівняння вжито в рядку
- A** За сонцем хмаронька пливе, червоні поли розстилає... .
 - Б** Затихло все, тільки дівчата та соловейко не затих.
 - В** Садок вишневий коло хати, хрущі над вишнями гудуть... .
 - Г** А туман, неначе ворог, закриває море... .

4. Чим ліричні твори відрізняються від епічних і драматичних?
5. Що таке *тропи*? Яку роль вони відіграють у художніх творах?
6. Як ви розумієте другий рядок вірша «За сонцем хмаронька пливе...»?
7. Яким настроєм — веселим чи сумним — наповнений вірш «За сонцем хмаронька пливе...»? Чому ви так вважаєте?
8. Вірш «Садок вишневий коло хати...» чітко поділений на три частини (три строфи). Чи треба змінювати інтонацію, читаючи їх? Чому?
9. З чого можна зробити висновок, що у вірші «Садок вишневий коло хати...» зображено весну (квітень або травень)?
10. Вірш «Садок вишневий коло хати...» написаний у неволі, коли Т. Шевченко навесні в холодній та сирій камері Петербурга очікував вирок. Що, на вашу думку, могло спонукати поета написати такий ніжний та світлий вірш?

11. Знайдіть у вірші «За сонцем хмаронька пливе...» усі порівняння й випишіть їх у зошит.
12. Уважно роздивіться картину К. Крижицького «Вечір». Скажіть, чим вона близька до вірша «За сонцем хмаронька пливе...» і чим відмінна.

1. Вивчіть напам'ять вірш Т. Шевченка «Садок вишневий коло хати...».
2. Перепишіть вірш «Садок вишневий коло хати...» у зошит. Визначте рими й підкресліть їх однією та двома рисками.
3. У мережі Інтернет знайдіть картини та фотографії українських хат із вишневими садками навесні, які якнайкраще проілюструють вірш «Садок вишневий коло хати...». Підготуйте невелику мультимедійну презентацію за цими матеріалами (за бажанням).

ПАВЛО ТИЧИНА

(1891–1967)

Павло Тичина — один із найвідоміших українських поетів. Він народився в селі *Пісках*, що на *Чернігівщині*, у родині священника, який був іще й учителем. Павло мав хист до музики, співу й малювання, водночас цікавився театром. Усе це позначилося на поетичній творчості митця, особливо на його першій збірці віршів «*Соняшні кларнети*».

Павло навчався в Чернігівській духовній семінарії, але священником, як батько, не став: його приваблювала література.

М. Коцюбинський — один із перших, хто помітив талант юнака, — назвав його справжнім поетом. П. Тичина писав не тільки вірші, а був і перекладачем: досконало володів болгарською, вірменською, французькою й турецькою мовами.

Край, у якому народився поет, не міг не вплинути на його творчість, адже Чернігівщина — один із найчарівніших куточків України. Широкий степ, густі ліси, чарівна річка Десна — усе це Чернігівщина. Своє захоплення рідним краєм П. Тичина висловив у вірші «Не бував ти у наших краях!».

НЕ БУВАВ ТИ У НАШИХ КРАЯХ!

Не бував ти у наших краях!
Там же небо — блакитні простори...
Там степи, там могили, як гори.
А веснянії ночі в галях!..
Ах, хіба ж ти, хіба ти це знаєш,
Коли сам весь тремтиш, весь смієшся, ридаєш,
Серце б'ється і б'ється в грудях...
Не бував ти у наших краях.

В. Кричевський.
Рідна земля

Не бував ти у наших краях,
Бо відтіль не таким би вернувся!
Чув про степ, що ген-ген простягнувся?
Єсть там люди — й зросли у степах, —
Що не люблять, не вміють ридати,
Що не можуть без пісні і нивки зорати!
Тебе ж завжди я бачу в сльозах... —
Не бував ти у наших краях.

ГАЇ ШУМЛЯТЬ

Гаї шумлять —
Я слухаю.
Хмарки біжать —
Милуюся.
Милуюся-дивуюся,
Чого душі моїй
так весело.

Гей, дзвін гуде —
Іздалеку.
Думки пряде —
Над нивами.
Над нивами-приливами,
Купаючи мене,
мов ластівку.

Я йду, іду —
Зворушений.
Когось все жду —
Співаючи.
Співаючи-кохаючи
Під тихий шепіт трав
голублячий.

Щось мріє гай —
Над річкою.
Ген неба край —
Як золото.
Мов золото — поколото,
Горить-тремтить ріка,
як музика.

* * *

Блакить мою душу обвіяла,
 Душа моя сонця намріяла,
 Душа причастилася кротості трав —
 Добридень я світу сказав!

Струмок серед гаю як стрічечка,
 На квітці метелик мов свічечка.
 Хвилюють, маюють, квітують поля —
 Добридень тобі, Україно моя!

Г. Чернявський. Над рікою Снов

До речі...

Слова *кротость* немає в українських словниках. П. Тичина утворив його від застарілого прикметника *кроткий*, що означає «доброта, лагідність, сумирність».

Теорія літератури

Ліричний герой

Коли читаємо поезії П. Тичини, то відчуваємо натхнення й щастя від споглядання краси, що навколо. Поетові вдається передати ці емоції через ліричного героя, який є ніби другим «Я» митця.

Ліричний герой — образ оповідача, який у ліричному творі висловлює свої душевні переживання: піднесення, смуток, щастя, хвилювання, любов та ін. Ліричний герой — це ніби той, хто нам, читачам, про ці переживання повідомляє. Ліричного героя й поета (автора вірша) не можна ототожнювати. Поет живе в реальному світі, а ліричний герой — у художній дійсності, створений поетом.

Ліричний герой поезії «Не бував ти у наших краях!» не може стримати свого захоплення красою рідного краю, про що свідчать не тільки епітети (*блакитні простори, веснянії ночі*), а й оклична інтонація (чотири знаки оклику). Ліричний герой переконув: якщо ви побуваєте в його краях, то повернетеся вже іншою людиною, адже ви естетично збагатитеся. Не може не подарувати естетичного задоволення споглядання такої краси: *Там же небо — блакитні простори... А веснянії ночі в галях!* Навіть люди там ніколи не плачуть, а співають пісні. У захопленні ліричного героя красою рідної землі звучать і патріотичні нотки.

1. Постійний епітет ужито в словосполученні

А золоті руки
Б світла душа

В пишний сад
Г ясний сокіл

2. Установіть відповідність.

Назва вірша	Уривок
1 «Не бував ти у наших краях!»	А Струмок серед гаю як стрічечка, На квітці метелик мов свічечка.
2 «Блакить мою душу обвіяла...»	Б Затихло все, тільки дівчата Та соловейко не затих.
3 «Гаї шумлять»	В Там же небо — блакитні простори... Там степи, там могили, як гори. Г Милуюся-дивуюся, Чого душі моїй так весело.

3. Установіть відповідність.

Троп	Приклад
1 епітет	А Там степи, там могили, як гори.
2 порівняння	Б Хмарки біжать — милуюся.
3 персоніфікація	В Співаючи-кохаючи під тихий шепіт трав голублячий.
4 метафора	Г Тебе ж завжди я бачу в сльозах... . Д Блакить мою душу обвіяла... .

- Який із прочитаних вами віршів П. Тичини найбільше наповнений патріотизмом? Обґрунтуйте свій вибір.
- Прокоментуйте рядок *Там степи, там могили, як гори* з вірша «Не бував ти у наших краях!».
- Що значить у вірші «Не бував ти у наших краях!», що люди *не можуть без пісні і нивки зорати*?
- Як ви розумієте слово *мають* з вірша «Блакить мою душу обвіяла...»?
- Хто такий *ліричний герой*?
- Доведіть, що в поетичному рядку *Душа причастилася кротості трав* виділене словосполучення є метафорою.
- Вірш П. Тичини «Гаї шумлять» має своєрідну будову. Поміркуйте, чого досягнув автор, поділивши строфи на короткі рядки, що складаються іноді з одного слова.

- Поезію П. Тичини називають *музикальною*. Доведіть це, знайшовши в кожній строфі вірша «Гаї шумлять» слова, що позначають різні звуки. Запишіть текст у зошит.
- До виділених у тексті слів доберіть епітети з довідки.
Аж ось ринуло від сходу *проміння*, мов руки, простяглося до лісу, обняло його, засипало самоцвітами, смугами впало на *траву* на галяві, де гостро на тлі *світла* випинається *постать* сарни. У сю хвилину тихо розгортаються куці — і на галяву виходить *Хо*.

Довідка: свіжо-зелений, блискучий, яскравий, величний, золотий, стрункий.

- Вивчіть напам'ять один вірш П. Тичини (*на власний вибір*).
- Прочитайте оповідання Є. Гуцала «Лось».

ЄВГЕН ГУЦАЛО (1937–1995)

Євген Гуцало народився в селі Старому Животові на Вінниччині в учительській сім'ї: батько викладав українську мову й літературу, мама — хімію та біологію. Ось звідки в Євгена така любов і до мови, і до природи. Коли хлопчику було чотири роки, почалася війна, яка не могла не позначитися в майбутньому на творчості письменника.

Талант до слова в Євгена проявився рано. Якось треба було написати твір на вільну тему, і він залюбки це зробив. Проте коли тато прочитав його роботу, то присоромив сина перед усім класом, запитавши, звідки він списав.

Перші вірші й оповідання почав писати ще в школі, багато з них надсилав у різні журнали й газети, проте завжди приходила негативна відповідь. Хлопець не опускав рук, твердо вирішивши стати журналістом. Поїхав вступати до Київського університету, усі іспити склав на п'ятірки (тоді була п'ятибальна система оцінювання), а останній — на чотири. Цього виявилось замало, адже на одне місце тоді претендувало аж п'ятнадцять осіб! Євген усе одно не здавався — і через рік став студентом Ніжинського педінституту. Юнак далі писав, надсилав свої вірші вже знаним тоді поетам П. Тичині й М. Рильському, але ніякої відповіді не отримав... І все одно впертість, наполегливість і велике бажання перемогли — Євген Гуцало став відомим письменником, з-під пера якого вийшло понад сто книжок.

Друзі митця жартома розповідали, що коли Є. Гуцало йшов ранковими вулицями Києва, то в цей момент пташки переставали співати й сідали йому на плече — ось як природа відчувала справжнього майстра. Любов до всього живого — тема багатьох творів письменника.

ЛОСЬ

*Оповідання
(Скорочено)*

Він прокинувся й нащулив вуха: у вогкому струмені вітру долинав сухий, різкуватий звук. Звук летів знизу, від річки. Лось звівся, тепер його постать чітко вимальовувалася в досвітніх сутінках. Це був великий звір з широкими грудьми, які легко здималися від дихання. Його роги нагадували осінній низькорослий кущ, з якого обнесло листя.

Лось знав, що то тріщить стара гілляка на дубі, усохла, кощава; їй давно вже б треба впасти, а вона не падала, з дивною впертістю

тримаючись за стовбур. Він те знав, однак це його не заспокоювало, і тривога в крові, спершу слабка й майже невловна, дедалі густішала, і від того шкіра на грудях здригнулася раз, а потім ще. Струміль вітру доносив запах річкової криги, у ньому жив дух примерзлого болота, долинали шарудіння прив'ялих стеблинок, які пускалися вскач по впалому листю, і поришування гілляки.

Лось був старий та бувалий самець, він уже звик до заповідника¹, у який потрапив із тайги, звик до людей та до того, що його підгодовують. Але те недуже тріщання пробудило в ньому неясний страх, який нагадав йому про життя в тайзі, про ті небезпеки, які там на нього чигали², і лось зрушив із свого лежбища³, а потім і побіг. Що далі біг, то більшим сповнювався страхом, і хоча нічого вже не чув, крім приглушеного поцокування власних ратиць⁴ об землю, ще довго не зупинявся. Кущі й дерева струшували на нього синюватий іній, ніздрі випускали в повітря дві тонкі стьожки пари, а позаду ще довго метушився гамір од його бігу. Лось поминув ялинник, потім байрак⁵, і коли опинився серед примарно-млявого світла, яке випромінювали стовбури беріз, то зупинився й, задерши голову, намагався вловити той шум, який гаснув за ним. Угамувавшись, він лизнув язиком припорошену снігом землю, а потім неквапно попрямував до тієї поляни, на якій любив найчастіше бувати.

Поляна ця, подзьобана струхлявліми пеньками, викружилася край осичняка⁶, трохи на згірку⁷. Ранньої весни вона перша вбиралася квітами, і хутко⁸ тут виганялася така висока трава, що в ній, прилігши, лось міг сховатися до половини. Тепер поляна була пустельна, як і все навколо; лось застиг нерухомо, утупившись круглими очима в стіну лісу попереду себе, — якраз туди, звідки завжди сходить сонце. Помалу лось заспокоювався. Так він стояв, а навкруги, розвиднюючись, світліло, виразніше малювалися осики, повітря між ними глибшало й прозорішало, і тиша з

¹ *Заповідник* — територія, що охороняється законом; там заборонено полювання.

² *Чига́ти* — очікувати чиеїсь появи, підстерігати кого-небудь.

³ *Ле́жбище* — місце, де дикі тварини сплять, проводять найбільше часу.

⁴ *Ра́тиці* — копита.

⁵ *Байра́к* — яр, долина, схили яких поросли лісом і чагарниками.

⁶ *Осичня́к* — осиковий гай.

⁷ *Згі́рок* — невелика гора.

⁸ *Ху́тко* — швидко.

настороженої й сліпої ставала спокійною та осмисленою, у ній уже не було того страху, що донедавна. Лось сподівався побачити схід сонця, і коли під його променями забронзовіли верхівки, коли віття скупалося в його усміхові, то лось наче аж полегшав, ще більше пострункішав, і в його очах появився отой золотавий сплеск, який надавав їм виразу одвічного розуміння життя природи та її таємниць. Ще трохи постоявши, він побачив блідо-рожевий диск, який спливав на пустелі зимового чистого неба, — і гойднув розлогими рогами так, наче вітав його.

Проте, коли йшов до річки, раптом йому знову вчулося жалібне покрипування гілляки, і лось, який уже встиг забути про нього, знову захвилювався, знову насторожився, а в ногах прокинулося бажання бігти й тікати. Але він переборов себе й донизу спускався повільно, хіба що частіше й сторожкіше озирався довкола. Вітер, як і перше, дув із залужжя¹, він був просякнутий холодом і запахом сіна, що в стіжках стояло на правому березі. Стежечка була ледь протоптана — по ній почали ходити не так давно, — і лось принохувався, чи не пройшов по ній перед ним вовк, або лис, або людина. Але помітив тільки вчорашні сліди ворони та ще осторонь — ямки від заячих ніг. Спустився на берег. На тому боці, ген під обрієм, примостилося село, а над ним посотались² угору сірими верболозами дими з коминів. На далекий горб пнуться санки однокінь³, ось вони вихопилися на маківку⁴ — та й спливли по той бік...

Коли лось ступив на лід, то під ним приглушено торохнуло, а далі, коли він ішов до ополонки, щоб напитися води, тільки сполохано поохкувало. Краї ополонки розсипчасто іскрилися, а вода, затягнута тремкими скалками льоду, була подібна до застиглого блакитного шумовиння⁵. Угадувалася причаєна глибина річки, її течія, що не вгамовується й під кригою. Лось опустил голову, принохуючись до ополонки, далі, з витягнутою шиєю, ступив ще трохи, ось-ось маючи доторкнутися губами до оскнілого⁶ блакитного шумовиння, ніздрі його затремтіли в передчутті холодної води — і цієї миті річка під ним затріщала. Він усіма чотирма ногами спробував одштовхнутися, але ратиці його були вже у воді, і лось вжахано⁷ відчув, що дедалі глибше занурюється в льодяну кашу. Він ще раз конвульсивно⁸ здригнувся всім тілом, укладаючи

¹ *Залужжя* — за луками.

² *Посотатися* — тут: попливти.

³ *Санки однокінь* — санки, запряжені одним конем.

⁴ *Маківка* — вершечок.

⁵ *Шумовіння* — піна.

⁶ *Оскнілий* — тут: примерзлий, подібний до скла.

⁷ *Вжахано* — злякано.

⁸ *Конвульсивно* — поривчасто.

свою силу й увесь свій відчай у той рух, але провалився ще глибше, і тепер крижані уламки билися об його спину. Він на мить припинився, готуючись до нового ривка, і коли його передні ноги злетіли на кригу, то здавалося, він уже вискочить і врятується, але крига тріснула під вагою великого тіла — і лось ще раз опинився по шию у воді. Він ревнув, кличучи на допомогу, і його очі все густіше набрякали кров'янистим смутком, аж горіли червоним розпачем. Ще раз спробував вирватися, але вдалося тільки однією ногою — друга вдарилась об лід і стала майже неслухняна. Вода в ополонці закров'янилася, і червоне зразу ж стікало за течією, зникаючи під кригою.

Лось відчув, що так йому не вирватися. Подібне відчуття вже приходило до нього — саме тоді, коли восени в чорному бору, що стогнав од вітру, його почала переслідувати вовча зграя. Вовки ось-ось мали вчепитися за нього, він уловлював подих смерті й утікав тільки тому, що не міг зупинитися. Тоді його врятували мисливці, вони якраз наїхали з міста й, нічого не вполювавши, сіли вечеряти. Вони почули погоню, посхоплювались і, пропустивши мимо себе загнаного лося, зняли безладну стрілянину по вовчій зграї... Річкова течія була на вид не така страшна, як вовки, вона мчала не так швидко, вона не обпалювала його своїм смертельним диханням, але течія була така ж неблаганна, і що більшу він розбивав ополонку, то швидше вона могла затягти його під лід. Лось, розуміючи це, намагався поводитись обачно, але нога боліла, тіло слабло, і сили поступово покидали його. Він збирався до свого вирішального кидка, і коли знову не пощастило, то лось на хвилю заспокоївся, бо знав, що це не остання його спроба, що він пробуватиме безперервно, доти, доки дихатиме.

Два хлопчики вийшли з лісу на берег і спинилися. Приїхали вони по хмиз, і їхня смирна конячина залишилася на узліссі, а вони вирішили подивитися на річку, чи тріщить на ній лід, чи скоро рушить. Обидва плечисті, обидва з широкими, лагідними лицами й схожі один на одного так, як маленький гриб-підберезник схожий на свого біль-

шого сусіда. Вони охопили зором ріку, і їхні лица ще більше пом'якшали від навколишнього простору, од тієї втікаючої даліни, яка сягала аж за потойбережні горби. Вони й не зразу зауважили ополонку, бо вона була майже не помітна, якби лось знову не спробував вискочити на лід.

— Собака купається, — сказав менший брат.

Старший, мабуть, і не глянув би в той бік. Але зразу ж подумав: «Який це собака міг залізти в ополонку, щоб купатися?»

— Де?.. А-а... — Він пильно примружився, і його зіркі очі помітили гіллясті роги. — То лось...

Вони ще не встигли й здогадатися, що там могло трапитися, а тому деякий час стояли на місці й обмірковували, як той лось міг потрапити в воду. Та коли він заборсався, а потім надовго притих, підберезники втямили, що з ним сталося. Старший майнув до саней по сокиру, а молодший повільно пішов уперед, боячись сам підійти до лося перше, ніж наспіє¹ брат.

(...) Спершу діти не знали, як до лося підступити, щоб і самим не провалитися. Але старший брат був розсудливий та відважний, і сокира в його руках не закуняла². Він узявся рубати лід, прокладаючи хід до берега, а молодший тупцяв біля нього й, не знаючи, чим допомогти, тільки зітхав і нетерпляче бив себе долонями по стегнах і по боках. Лось не боявся людей. Він стежив за їхньою роботою, і по його тілу час од часу пробігали дрижаки, ніби йому було дуже морозно або ж він знову хотів спробувати вискочити, але сили покинули його. Мабуть, спочатку він нічого не розумів у тій роботі, та коли канал ще більше наблизився до берега, його очі засвітилися тямом, і тепер він поводився смирно, уже не кидався, а тільки чекав.

Заскучавши сама, з лісу вийшла їхня гніда³ конячина, тягнучи сани, і поволеньки потюпала до річки. Вона зупинилася віддалік і, помахуючи хвостом, спостерігала. Потім ще пройшла трохи вперед. Менший підберезник помахав кулаком і крикнув:

— Ти теж хочеш провалитися?!

Обидва брати й не думали про те, що весняна крига — зрадлива, що вона не зважить і на те, що вони рятівники.

Старший ще рубав, коли лось відчув під собою мілке й, уперто гойднувши головою, вискочив передніми ногами на лід, а потім уже й задніми. Він аж захитався, і, розкарячившись, ось-ось здавалося, упаде. Обидва підберезники дивилися на нього з недовірою — ого, який великий, і тепер, коли він виліз, жодному з них не вірилося, що такий міг утопитися. Вони безпорадно всміхалися, їм хотілося підійти до нього ближче, але діти не наважувалися.

¹ *Наспіти* — устигнути.

² *Закуняти* — задрімати.

³ *Гнідій* — чорно-коричневий.

Лось обтрушував із себе воду й скалки льоду. Він зітхнув на повні груди, пирхнув — і подивився на дітей. Його очі все ще були червоні від недавнього розпачу. А потім лось пішов. Карячкувато ставлячи ноги, ніби все ще побоюючись льоду, накульгуючи, він вийшов на берег, ще раз озирнувся на річку, захоплюючи своїм зором і залужжя в срібlistому серпанку¹, і дітей, які все ще зачаровано дивилися на нього, не вірячи, що допомогли цьому великому звірові, і легенько почвалав до лісу. Гніда конячина з нерозумінням дивилася йому вслід і стригла вухами².

Коли пролунав постріл, то лось деякий час ще продовжував бігти вперед, а потім спіткнувся, ніби натрапив на корч³. Діти й уваги не звернули спочатку на той постріл, але коли лось упав на сніг, вони зрозуміли, по кому то стріляли. Озиралися, намагаючись побачити мисливця, проте не запримітили й, набравши в груди гіркого повітря, щодуху погнали туди, де лежав лось. Обидва думали, що не встигнуть вони добігти, як лось підведеться, знову спішно почвалає до лісу, що не було ніякого пострілу, — проте лось не вставав.

Він лежав на боці, відкинувши ноги, і тепер здавався ще більшим. Просто не вірилося, що такого великого звіра можна звалити пострілом, як перед цим не вірилося, що він може потонути. На шкірі ще блищала річкова вода, до шерсті поприлипав сніг, а здохвина⁴, ще розгарячила від бігу, провалилась і навіть не парувала. Голова лежала так, наче він прислухається до землі, чи далеко ще весна, чи скоро прийде, а роги росли при самім снігу, ніби чудернацький кущик, який усе-таки сподівався зазеленіти, укрившись листям.

Вони й не помітили, як до них підійшов рідний дядько Шпичак. Кругленький, як підпалок⁵, з підпалкуватим, добре випеченим обличчям, у розтоптаних, з довгими халявами чоботях, у яких він тонув мало не по пояс, дядько зупинився поряд з дітьми. Він, мабуть, також був здивований, що оцей могутній звір лежить на землі. Дядько тримав у руці рушницю, але з таким виглядом, ніби збирався від когось захищатися. На губах у нього запеклася біла смага — мабуть, од якогось раптового, скороминущого переживання.

— Га? — обізвався дядько. — Ну як?

Радість на його обличчі змагалася з настороженістю, і від того воно бралось то темними, то світлими спалахами.

¹ *Серпанок* — тут: туман.

² *Стригти вухами* — пересмикувати вухами.

³ *Корч* — пеньок.

⁴ *Здохвина* — верхня частина живота великої рогатої худоби.

⁵ *Підпалок* — перепічка, невелика паляничка, що печеться на плиті.

Діти нічого не сказали — вони ніяк не могли відірвати очей від лося, який ще ні разу й не поворухнувся, хоча вони й чекали на це.

— У-ух, — видихнув Шпичак, обійшов навколо вбитого звіра й носак¹ ткнув його між роги.

Але діти все ще не вірили, що лось мертвий, а тому уважно приглядалися, щоб не прогавити тієї миті, коли він ворухнеться, щоб звестися на ноги.

— Це із заповідника, — обізвався нарешті молодший підберезник.

— Заповідник далеко звідси, — відповів дядько. — Сюди із заповідника лосі не бігають.

— Це із заповідника, — знову повторив менший.

Дядько почав гніватися:

— А вам яке діло?

— Ми його з води врятували, — сказав старший брат і ненависним поглядом уп'явся в підпалкувате обличчя.

— О-о, він однаково був би втопився!.. І вже втопився був, так? Скажете, що втопився, а пощастило витягти неживого.

— Ми його врятували, — знову повторив старший брат, і його лице почорніло так, наче з нього ось-ось мала бризнути кров.

— Ану замовкніть мені, — ще дужче розгнівався дядько, — бо дістанеться вам од мене й од батька вашого! Будете розумні, то матимете й собі м'яса, не скривджу.

Менший підберезник одвернувся, приховуючи сльози. Старший брат узяв його за руку й, не кажучи більше ні слова, повів до саней.

— І роги вам віддам, — крикнув услід дядько.

Вони й не обернулися, тільки надали ходи.

— Роги віддам! — ще гукнув дядько.

Коли брати вдарили по гнідїй своїй конячині, то його наче щось тіпнуло. Він спочатку повільно ступив один крок, другий, а потім побіг навздогінці.

— Роги віддам! — кричав, захлинаючись, ніби вони не чули.

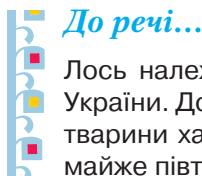
Шпичак давно вистежував за тим лосем, він його помітив одночасно з дітьми й, присівши у виямку, тільки посміювався, коли вони взяли визволяти його з ополонки. Він не вірив, що то їм вдасться, він думав, що лось таки знесилиться і його раніше чи пізніше зтягне під лід. Але лось виявився дужий та життєлюбний, а діти — уперті й невідступні... Тепер треба було думати про те, щоб якось його заховати, замівши сліди, бо діти таки подалися в заповідник, щоб заявити охороні, — у цьому він не сумнівався. Але куди ти його подінеш? Не зтяг-

¹Носак — носок чобота.

неш назад до річки й не втопиш знову в ополонці — далеко, не зрушиш. Але якби він міг затягти й утопити — ні хвилі не вагався б. Тепер дивився на звіра й хотів вірити, що лось оживе. Так, як ще недавно дітям, йому дуже кортіло¹, щоб лось підняв голову, звівся на свої стрункі, міцні ноги й неквапно побіг до лісу, як він ще недавно біг, поки дорогу йому не перетнула куля.

Проте лось і не ворухнувся. Він припав до землі, усім своїм великим тілом прислухаючись, чи далеко ще весна, а його роги стриміли над снігом диким розложистим кущиком, який також, мабуть, чекав на весну, щоб зазеленіти, хоча це йому вже не судилося ні тепер, ні в майбутньому.

Налетів вітерець, запорошив білим пилом, гойднув сухим бадиллям, але роги й не сколихнулися.

До річі...

Лось належить до родини оленевих, поширений у лісовій зоні Північної України. Довжина тіла лося досягає трьох метрів, висота — більше трьох. Ці тварини харчуються рослинами. Лосі добре бігають і плавають. Усього їх майже півтора мільйона.

Теорія літератури

Оповідання

Твір Є. Гуцала «Лось» за жанром — *оповідання*. Які ж ознаки воно має? Оповідання пишуть прозовою мовою, воно невелике за обсягом. У ньому розповідається про одну подію (трагічний випадок із лосем), яка відбулася за короткий проміжок часу (кілька годин). Героїв в оповіданні небагато (лось, двоє братів і дядько Шпичак).

Повість, на відміну від оповідання, більша за обсягом, у ній діє більше героїв. Ви вже читали повість-казку Г. Малик «Незвичайні пригоди Алі в країні Недоладії». Порівняйте ознаки повісті з оповіданням «Лось».

Отже, **оповідання** — це невеликий прозовий твір про якусь подію з життя одного чи кількох героїв протягом короткого проміжку часу.

1. Лось прислухався до землі, очікуючи

- А** зиму
- Б** весну
- В** літо
- Г** осінь

¹ *Кортіти* — хотіти чогось.

2. У реченні *На тому боці, ген під обрієм, примостилося село* використано
 - А епітет
 - Б порівняння
 - В гіперболу
 - Г метафору
3. Словами *очі все густіше набрякали кров'янистим смутком, аж горіли червоним розпачем* охарактеризовано
 - А дядька Шпичака
 - Б лося
 - В старшого брата
 - Г молодшого брата

4. Доведіть, що твір Є. Гуцала «Лось» за жанром — оповідання.
5. Прочитайте опис природи, який вам найбільше запам'ятався. Яку роль відіграють пейзажі в оповіданні?
6. Чому лось остерігався не тільки вовків, а й людей?
7. Розкажіть, як поведив себе лось у крижаному полоні. Що ви відчували, читаючи ці рядки?
8. Знайдіть і прочитайте портрет Шпичака. Які деталі опису зовнішності цього персонажа свідчать про негативне ставлення автора до нього?
9. Знайдіть і прочитайте рядки, які передають стривожений стан Шпичака. Яку роль у цих рядках виконують антоніми?
10. Чому хлопчики не осудили вголос вчинок Шпичака, ніяк не відреагували на його обіцянки? Як би ви повели себе в цій ситуації?

11. Придумайте своє завершення оповідання «Лось». Запишіть його в зошит кількома реченнями.
12. Чи можна пробачити Шпичакові його вчинок? Висловіть свої міркування в класі під час дискусії.

1. Поділіть текст оповідання Є. Гуцала «Лось» на частини, дібравши до них заголовки. Запишіть їх у зошит.
2. З'ясуйте, чи занесений лось до Червоної книги України. Знайдіть у мережі Інтернет або в спеціальній літературі цікаву інформацію про життя лосів у дикій природі (*за бажанням*).

Радимо прочитати

Є. Гуцало. «Сім'я дикої качки»

МАКСИМ РИЛЬСЬКИЙ

(1895–1964)

Максим Рильський народився в м. Києві. Батько поета, Тадей Рильський, був ученим-етнографом, він досліджував культуру й побут українського народу. Мати Меланія була простою селянкою. Цікаво, що писати й читати її, як і Максима, навчив Тадей. До речі, ім'я майбутньому поетові батько вибирав разом із своїми друзями — композитором М. Лисенком і професором історії й археології В. Антоновичем. Назвали хлопчика на честь улюбленого народного героя Максима Залізняка.

Родина переїхала в с. Романівку, що на Київщині. Саме тут і промайнуло дитинство Максима. Батько навчав свого сина не тільки грамоти, а й любити природу. Цю любов Максим пронесе через усе життя, і вона позначиться на його творчості. Ви переконаєтеся в цьому, прочитавши вірші поета про красу природи та бережне ставлення до неї. Коли Максимові йшов восьмий рік, помер тато, тож усі турботи лягли на материні плечі. Її мудрими порадами М. Рильський керувався все життя: «Коли хочеш зробити зле, поміркуй як слід, а тоді не роби. Коли ж задумав добре, не вагайся. Ніколи не чини вдень такого, що заважало б спати вночі».

Опікали Максима і двоє старших братів, які брали його на риболовлю й полювання. Чим тільки в дитинстві він не захоплювався: проектував машини для літання, займався теслярством і столярством, вивчав садівництво. Але найбільшим захопленням хлопчика було читання, він перечитав усе з батькової бібліотеки, про що М. Лисенко сказав: «Славненьке хлопчисько, гостре й розумне». Максим навчався в Києві, його взяли відразу в третій клас гімназії. Жив у родині М. Лисенка.

Писати вірші М. Рильський почав рано. Перша збірка поезій *«На білих островах»* побачила світ, коли Максимові було лише п'ятнадцять років. Він відомий у літературі не тільки як лірик, а і як талановитий перекладач. Упродовж навчання в школі ви прочитаєте багато творів із зарубіжної літератури, перекладених цим поетом.

До речі...

М. Рильський любив працювати серед природи, тому й оселився в Києві під шатами Голосіївського лісу, він навіть написав поетичну збірку з промовистою назвою «Голосіївська осінь». Нині частина цього лісу має назву Голосіївський парк імені М. Рильського.

ДОЩ

Благодатний, довгожданий,
Дивним саявом осіянный,
Золотий вечірній гість
Впав бадьоро, свіжо, дзвінко
На закурені будинки
Зголоднілих передмість.

Відкривай гарячі груди,
Мати-земле! Дощ остудить,
Оживить і запліднить, —
І пшеницею, й ячменем,
Буйним повівом зеленим
Білі села звеселить.

* * *

Осінь-маляр із палітрою пишною
тихо в небі кружляє,
осипає красою розкішною.

Там розсипа вона роси сріблесті,
Там тумані розливає,
Ліс одягає у шати барвисті.

Ліс обливає кольорами дивними,
Ніжно сміється до вітру,
Грає цілунками з ним переливними.

Фарби рожеві, золотисті, червоні,
Срібно-блакитне повітря...
Ніжні осінні пісні тиходзвонні!

С. Шишко. Осінь

До речі...

Слово *маляр* має два значення: 1) художник; 2) робітник, який фарбує будови, стіни приміщень.

• Поміркуйте, у якому значенні М. Рильський використав це слово у своїй поезії.

1. Установіть відповідність.

Назва вірша	Уривок
1 «Дощ»	А <i>Золотий вечірній гість Впав бадьоро, свіжо, дзвінко На закурені будинки... .</i>
2 «Осінь-маляр із палітрою пишною...»	Б <i>Душа причастилася кротості трав — Добрідень я світу сказав!</i> В <i>Фарби рожеві, злотисті, червоні, Срібно-блакитне повітря... Ніжні осінні пісні тиходзвонні!</i>

2. Метафору вжито в поетичному рядку

- А** Фарби рожеві, злотисті, червоні, срібно-блакитне повітря...
Б Золотий вечірній гість впав бадьоро, свіжо, дзвінко... .
В Люби природу не для себе, люби для неї.
Г Ніжні осінні пісні тиходзвонні!

3. Прикметник, який придумав М. Рильський, ужито як епітет у словосполученні

- А** дивні кольори **В** тиходзвонні пісні
Б переливні цілунки **Г** золотий гість

4. Які ознаки має ліричний твір? Доведіть, що твір «Дощ» — ліричний.
 5. Чому дощ важливий у природі? Якими словами М. Рильський виражає своє захоплення цим явищем у вірші «Дощ»? Які з цих слів епітети?
 6. Чим поезія «Осінь-маляр із палітрою пишною...» близька до образотворчого мистецтва?
 7. Підкресліть дієслова, що є персоніфікаціями, у вірші «Осінь-маляр із палітрою пишною...».
 8. Як ви розумієте слова *Грає цілунками з ним переливними?*
 9. Прокоментуйте останні рядки вірша *Ніжні осінні пісні тиходзвонні!*
 10. З чого можна зробити висновок, що М. Рильський у своїх віршах захоплюється природою, її красою?

11. Яких кольорів не вистачає в ілюстрації до вірша «Осінь-маляр із палітрою пишною...»?
 12. Напишіть невеликий роздум на тему «Чому природу треба берегти?» (4–5 речень).

1. Вивчіть один вірш М. Рильського напам'ять (на власний вибір).
 2. Намалюйте ілюстрацію до вірша М. Рильського «Дощ» (за бажанням).
 3. Прочитайте оповідання Гр. Тютюнника «Дивак».

ГРИГІР ТЮТЮННИК

(1931–1980)

Григір Тютюнник народився в селі Шилівці на Полтавщині. Його дитинство було дуже складним. Голодні 1930-і роки забрали діда, тоді Григір перестав ходити й говорити. Коли хлопчикові було шість років, заарештували його тата, більше він його й не побачив. Пізніше батька визнають невинним, але посмертно. Усе життя письменник згадував його з ніжністю: «Я тільки трішки пам'ятаю тата: вони були великі, і рука в них теж була велика. Вони часто клали ту руку мені на голову, і під нею було тепло й затишно, як під шапкою. Може, тому й зараз, коли я бачу на голові якогось хлопчика батьківську руку, мені теж хочеться стати маленьким». А потім були роки воєнного лиха...

Григір навчався в ремісничому училищі, куди пішов заради одержини й семисот грамів глевкого хліба на день. Саме цей хліб і допоміг йому з мамою вижити в голодні післявоєнні роки. Пізніше він навчався на філолога¹ в Харківському університеті.

Перші твори писав російською, потім — українською, у цьому допоміг його брат — відомий письменник Григорій Тютюнник. Значну частину своїх творів Григір Тютюнник написав для дітей. У 7 класі ви здійснили подорож сторінками автобіографічної повісті «Климко», а зараз пропонуємо вам прочитати оповідання «Дивак» про маленького школяра, який умів відчувати красу природи й бути особистістю.

ДИВАК

Оповідання

(Скорочено)

На початку зими ходити Олесеві до школи можна двома стежками: одна — бором, друга — річкою. Сюди зручніше, та в зазимки лід на річці тоненький, так і зяє чорною прірвою. Тому кожного разу, коли Олень виходить з дому, мати наказує йому:

— Гляди ж, сину, річкою не йди. Там ще лід молодий.

Олень смирно стоїть біля порога, слухає. Він ще малий, головою ледь до клямки дістає. Очі в нього чорні, глибокі, як вода в затінку, дивляться широко, немов одразу хочуть збагнути весь світ.

¹ Філолог — фахівець з мови й літератури.

Олесь любить зиму. Йому подобається робити перші протопти в заметах, знімати снігові очіпки з кілків у тинах — вони стають тоді голі та сором'язливі, як стрижені допризовники.

Ще любить Олесь малювати на снігу всяку всячину. Присяде навпочіпки й водить пальцем сюди-туди. Дивись, хата виходить, з бовдура¹ дим валує, а на тину півень горланить, розчепіривши дзьоба ножицями. Олесь пхає заляклого пальця в рот і, гримаючи чобітком об чобіток, милується своїм творінням, аж доки хтось не гукне з двору:

— А чого ото ти, парубче, не йдеш до школи? Ось підожди, я матері скажу!

Олесь підскочить, як злякане пострілом звірятко, засміється тоненько: гі-гі, — і подається в сосни.

У бору снігу мало. То там, то сям проглядає крізь порошу² трава з примерзлими до землі зеленими чубчиками, стримлять низенькі пеньки з жовтуватою, немов старий мед, смілкою на зрізах. Тихо навкруги й затишно. Тільки часом шелесне по гіллі вальок снігу, струшений вітром із верхів'ття. Десь неподалік чути: цюк-цюк-цюк, — дятел порається. Олесь нахиляється, крекче, пильно мружить око. Пальтечко в нього товсте, а сам тонкий; важко нахилитися: дух спирає, під очима набряка, тому кожен сучок птицею вздрівається.

Аж он під старою сосною латка шишок рябіє. Ба! Ще одна впала. Ось де він, дроворуб! Олесь стає навшпиньки й крадькома пнеться на косогір.

Зачувши людину, дятел перестав цюкати, повів гартованим дзьобом з боку в бік і націлив його на Олеся: чого тобі тутечки? Здригнувся, хльоснув крилом по корі й зник, залишивши у вузькому дуплі шишку. Олесь хотів дістати її й покуштувати, але передумав — і притулився вухом до стовбура. Його ледве помітно розгойдувало, під корою щось жалібно скрипіло, а внизу під підощвами в Олеся ворушилося коріння — помирає сосна... Олесь нагріб чобітками снігу під окоренок, утрамбував його гарненько й, вирішивши, що тепер сосна не впаде, погичав через замети до школи.

Ще здалеку побачив міст з гатками по обидва боки. По той бік мосту, через вигін, червоніє крізь біле плетиво запорошених дерев цегляна школа. З бовдурів — дим угору тополіними стовпами. Повітря пахне торф'яним духом і весняним випаром сирих вільхових дров.

¹ Бовдур — димар.

² Пороша — перший сніг.

Ліворуч від мосту чорніють мії, виграючи на сонці блискучими хвильками, — там б'ють джерела; а праворуч, на мілині, де лід міцніший, гасе ватага школярів. Лід гнеться, цворохкає від берега до берега, здуваючись попереду ватаги, мов ковдра на сіні. З проломин цівками цебенить вода й заливає плесо.

— Ей, Олесю! — кличуть з гурту. — Гайда з нами подушки гнуть!

— Навіщо лід псуєте? — у відповідь Олесь. — Він ще молодий.

Дітвора сміється: дивак.

А Федько Тойкало розбишакувато вишкірив зуби й, указуючи рукавом на Олеся, заволав так, що шия відразу зробилася тоненькою:

— Бий зрадника! — підскочив, тицьнув Олесь ліктем під скроню й зник поміж палями.

Олесь згарячу ніяково всміхнувся, поторкав мокрою рукавичкою тверду гулю під оком і, ковзаючись, побрів до школи. Під ногами лагідно, мов хмизок у лісі, потріскував лід, а біля ока щось обважніло й сіпалося. Олесь ліг долілиць, притиснув скроню до льоду й почав розглядати дно. Воно тьмарилося мулистим пилком, пускало бульбашки, котрі прилипали до криги, — білі, круглі, як воляче око. Течія розчісувала зелений кушир¹, пряли тоненькими ніжками якісь жучки, боком долаючи пружний струмінь. І ввижається Олесеві маленька хата під кущем водяної папороті, а в тій хатці він біля віконця сидить, рибку стереже. Забавив — вийшов. Ніхто тебе не займе. Іди, куди заманеться. Ось карасик пливе. Цап його за пірце: «Добридень, дядьку! Як поживаєте?» Олесь солодко зойкає, щільніше припадає лобом до криги.

Раптом поміж куширами промайнула чорна блискавиця й завмерла осторонь довгастою плямою. Олесь підповз ближче, пригледівся й застогнав від подиву: щука! У зубах у неї тремтіла маленька пліточка.

— Пусти, — видихнув Олесь і ляпнув долонею по льоду.

Та щука й не поворухнулася. А плітка зникла. Він підхопився на ноги й став гатити підбором у те місце, де була щука, аж доки під чоботом не хрокнула вода.

Біля школи тельнював дзвоник, улігся гамір. А Олесь сидів посеред річки поруч зеленої, з ряскою, калюжі й плакав. Під мостом бився об

¹ *Кушир* — рослина, що росте у воді; водяна кропива.

палі вихор, згортав до купки сухий очеретяний лист і гнав його в берег. Олесь підвівся, запхав книжки в пазуху й поплентався до школи.

На першому уроці було малювання. Старенька вчителька Матильда Петрівна ходила поміж партами й, роблячи загадкове обличчя, повільно говорила: «А сьогодні, діти, ми будемо малювати... горщечок...» Потім дістала з портфеля горщечок та урочисто поставила на стіл.

Діти почали малювати, виводячи кожен своє: той — жлуктичко, інший — ринку або макітерку¹. Й оскільки дірку в денці ніяк було передати, то її чіпляли збоку. Олесь старанно скрипів олівцем і натхненно прицмакував. Коли ж учителька зупинилася біля його парти, із зошита на неї, презирливо примруживши око, дивився дятел: чого тобі тутечки?

— Олесю, адже я наказувала всім малювати горщечок, — суворо сказала Матильда Петрівна. Їй сподобався дятел, але вона добре знала, що таке вчительська принциповість, тому й додала: — Я поставлю тобі двійку.

У класі ввірвався гамірець. Відмінники дивилися на свого вчорашнього побратима співчутливо, а ті, хто вчився через пень-колоду, з радістю чекали на те, що їхнього полку прибуде. Олесь зібрав книжки, виліз з-за парти й рушив до дверей.

— Куди це ти? — здивувалась учителька.

Олесь похнюпився:

— Я так не хо'!

— Як це — так?

— Горщечка отого не хочу малювати.

— Чому?

— Дятла хочу...

Доки Матильда Петрівна думала про долю свого авторитету, Олесь вийшов у коридор, похапцем натяг пальтечко й опинився на ганку.

У шкільному садку пурхали синички. У бур'янах вовтузилися горобці, скльовуючи реп'яшачі кім'яхи. Десь у вільхах по той бік річки били пеньки: бух, бух. Дзень — сокира сприснула.

Олесь уявив собі, як гарно зараз у лузі, і побіг у верболози.

Там він блукав до самого вечора. Обмацував холодні пташині гнізда, їв мерзлу калину, доки не набив оскоми. Потім шукав осикові трухляки, ховав за пазуху й, нап'явши пальтечко на голову, дивився: світять чи не світять? У кущах, заплетених осокою, шарудів вітер, попискували миші, а в березі терлись одна об одну вільхи, сповнюючи луг тривожним стогоном.

¹ Жлукто, рінка, макітра — види посуду.

Сонце пробило в хмарах над байраком вузьку ополонку, яскравим променем стрельнуло на левади, Олесь радісно мружився йому назустріч, зводив очі до перенісся, ловлячи золоту мушку на кінчикові носа.

Надвечір хмари опустилися нижче, а тополі над селом повищали й набрали войовничого вигляду. Треба було йти додому. Олесь грядками вибрався на вигін і став чекати, доки випустять школярів. (...)

Біля школи грюкнули двері. Діти товпами посунули по домівках.

(...) На мосту Олесь дожидав Федько Тойкало.

— На попоїж, — сказав ніяковіючи й утиснув Олесеві в руку подавлений теплий пиріг. — Бери, дурний, з м'ясом.

Олесеві не хотілося пирога, але він зрадив примиренню й, щоб відарувати товариша, хуленько знищпорив по кишнях, дістаючи звідти духмяні верчики хмелю, сухе листя різного карбування, плетене з прядива та волів'ячої шерсті ремезяче гніздо, подібне до башличка.

— Забейкався¹ ти, — сказав Федько й почав обминати Олесеві пальтечко.

Олесь ще дужче захвилювався, ледве не заплакав від щирості й солодкого почуття братерства. Він ухопив ремезяче гніздо й обома руками подав його Федькові. Той заховав подарунок під полу, пом'явся:

— А вчителька сердилася, як ти пішов... ги-ги... страх!

Потім крикнув: «Гат-тя-війо!» — і подався до річки трусити ятері.

У селі ледь вечоріє, а в сосні вже крони зімкнуло питьмою.

Олесь біжить підтюпцем і раптом помічає, що дерева теж біжать, кружляють, ховаються одне за одного, немов у жмурки грають.

Олесь зупиняється — і дерева завмирають.

По той бік сосни чути: сани скриплять, коні ширхають і голос діда Прокопа:

— А но-но!

Уздівши Олесь, дід натягає віжки.

— Сідай, внуче, по солону поїдемо.

Олесь радо вмощується, махає на коней:

— Гат-тя-війо!

(...) Поминули провалля, майже вщерть занесене снігом. На ріллях цілим хутором замаячили скирти. (...)

— Діду, чого про мене кажуть — дивак?

— Невстріливий, значить, дивний єси. — Прокіп двома пальцями, як щипцями, ухопився за ніс і висякався так лунко, що аж коні побігли. — Хто ж ото таке патякає? — спитав перегодом.

¹ *Забейкатися* — тут: забруднитися.

— Дядьки на вигоні.

— Ет, фармазони¹... Ти їх не слухай. — Помовчав. А далі: — Воно, звичайно, правильно. Завзяття в тебе обмаль. Усе чогось у землі порпаєшся. А треба — у людях. Та отак побіля них, отак... Того — ліктем, того — почотом... Гульк — уперед вийшов. А першого не перечепиш, бо не доженеш. О!

Олесь винувато підсьорбує носом.

— Діду, чому дятел шишки їсть, а щука — пліточок?

— А то вже хто якого поріддя.

— А я не забрав у дятла шишки, — хвалиться Олесь.

— І вірно. Навіщо вона здалася. Це як путнє щось побачиш — дощечку, скажімо, або гвіздочок — тоді бери.

— Навіщо?

— Пригодиться.

Коли набирали солому, дід часто сповзав із скирти, нанизував солому на різняки й гуцав так, що аж ліса скрипіла.

— Товчи, онучку, гніти! — хекав. — А я ще якийсь навильник скину. — І знову дерся на скирту.

Спочатку Олесь надолужував, потім заморився й сів.

— Навіщо стільки беремо?

— Як навіщо? — озвався з п'ятьми Прокіп. — Це ж собі, а не тещі. Хе-хе! Ти знаєш, що таке теща? Ні? Підростеш — узнаєш. Клята баба.

— А якщо коням важко буде? — своєї Олесь.

— Нічого. Зате нам легко. Натопив — і вилежуйся собі на печі. Ти відпочинь, а тоді ще пострибаєш. Воно ж таки груз.

Поверталися додому в темряві.

Ліпив мокрий сніг, припорошуючи білим конячі спini. Прокіп хльоскав батою і лаявся. А Олесь сердито сопів у нього над вухом і підбивав руку. Замахнеться Прокіп гарненько, цьвох — і мимо.

— Не бий, — благає Олесь. — Бачиш: важко.

Прокіп зітхнув і, намотавши батога на руку, щоб не згубить, обернувся до Олесь.

— Ось послухай, дурнику, що я тобі скажу. Слухай і на вус мотай. Тут, на землі, не бити не можна. Тут не ти, так тебе одрепають ще й плакати не дадуть.

¹ Фармазони — тут: вигадник.

Подався вперед і, обдаючи Олеся прілим духом давно не митої бороди, захарчав у саме вухо:

— Пойняв?

Олесеві зробилося сумно. Закортіло швидше туди, у село, де сніг плете навколо електричних ліхтарів густі рожеві сіті й привітно світяться вікна в хатках.

Попереду білою стіною підвівся бір. Він уже не гув і не шикав на коней.

— Мовчить, — тихо сказав Олесь.

— Снігом забило, — пояснив Прокіп. — Вітер гілля не зрушить.

Дома Олесь не став дожидати, доки дід з матір'ю скідають солому, швиденько роздягся й поліз на піч. Через деякий час у сінях загримали чобітьми, загомоніли.

— Ото ж я й кажу, — говорив дід, — неглемедза він у тебе, Наталко. Дивак... Затопчуть його... Бо воно ж як деревце в пагоні...

Потім дід увійшов до хати, заглянув на піч.

— Змерз, онучку? А ти ножки — на черінь¹, а зверху — кухваєчкою...

Олесь глибше зарився в подушку й тоненько заскімлив. Прокіп підняв брови сторчака.

— Он диви, чого це він розприндився?

— Геть, не займайте його, — сумно обізвалася мати з хатини. — Їжте вже.

— А хіба я що? — мимрив Прокіп. — А йому нічого такого й не казав...

Він їв швидко, винувато витріщав очі, плямкав тихіше, ніж завжди, і губив крихти в бороду.

Олесь непомітно для себе заснув. А вночі крізь сон благав матір розповісти казку про Івасика-Телесика, злякано зойкав, коли відьма гризла дуба, і радо сміявся, коли гусиня взяла Івасика на свої крилята. Удосвіта знову загули на морозі сосни й закричали півні на горищах. Народжувався новий день.

1. На уроці малювання Олесь зобразив

- А** горщечок
- Б** карасика
- В** дятла
- Г** щуку

¹ Черінь — площина над зводом печі, на якій сплять, сушать зерно та ін.

2. Словами *Завзяття в тебе обмаль. А треба — у людях. Та отак побіля них, отак... Того — ліктем, того — почотом... Гульк — уперед вийшов* Олесь повчає

- А мати
- Б Матильда Петрівна
- В Федько Тойкало
- Г дід Прокіп

3. Прочитайте речення.

*Зачувши людину, дятел перестав цюкати, повів **гартованим** дзьобом з боку в бік і націлив його на Олесь.*

Синонімом до виділеного слова є прикметник

- А гарний
- Б гострий
- В тренований
- Г великий

- 4. Розкажіть про дитинство Гр. Тютюнника.
- 5. Доведіть, що твір Гр. Тютюнника «Дивак» є оповіданням.
- 6. Знайдіть у тексті оповідання вислови *вчитися через пень-колоду та їхнього полку прибуде*. Поясніть їхнє значення.
- 7. Що вказує на любов Олесь до природи, коли описується його дорога до школи? Про кого найбільше він дбав, повертаючись додому з дідом Прокопом? Про яку людську рису свідчить така поведінка хлопчика?
- 8. Чи справедливо, на вашу думку, учителька поставилася до Олесь? Чи можна покидати клас без дозволу вчителя?
- 9. Знайдіть описи природи в оповіданні «Дивак» і виразно прочитайте їх. Які художні засоби (тропи) точно й коротко передають красу довкілля: дерев, снігу, птахів, бору, річки?
- 10. Чи згодні ви з тим, що Олесь називали *диваком*? Що у вас є спільного й відмінного з цим хлопчиком? Ким за професією може стати Олесь у майбутньому?

- 11. Поділіть оповідання на чотири частини, доберіть до кожної з них заголовки й запишіть їх у зошит.
- 12. Складіть план характеристики Олесь, використавши в ньому слова: *вік, портрет, вчинки, ставлення, уява, поведінка* та ін.

- 1. Напишіть власне закінчення оповідання Гр. Тютюнника «Дивак» (*до 1 с.*).
- 2. Вивчіть напам'ять уривок з оповідання «Дивак» від слів: «...Олесь уявив собі, як гарно зараз у лузі, і побіг у верболози» і до слів: «...і став чека-ти, доки випустять школярів» (*за бажанням*).

МИКОЛА ВІНГРАНОВСЬКИЙ

(1936–2004)

Микола Вінграновський — відомий український письменник, кіноактор і кінорежисер. Народився на *Миколаївщині*, дитинство майбутнього митця було затьмарене війною.

Навчався в Інституті кінематографії, а потім працював на Київській кіностудії.

М. Вінграновський відомий як автор творів для дітей. До речі, він писав і прозовою, і віршованою мовою.

М. Вінграновському присуджено Державну премію України ім. Т. Шевченка (1984) за твори для дітей, зокрема й прозові — повісті «Сіроманець», «Первінка» та ін.

Пропонуємо вам прочитати захопливу повість «Сіроманець» про дружбу тринадцятирічного Сашка з вовком... Справжнім вовком Сіроманцем!

СІРОМАНЕЦЬ

Повість
(*Скорочено*)

Уночі прийшла осінь, і вовк хмукнув на сизий лист ожини, хмукнув і сказав: «Ого-го!» Тоді він підняв лапу й лапою вмився. Промив очі, пострушував із себе листя, послухав свист синиці й знову ліг.

«Далеко, — сказав він собі. — А навіщо?»

Потім вовк заспівав. Він співав тихим старим голосом, і така дорога лежала за ним, що аж за Одесою та за Єгиптом виднілася кожна бадиллина. Вовк лежав між грибами, очима в поле, і над ним по листочку опадав ліс.

Звали його Сіроманцем, і він був найстарішим вовком у світі. Усе своє Сіроманче життя він водив зграю. Молоді вовки з лісів і яруг мріяли пройти в нього бойову вовчу стратегію й тактику. Він снівся молодим вовчицям. Не один кінь із передсмертним кривавим хрипом падав на траву чи на сніг од зубів Сіроманця.

Його проклинали конюхи та пастухи. Коли ж нічого було їсти й вовк пересиджував день або й три на болоті чи в чагарях, то й згря сиділа позаду нього, кусаючи себе за хвост. (...)

Тепер, на старість, вовк осліп. Бурхлива темнота зацарювала в його очах. Один лише нюх водив його по світу, і кашляти вже почав. І снівся йому щонаочі єдиний сон: срібні очі постріляних вовчат, постріляні

вовчиці з білими зубами в землю, і снівся він собі сам, утікаючи лісом по білій воді. Свистіла вві сні синиця, хропли миші в норах, і здалеку запахло кіньми. Сіроманець здув прилиплий до носа листок, устав і пішов на кінський той запах.

За лісом при горі-долині миготіло село. Від села охляп¹ на коні їхав Василь Чепіжний. Кінь крутився під ним, харапудився, але Василь бив його прикладом рушниці по заду, і кінь віз його далі.

Сіроманець похлебтав з калюжі води, лугом відбіг від лісу та від дороги, заліг за копицею сіна. Нанюхав у сні кілька мишей, підснідав ними й знову виструнчив носа в спину Василя Чепіжного та його коня.

Чепіжний в'їхав конем у мокрий ліс. Сіроманець поволеньки на старих своїх лапах рушив за ними.

Чепіжний наставив вуха на лісову невідомість, сплигнув з коня, перекинув рушницю з руки в руку, повів коня стежкою, вивів його на галявину, прив'язав до сосни, а сам відійшов і заліг у ямі.

Сіроманець заліг і собі позаду Василя Чепіжного та його коня. Вітер дув Сіроманцеві в ніс. Вітер гостро пахнув конем, але між конем і Сіроманцем лежали Чепіжний та його рушниця.

Щось хряснуло в соснах! Василь зняв картуза й задихав у нього.

Кінь затрусився, застриг вухами й ліг на землю.

— Не лягай! Не лягай на землю! — зашепотів коневі Василь Чепіжний. — Устань! Устань і пахни!

Знову щось мокро хряснуло в лісі. Рушниця в руках Василя Чепіжного сіпнулася на той хряскіт, око завмерло на мушці.

Кінь не вставав, дрібно тремтів, падали краплі на нього, і від кожної краплини він здригався, як від пострілу. (...)

Свиснула синиця, її порожній осінній свист не сподобався Чепіжному. Посіяв дощ. Чепіжний одягнув картуза й ліг. Так вони й лежали: кінь, Чепіжний, а поза ними вовк.

Вовк звівся на лапи.

Не встиг Чепіжний ойкнути, як вибита з його рук рушниця полетіла в кущі, і Сіроманець задихав йому в покраплену дощем горлянку.

Скочив на ноги кінь, хилитнув сосною, заіржав, відірвався, повалив один кущ, другий. Сіроманець побіг, було, за ним, проскочив галявину, але повернувся до Чепіжного. Чепіжний світив сірник по сірникові, задкував лісом від Сіроманця, відмахнувся патронташем, ускочив у болото, у воду, у мочарі² — Сіроманець спокійно йшов за ним.

¹ *Їхати охляп* — без сідла.

² *Мочарі* — багно, трясовина, драговина.

— На, на, усе, що хочеш, на! — викидав під ніс Сіроманцеві Чепіжний із торбини: хліб, бринзу, патрони. Сіроманець загнав Чепіжного по шию в озеро й сам сів на березі.

Перед оком Чепіжного на воді тихенько кипів осінній дощ, за осокою сірів Сіроманець.

— Замерзаю! — кричав Чепіжний крізь дощ над водою. — Пропаду! Пропадаю! Гав! Гав! Гав! — загавкав Чепіжний до Сіроманця й люто рушив з води на нього. — На мене — їж! Жери мене! Зжери мене, як ти з'їв мою козу Восьмого березня! Я перебив твою зграю й вовченят перебив, я!

Чепіжний вигрібся на берег, плюнув у руки й кинувся на вовка. Сіроманець збив його своїми старими грудьми назад, у воду (...).

Прилетів вертоліт. Порозганяв на вигоні курей і сів перед вікнами села — Сашко побіг і собі подивитися. З вертольота вилізло шестеро дядьків із рушницями та патронташами, до них від контори почвалав з обмотаною шиєю Василь Чепіжний.

— А ви думали — що?! — бухикав щасливий Чепіжний. — Він причаївся тут, у нашому лісі, до ранку держав мене по шию у воді, мало я дуба не врзав! А тут ще зуб розболівся... Коли б не зуб, то я сам би перегриз йому горло! Я вже йому й коня прив'язав до сосни, коли ж чую: на рушницю мою хтось тільки плиг із кущів, мах — і рушниця летить, наче її й не було в моїх оцих-о руках! Дивлюся, а він уже стоїть переді мною, як грім. Зуби не зуби, а метрові кілки затесані, язичище горить, як черінь, і пахне від нього кров'ю. Тоді він лапою обмацав мої кишені, зняв з оцієї ось шиї торбу з хлібом і каже, прямо-таки так і каже: «Руки вгору!» Що робити? Піднімаю. Стою. Злякався. Він облизався й гарчить далі: «Кажі спасибі, що я сьогодні не голодний. Але затям: доїм усіх ваших коней, візьмуся тоді за вас і ваших дітей, а тебе, Чепіжний, першого з'їм! Марш з мого лісу!» Я задки-задки, руки болять, дощ у рукави наливається, отак і відступаю, а він іде, хліб мій жує, пожує та виплюне — не голодний! Дивлюся: позаду мене вода, озеро.

Хотів я озеро обійти, дорогою задкувати, так він до мене тільки — плиг! Та лапою по морді мене тільки — ляс! «Лізь, — каже, — у воду, Чепіжний, бо з'їм, хоча я сьогодні й не голодний». Що робити? Лізу. Стою по шию. Руки над головою, рукави повні дощу, ллється, одним словом, вода згори й зсередини, кругом вода. А він сідає на б́ерезі, обмотується хвостом і починає, ви вірите, співати «Закувала та сива зозуля»...

— Може б, вам, Василю Дмитровичу, лягти, ну, не в лікарню, а так десь удома та відпочити? Півночі простояти по шию у воді — так і до пропасниці недовго... — сказав хтось із мисливців.

— А що, я щось не те сказав? — визвірився Чепіжний. Потім пожував шнурка від вуха шапки (сьогодні він був у шапці), трохи заспокоївся. — Правда, я зранку добряче випив, та як і не вип'єш після такого потопу?

Сашко бачив, як біжать від своїх хат Шевчук з Побігайлом, вимахують рушницями й просто руками, підбігають до гурту, і вся ця рушнична армія заходить у контору. (...)

«Тепер пропав Сіроманець!» — подумав Сашко, і йому стало сумно біля цього пуголовка. На подвір'ї стояв «газик»: батько приїхав на обід. Мати з рушником через плече зливала батькові на руки.

— Тату, прилетіли!

— Хто, синочку?

— Аж з області. Може б, ти зараз сходив до них і що сказав? По Сіроманця прилетіли! А це ж то нечесно — він один, а їх онде скільки! Тату, вони з дядьком Чепіжним у конторі, сходи!

— А що їм тато може сказати? — мати подала батькові рушник.

— Як то що? — здивувався Сашко. — Тато — голова колгоспу! (...)

— Та не знайдуть вони Сіроманця, синочку. Сіроманець — найхитріший вовк у світі, — сказав тато.

— А зграю його ж перебили й вовченят! Сам дядько Василь премій за вовків отримав стільки, що аж чорного мотоцикла купив.

— А ти, Сашко, забув, — обізвалася від столу мати, — скільки Сіроманець коней та овець переїв?

— Скільки? От скажи, тату, скільки?

— У нашому колгоспі — нічого. Правда, козу дядька Чепіжного...

— Так, — паленів Сашко, — козу з'їв. Бо дядька Чепіжного Сіроманець не любить. Дядько Чепіжний на нього ями копає по лісосмугах. А коли пропала вівця, то всі звернули на Сіроманця. А Сіроманець її в очі не бачив. (...)

До школи Сашко ходив далеченько. До школи була й дорога, нею ходили всі, хто хотів, а Сашко ходив стежкою, лісом. Лісом, потім трохи полем, за полем починався райцентр, а в ньому скраєчку стояла Сашкова триповерхова біла школа.

Сашко пройшов ліс, вийшов у поле, як почув стрекотіння вертольота: півколом, низенько над лісом він летів на Сашка. Сашко чи злякався, чи що, але сів на землю й прикрився портфелем: над Сашком пролітало однооке обличчя Чепіжного, воно швидко летіло туди, у степи, у яри, за Буг, до лиманів, Сіроманцеві на погибель.

Того дня до школи Сашко не пішов. Він повернувся до лісу, пригарбав листям портфель, щоб не носитися, подивився на срібне павутиння на сучках, на павучків, заліз рукою в низеньке порожнє чиєсь гніздечко, пошарудів у гніздечку опалим листям і — куди б це його піти? — подався до яру. (...)

Вечоріло. Сіре повітря між вечором і ніччю текло собі яром до лісу, і в такому повітрі над Сашком летіла чи то сорока, чи інший хтось. Сашко поплентався до лісу по портфель. Проминув сосняк, пішов дубиною; у дубині вечеряли дятли, наїдаючись, видно, на зиму. Ще по дорозі провів рукою по ліщині, намацав горішок, кинув на зуби: горішок сухо стрельнув під зубами; гойднувся листок на березі, наче подумав, падати йому сьогодні чи почекати краще до завтра.

Раптом Сашко відчув, що хтось дивиться йому в спину: за дубом хтось стояв! «Піти глянути чи не йти? А може, воно звір який та ще вкусить? — завагався Сашко. Але вирішив: — Чого це я стану його боятися? Піду гляну».

За дубом стояло теля. Відбилося, мабуть, заблудило, не знає, куди йти.

— Що, дурнесеньке, страшно?! І їсти хочеш? Ото не треба блудити, — Сашко підійшов до теляти, хотів було почухати за вухом, але рука завмерла: перед Сашком стояв вовк. Сіроманець. Сашко за-дерев'янів. Сіроманець тим часом обнюхав його з ніг до голови, лизнув по куртці гудзика й ліг на листя. Сашко потроху відторопів, прийшов до тям та сам сів навпочіпки біля Сіроманця. Вовк потягнувся до нього мордою й ще раз лизнув Сашкове коліно.

— Так от ти який лизунчик, а ще Сіроманець, — сказав Сашко й погладив Сіроманцеві шию, почухав під горлом. Сіроманцеві це, видно, дуже сподобалося, ніхто його так приємно не лоскотав, і він по-вовчому сказав Сашкові: «Ще!»

— А за тобою ж погналися по степах на вертольоті — даром бензин палять! — засміявся Сашко. — А ти ось тут, біля мене! Ти й не подумав тікати, бо ти в мене розумний, вовчику. Пиріжка з печінкою хочеш? (...)

Пиріжки з печінкою вовк, видно, любив з дитинства, бо ковтнув, навіть не пожувавши.

— Я тобі завтра ще принесу, — сказав йому Сашко, — завтра в мене неділя, увесь день — наш! Але ти мені дивися: з лісу не виглядай. Чепіжний думає, що ти втік із нашого лісу, нехай так думає...

Сіроманець провів Сашка до узлісся, потерся об Сашкове плече й так стояв, аж доки запах його нового товариша не ослаб у глибині темного листопадового вітру. (...)

Чепіжний скаржиться дружині на сільських собак і на свого пса Геракла, що вони не виконують покладені на них обов'язки, вони навіть «котів бояться». Тому він їде на мотоциклі до Києва й купує Вовкодавиху, яка скоро має привести щенят.

Сашко задихався й заморився — більше години вони бігли із Сіроманцем лісом до глинищ. Ті глинища були покинуті в яру давно. Ніхто не навідувався до них роками. Ще після війни люди возили звідти глину на хати: світло-жовту, червону, брали й білу. Але то було давно. Тепер глинища позаростали шипшиною, глодом, усім колючим, що тільки росло на світі. Туди й привів Сашко Сіроманця.

— Будеш отут жити. Тут тебе ніякий Чепіжний не знайде.

З глиняних глибоких нір дихало вогкістю та пусткою. Сашко вибрав підходящу для Сіроманця нору, розчистив її трохи лопатою, нарвав пирію, настелив, ліг сам.

— Тепло й тихо, і на голову не буде капати.

Сіроманець заліз і собі, обнюхав стіни, сів поруч із Сашком.

— Поки поживеш тут. А далі будемо думати. Треба, щоб минув якийсь час. Потроху-потроху я підготую батька, щоб ти перейшов жити до нас додому. Чого ти сам будеш тинятися? Зграю твою перебили, залишився ти сам, справді, як вовк, — будеш жити в нас. На харчі я тобі зароблю, сяду на все літо на трактор — от тобі й харчі, ще й залишиться! Не треба, Сіроманцю, лише падати духом. А житимеш у нас — Чепіжний тебе пальцем не торкне. (...)

Глибоко в лісі, у тернових чагарях, Чепіжний із Побігайлом і Шевчуком викопали яму-пастку для Сіроманця.

Для Сашка настали дні щастя й тривоги. Сіроманець проводжав його лісом до школи, зустрічав його на узліссі. Одного дня Сашко відкрив, що Сіроманець сліпий. Він показав вовкові кольорові малюнки різних звірів у журналі «Натураліст»: Сіроманець дивився кудись у просторінь, в одну точку. Сашко поводив журналом перед його очима — ніякої уваги. Сашко підняв над головою яблуко:

— Ну подивися, що це в мене в руці, подивися! — Вовк ліг на землю й тихо заскімлив. — Ти що, вовчику, не бачиш, ти сліпий? — Сашко провів рукою по очах Сіроманця — той не змигнув. Лизнув лише Сашкову руку. — А як сніг упаде, стане видно твої сліди, що тоді? Живи в глинищі й нікуди не виходь. Сьогодні я поговорю з батьком. (...)

На другий день Сіроманець Сашка не зустрів. Даремно Сашко й гукав його, і шукав сліди на снігу. Сашко побіг до глинищ.

У глинищах і біля вовчої нори сніг лежав чисто. Сашко заліз у нору — цієї ночі Сіроманець тут не ночував. «Злякався снігу й утік, де сніг ще не впав і де його мало знають, — подумав Сашко. — Та, мабуть, добре зробив, і харчуватися ж треба... А тут ще батька нема, як на зло...» (...)

Сашко проснувся від собачого лементу.

— Мамо, що там таке?

— Сіроманця спіймав дядько Василь. Упав, бідненький, таки в яму...

— Як?!

Біля контори на возі лежав зв'язаний Сіроманець. Шевчук і Побігайло зосереджено курили, кидаючи на Сіроманця значущі погляди. (...)

Сіроманця повезли до кузні. Дядько Василь відчинив двері й сказав: — Отут перележить, коли не хотів у лісі.

Вони поклали Сіроманця на драбину й віднесли в кузню. Падав тихий, упокоєний сніг, на горбі темнів ліс. За хатою плакав Сашко.

Зімлілий вовк лежав у кузні на драбині біля горна. Зі стелі крізь старі щілини на нього сіявся іній. Вовк розкрив рота під іній, і йому стало легше дихати. «Ну і ну, — сказав собі вовк. — Дожився».

Він поверухнувся замотузованими лапами, понюхав молоток біля ковадла й наче заснув.

Тієї ночі собаки подуріли: навіть Геракл завивав так, що йому темніло в очах. Деякі, боячись завивати в самотині, зібралися в гурти й хором, у п'ять-шість голосів, дали такий концерт під вікном хати Чепіжного, що він вискочив на сніг у кімнатних капцях на босу ногу, схопив весло й кинувся розганяти співаків. Тікаючи, хор з переляку взяв на октаву вище — у Чепіжного залящало в вухах.

— Сіроманця зачули, герої? Чи, може, безталання своє, аби ви мені виздихали всі підряд!

«У-у-у!» — з усієї сили із сльозами на очах затяг від сараю Геракл.

— Соліст-одиночка, і ти ще мені? — замахнувся веслом Чепіжний. — Погибелі на вас немає!

Геракл, рятуючись, заліз у ринву, Чепіжний затарабанив по ринві веслом.

Сашко все те бачив і чув: він сидів на підвіконні в темній своїй кімнатці.

Чепіжний присів біля клітки Вовкодавихи. Блимнули з п'їтьми її вогкі очі, очі її дітей на свіжій соломі, Чепіжний довго дивився на них, підняв ногу, зняв капця, витрусив сніг і сказав:

— Чули, якої тепер співає Сіроманець? Доспівався. Десятому закаже!.. Ви ж мені дивіться — ростіть, бо все може бути, ще оно кабани й лосі..

Чепіжний устромив у засніжений човен весло, рипнув дверима, ліг. З подушки йому в голову вила сільська собачня.

Сашко вийшов у коридор, намацав татові валянки, уліз у них, наче провалився в воду, накинув кожушок, тихо прочинив і зачинив за собою двері, пішов подвір'ям до груші: на груші на сучку висів садовий ніж — тато забув його, коли восени підрізавав пагілля. Сашко зняв ножа, пригнувся під вікнами, щоб тато з мамою, чого доброго, не помітили, і вибіг на вулицю.

Повалило снігом, потонули в ньому хати й дерева, невидима собачня потягнула свої зморені голоси по своїх домівках.

Сашко прямував до кузні. Кілька разів падав, провалювався по груді, у валянки набилося снігу.

Біля кузні оглянувся на білий глухий світ, прислухався, засунув шапку в кишеню, — щоб не злітала з голови та щоб зайвий раз по неї не нагинатися, — і підійшов до дверей. На дверях висів не замок, а замчище — так постарався Чепіжний.

Вовк розплющив очі й заводив носом.

— Сіроманцю, це я, Сашко! — почувся вовкові з того боку дверей. — Замок, горе мое! Попалися..

Сашко обійшов кузню — ні вікна, ні віконця. На причілку кузні ріс берест: обліплений снігом, берест злився з усім білим навколишшям, і Сашко відразу його не помітив. Берест ще дуже давно поклав на плоский дах кузні своє гілля, і так вони разом із кузнею доживали віку.

Сашко скинув на сніг кожушину, хукнув у долоні, ще раз оглянувся, поліз на берест. Лізти не давали татові валянки, чіплялися за гілки, не згинались у колінах. Тоді Сашко махнув однією ногою, другою, валянки попадали біля кожушка в сніг, поліз босий. Лізти було невисоко, і нараз він опустився на засніжений дах кузні. Руками, ногами розгорнув сніг, колупнув ножем інтернітину¹.

¹ Інтернітовий — виготовлений із заліза.

На вовка зі стелі посипало снігом, вовк завовтузився, зітхнув і затих. Сашко працював, і вже за кілька хвилин на нього зсередини кузні глянула темінь.

— Готово! — прошепотів він у темінь. — Плигаю! — Сашко бухнувся біля голови Сіроманця.

— Де ти тут? Нічого не бачу, хоч око виколи!

— Хох! — сказав вовк.

Сашко став на коліна, почав обмацувати темінь, наткнувся добряче лобом на ковадло, і вже Сіроманець щімко задихав Сашкові в обличчя.

Сашко обійняв обома руками вовка за шию.

— А ти думав як? Ти думав, що тобі кінець, Сіроманчику, ну скажи, думав? Не кінець, давай сюди лапи!

Захрумкотіло під ножем мерзле мотузаччя, тріснув під ножем брезентовий пояс, яким Сіроманець був прив'язаний за горло до драбини, і вовк звівся на замлілі лапи.

— Ти, головне, не бійся. Як тільки завтра відчинять двері — кидайся прожогом, напролом. Бо витягти тебе через оцю діру в стелі я не можу... Найголовніше — кидайся й лети скільки сили, щодуху до лісу... Прощай, вовчику, я пішов, бо Чепіжний, він такий, може сюди прийти й серед ночі, подивитися, як тут і що... Як будеш живий, не забувай мене, я тебе ніколи не забуду. Прощай! — Сашко ще раз обійняв Сіроманця, той лизнув Сашкові руку, щоку...

Сашко підняв драбину, приставив її до стіни й поліз у діру. Виліз на дах, обережно відштовхнув драбину назад у кузню, заклав дірку інтернітом, — усе як і було, — спустився берестом на землю. Швидко витрусив із валянок сніг, узувся, накинув кожушину й побіг, як міг, крізь білу снігову глибінь додому. (...)

Сашко навшпиньках зайшов у свою кімнату, хутко ліг, заплющив очі: у синьому океані біля Сашкової хати повз голу грушу пропливали білі айсберги. На одному під пролітаючими птицями сидів вовк і махав на прощання Сашкові лапою.

Уранці перед конторою сів вертоліт. Сашкові він дав про себе знати в повітрі, і Сашко був на ногах. З вертольота вийшло двоє чоловіків у білих халатах, з носилками.

— Зловився! — дихав морозом Чепіжний. — Стільки років пильнував я його, посивів і серце зірвав на ньому! — Чепіжний був урочистий, і його буряковий кулак грізно здіймався над фланелевими снігами.

Прихурчав мотоцикл. З мотоцикла в білих шоломах зійшло двоє хлопців, і передній став обкладувати Чепіжного фотоапаратом. (...)

— Вибачте, Василю Дмитровичу, і не звертайте уваги на цей мікрофон, але декілька слів для нашого районного радіо та для газети.

Чепіжний узяв мікрофон, подивився на нього, як на недоспілий баклажан, і сказав:

— Зловлений у тернових чагарях за Івановим яром останній у нашому районі, а незабаром і у світі вовк Сіроманець. — Чепіжний набрав повітря. — Це не казка й не легенда. Сіроманця спіймано. Ми можемо лише пожалкувати, що його спіймано так пізно. Тепер ми й наші кози з кіньми можемо бути спокійними. Вовк Сіроманець ще під час свого дитинства був лютим звіром, він водив тьму-тьмущу зграй, перевів сотні тисяч нашого поголів'я, а в останні часи почав підкрадатися до наших посівів, толочив, припустімо, ячмені й пшеницю...

— Василю, і тобі не соромно отаке городити, — жалісно подивилася на Чепіжного сторожика баба Маня.

— Так я ж для газети, — швидко, пошепки проговорив Чепіжний. — (...) Я особисто зобов'язуюся, якщо треба, двічі на рік (...) завозити Сіроманцеві на мотоциклі в область у зоопарк стільки м'яса, скільки він з'їсть за добу... Я знову жалкую про пригнічений теперішній вовчий стан, але що поробиш? Усіх його, Сіроманчиних, ще не вловлених товаришів чекає нерадісне майбутнє як на наших земних материках, так і на інших планетах!.. (...)

До кузні вийшло старе й мале. Чорніли в снігу шапки малечі, сумно перемовлялися тітки в плюшевих напівпальтах; собачня зайняла позиції поближче до своїх хат, наче щось відчувала, моторошно оглядаючись навкруги.

— Біжіть, хлопці, та розженіть цю капелу, — звернувся Чепіжний до малечі, показуючи ключем на собак. — Жити всю ніч не давали!

Чомусь ніхто не побіг, навпаки, усі підсунулися ближче до кузні. Білі дяді з вертольота поклали носилки на сніг, а самі приклалися вухами до стіни — слухати вовка.

— Ти ба, що зима поробила: вічка в замку не видно, — уставив Чепіжний ключ у замок. Довго копирсався в нім і так і сяк. — Не відчиню. Треба збивати ломом.

Сашко, зиркаючи на кузню, ходив по подвір'ї, наче чогось шукав, заглянув у криницю, потрусив засніжену грушу, знайшов у кишені морквину, став її гризти.

Чепіжний розмахнувся ломом — і замок відвалився йому під чобота. Чепіжний відкинув лома, викашлявся й відчинив двері.

«Що таке? Де вовк? Чому він не вибігає?» — Сашка кинуло в жар. Ті двоє в білих халатах узяли носилки й слідом за Чепіжним зайшли в кузню.

«Що таке? Що таке? Може, він здох чи злякався? — горіло в Сашковій голові. — А може, уночі він стіну прогриз у кузні чи підкопався під фундамент і втік?»

Раптом із кузні вискочили ті двоє в білих халатах, без носилок, вискочили й кинулися тікати:

— Тікайте! Вовк!!!

Тітки, малеча, дядьки не встигли до ладу гаразд нічого зрозуміти, як, рачкуючи, з кузні виповз сам

Чепіжний. За ним поволеньки йшов вовк. Чепіжний зарачкував уліво, потім управо, вовк дихав йому на шапку. Чепіжний загарбався головою в сніг і вкляк. Усі тікали: мале плакало, старе кричало, підхоплювало малечу на руки, бігло, губило в снігу шапки й рукавиці...

Вовк знехотя перескочив через Чепіжного й невеликими стрибками завернув поза кузню до тихого лісу.

Кореспондент проклацав фотоапаратом усю цю історію від початку й до кінця та, коли вовк загубився в снігах, розреготався...

— Що там таке, синочку?

— Тату, Сіроманець утік!!! Дядько Чепіжний плаче — не плаче, а реве!

— Заводьте вертоліт! — кричав Чепіжний, випльовуючи сніг.

— Ігоре! Іване! По рушниці! Далеко не зайде — сніги! Заводьте вертоліт!

Чепіжний залетів у своє подвір'я, підгилив спантеличеного Геракла, забіг у хату, схопив рушницю.

Скреготів вертоліт; важко, з підсапом, бігли до нього Шевчук з Побігайлом.

— Доженуть вони його, тату, чи ні? А вовк у сніг заритися може, доки вони пролетять, і пролежати в снігу до темноти?

— Ти говориш, синочку, наче ти із Сіроманцем за однією партою сидиш, — сказав тато.

— Сидіти-то я не сиджу, а Надія Петрівна каже, що треба оберігати не тільки воду, повітря та ліс, а і звірів... А вовка я, може, люблю, тату! — Сашко став на лижі й пішов до школи. Над ним і вовчим слідом від кузні пострекотів вертоліт. (...)

Сашко проковзав галявиною повз дуби на біле поле, білим полем доходив до школи, як вилетів над лісом вертоліт, полетів на село, по-

тім чомусь розвернувся й полетів своїм животом на Сашка. Вертоліт почав знижуватися. Сашко сів на сніг. Вертоліт здув із Сашка й шапку, і шарф, мало кожущину не зніс, обзавірюшив, піднявся та полетів.

— Син нашого голови! А я думав — вовк... — У Чепіжного сіпалося око.

Учителька Надія Петрівна ввійшла в клас:

— Добрий день! Сідайте... Сашко, це правда, що з вашого села сьогодні втік із кузні Сіроманець?

— Утік, — відповів Сашко й сів. (...)

— Діти, де живуть вовки?

— У лісі, — хором відповів клас.

— У лісі. Правильно. А от ти, Сашко, ходиш лісом до школи. Невже тобі немає асфальтової дороги?

— Надіє Петрівно, — важко підвівся Сашко, — хай нею ходить хто хоче, а я люблю лісом.

— От скажи, Галю Грушецька, про що я розповідала на минулому уроці?

— Про Індію. Про тигрів-людодів, — тонким, як ліщина, голосом відповіла над головою Сашка Галя Грушецька.

— А в нас тигрів немає! — скинувся Сашко. — І ще ви говорили, Надіє Петрівно, що звірів треба оберігати... А я вовків не боюся, бо якраз на тій моїй стежці до школи я нікого не боюся.

— Чому? — спитала Надія Петрівна.

— А тому.

— Мусиш бути, Сашко, чемнішим.

— (...) Вибачте.

Сашко подивився на біле вікно, на біле небо, з якого наче й ніколи не гримів грім, і ластівки не літали по ньому, і запитав:

— А коли діти, приміром, такі, як ми, залишилися після війни без батьків, то їх держава врятувала?

— Так, — сказала Надія Петрівна. — Держава дала їм дитячі будинки, школи, харчі, одягу.

— А тепер людям старим? — домагався Сашко.

— Наче ти не знаєш, Сашко! — скрушно відповіла Надія Петрівна.

— А якщо хто осліп?

— Чому ти про це запитуєш? — насторожено підійшла до Сашка вчителька. — Відповідаю: держава посилає таких людей, ну, наприклад, в Одесу, у знамениту на весь світ лікарню імені Філатова. (...)

Сашко й Галя Грушецька йшли світлим лісом додому: на одній лижі човгав Сашко, на другій — Галя.

Унизу маленькими чорними стовпчиками по асфальтовій дорозі плентався гурт школярів.

З лісу хотів, було, посвітити місяць, але не встиг: пішов сніг на сніг. До лиж стало налипати, і Сашко сказав Галі Грушецькій:

— Знімай лижу, налипає, візьми на плече. Будемо брѳохкатися. Пройшли, пройшли й стали. (...)

— Давай постоїмо, — сказала Галя Грушецька. — Важкувато. (...)

Сонний ліс тихо спав у таких, як і сам, сонних снігах.

— Що то, глянь — хтось іде! — чужим, не своїм голосом сказала Галя Грушецька.

Від села полем до яру сунуло шестеро душ людей, за спинами темніли якісь клумки, у руках угадувалися рушніці.

— У засідку на Сіроманця. Дядько Чепіжний хоче, видно, добряче змерзнути... Так їх Сіроманець у лісі й жде: нате мене, уже бийте, бо шкода мені ваших носів — можуть повідмерзати в лісі!..

1. По ночах Сашкові снилися

- А** ліси
Б вовки

- В** айсберги
Г глинища

2. У селі головою колгоспу був

- А** Василь Чепіжний
Б Олександр Степанович

- В** Побігайло
Г Шевчук

3. Установіть відповідність.

Герой (героїня) твору	Слова
1 Сашко	А — Сіроманця зачули, герої? Чи, може, безталання своє, аби ви мені виздихали всі підряд!
2 Олександр Степанович	Б — А як сніг упаде, стане видно твої сліди, що тоді? Живи в глинищі й нікуди не виходь.
3 Василь Чепіжний	В — Та не знайдуть вони Сіроманця... Сіроманець — найхитріший вовк у світі...
4 Надія Петрівна	Г — ...не звертайте уваги на цей мікрофон, але декілька слів для нашого районного радіо та для газети. Д — ...держава посилає таких людей, ну, наприклад, в Одесу, у знамениту на весь світ лікарню імені Філатова.

4. З яких слів Василя Чепіжного під час першої зустрічі із Сіроманцем стає зрозуміло, що він недобра людина?

5. З чого видно, що тварини відчувають добрих і лихих людей, ставляться до них по-різному?

6. Про вдачу Сашкового батька читач дізнається з описів зовнішності й учинків чи з його розмов? Охарактеризуйте цього героя.

7. Знайдіть опис Сіроманця й прочитайте його. Як ви вважаєте, цей опис характеризує вовка як позитивного героя чи негативного? Чому?
8. Прочитайте інтерв'ю Василя Чепіжного для районного радіо й газети. Чи справедливе зауваження йому зробила баба Маня?
9. Який момент у прочитаній частині повісті найбільш емоційний та напружений?
10. Який художній твір із зарубіжної літератури розповідає про хлопчика, який не боявся хижих звірів, а, навпаки, дружив з ними? Чи є в ньому люди, схожі на Василя Чепіжного?

11. Перекажіть сцени зустрічі Василя Чепіжного та Сашка із Сіроманцем.
12. Випишіть із першої частини повісті найкрасивіший опис природи (пейзаж) і визначте в ньому порівняння, епітети й персоніфікації.

1. Прочитайте другу частину повісті М. Вінграновського «Сіроманець».
2. Знайдіть у мережі Інтернет або в спеціальній літературі інформацію про вовків, їхній спосіб життя, поведінку з людьми (за бажанням).

Тим часом Сіроманець тікав. Пахли здалеку кошари та ферми, пахли села, але він ухилився від тієї знади й нанюхував степ. Кілька разів він зупинявся, піднімав голову в небо й слухав, чи не летить вертоліт. Забіг аж до лиману. Лиман тієї зими не замерз. Вовк підійшов до води, лизнув її солонини й зрозумів, куди йому треба бігти: бігти в солоні степи, у солончаки, де хоч і немає лісів, але й мисливців не мусить бути. (...)

Сіроманець сховався на полігоні. Далеко в піщаних неродючих степах він надивався на полігон і наче знав — відчував, що тут йому буде спокій.

Фанерні танки, старі віджилі машини стояли в цій мертвій зоні, — ні деревини, ні куща, — сніги, та піски, та воронки від бомб.

Старші льотчики навчали молодих улучати в ціль із неба: над вовком розламувалося небо, і літаки починали своє навчання.

За кілька днів Сіроманець вивчив їхній графік, достоту залазив у якусь воронку, коли літаки були ще далеко, і там спокійно перечікував смертоносний тайфун з вогню та сталі. Потім приїздили льотчики, оглядали свою роботу; вовк одбігав від них подалі, не потрапляв на очі. Зате по ночах було тихо. Така тиха благодать наступала, якої, мабуть, не знав жоден вовк у світі. Ніякий Чепіжний не заходив сюди, не морочив голови гарячий гавкіт собак. Басували вітри по відкритій рівнині, галасали наввипередки, лопотіли білими сніговими полами, навивали малим молодим вітрам старі степові пісні.

З харчами, правда, було слабувати: миші-полівки, та й усе. Інколи який заєць забігав уночі в це біле привілля, не розібравши, куди він

забіг... Зайцями вовк не перебирав ніколи, а особливо в цю полігонну зиму.

Одного разу, коли літаків прилетіло особливо багато й вовка разом з його воронкою підкинуло в небо (він навіть подумав, що він уже не вовк, а птиця) та опустило в чорно-біле місиво, Сіроманець оглух. (...)

З тієї миті прильоту літаків він не чув своїми запечатаними вухами. Не чув і вибухів бомб. Згодом на полігоні настали, видно, канікули, літаки не з'являлися, і вовчі вуха наче відійшли. Він став навіть тихенько наспівувати собі під ніс і слухав хоч щось, принаймні свій голос.

Біда прийшла з неба. Повалили такі могутні сліпі сніги, що навіть і він, Сіроманець, злякався: він добре знав, чим ці сніги йому пахнуть. Удень і вночі він рився в снігах, орав їх лапами й зубами, але небо наче прорвало, і жодної миші, як на гріх!

Сіроманець охляв. Він часто провалювався в сніг з головою, годинами лежав, збираючись з останніми силами, щоб виповзти на поверхню й поповзом добиратися: куди — невідомо.

Нарешті однієї ночі підморозило. Сіроманець зрадив, але на лапи зіпнутися не міг, безсилі лапи вже не носили його. Він ліг на спину й покотився з горба покотом. У білому колесі землі й неба він викотився на дорогу, де слабо пахло конем і старою соломою. (...)

...Сіроманець уже не котився — його котив вітер. Уночі подув такий степовий надлиманський вітер, що захилилися навіть скирти. Вовка закотило в лісосмугу, він обійняв лапами якусь деревину, навіть учепився за неї зубами, але вітер відірвав його й від неї. Його котило на вогні невеликого висілка, і він нічого не міг удіяти: тільки-но ставав на свої вкрай знесилені лапи, як вітер здував його й робив своє...

Знайшли його льотчики. Уранці капітан Петро Лях біг на фіззарядку й за щось зачепився, упав. Витрусив сніг з-під майки, придивився — собака. Собак у їхньому молодому висілку ще не було. (...)

Льотчики чобітьми повідкидали з вовка сніг.

— Цуценятко — слава Богу! — сказав Петро. — Щось змахує на вовка. Андрійку!

Прибіг Андрійко Лях, став на коліна, придивився й прошепотів:

— Вовк... Тату, це вовк! Не канадський, не кордильєрський, а наш степовий, польовий вовк!

— Замерз, бідолаха... Чи, може, убили? Але хто? — звернувся Петро до товаришів. — Ніхто в нас ніколи не стріляв. (...)

Льотчики побігли на спортивний майданчик. Андрійко Лях схилився над Сіроманцем, відгорнув йому сніг від пащі — під пащею сніг трохи відтав. (...)

— Тату! Тату, а вовк живий!

Доки біг тато з товаришами, Андрійко потягнув вовка до гаражів:

— Тату, розпалюй плитку в гаражі, я його тягну. Він дихає, хоча й помирає.

— Не тягни! Покинь, бо може вкусити, — з порога крикнула Андрійкова мати.

— Не вкусить! Він непритомний! І, видно, голодний, диви, які ребра, тому й прийшов до нас при такому вітрі та при зимі.

Андрійко заволик Сіроманця в гараж, підстелив під нього стару куфайку. Петро Лях нагримав на сина:

— Не підходь до нього! Якщо вовк, то нехай буде вовк. Але ти мені до нього не підходь!

Андрійко підійшов і сказав:

— Тату, ти не знаєш вовків.

Петро Лях розпалив плитку, його товариші-льотчики миттю збили в кутку гаража вовкові клітку з дверцями, принесли м'яса та води.

Петро Лях сказав:

— Хай полежить до вечора, може, одійде.

— Прилетимо, а там побачимо...

— А що ми з ним будемо робити, якщо він оклигає? — запитав Андрійко. — Тату, хай живе в нас! Я ж то всіх вовків знаю тільки по картинках, а це ж справжній. І такий здоровенний!

— Побачимо! — сказав Андрійкові тато й з товаришами пішов до зелених машин.

Вовк підняв носа — пахло бензином і м'ясом. Нанюхав м'ясо, з'їв. Десь далеко на полігоні зірвалися бомби, вовк ледь-ледь їх почув з далеких степів. Потім він обнюхав куфайку, прислухався: за стіною хтось ходив. Андрійко й висілкові хлопчики попрутуляли замерзлі помідорні вуха до гаража. (...)

— Кажи, ти є?

— У-у-у, — тихо відповів вовк.

Андрійко скочив на ноги:

— Ви чули — він говорить! Він упізнав мене по голосу! (...)

Минули дні, і не раз можна було бачити Сіроманця в ярах за висілком: він сидів і терпляче чекав, доки Андрійко Лях покатається на лижах зі своїми однокласниками. Хлопчики гасали навколо Сіроманця, перекидалися, падали, сварилися, виходило часом не без бійки та сліз: тоді Сіроманець подавав голос, і вся ватага рушала за ним снігами у виселок додому.

Віднині Андрійко, Андрійкова мати та Сіроманець стали далеко виходити в степ і слухати в небі ревкіт реактивних літаків, ждати з аеродрому Андрійкового тата з товаришами. Вовк, зачувши «газони» ще за горами, мчав їм назустріч.

Петро Лях пригальмовував, Сіроманець усакакував у машину, щасливо повискував. Льотчики видовбали ломами в мерзлій землі Сіроманцеві яму під лісосмугою, укрили її соняшничинням, і він став там жити, аби не нюхати бензину в гаражі, їсти йому було що, та він тепер і сам добував дещо в полях, щоб не засиджуватися. (...)

— Коли?! — кричав блідий Петро Лях до своєї дружини.

— Після обіду... узяв лижі й пішов...

— Сам чи з вовком?

— З вовком...

Петро Лях вискочив у темінь. Вітер зі снігом збивав з ніг.

— А може, він до кого зайшов? — Петро Лях кинувся назустріч товаришам-льотчикам.

— Оббігали всі будинки — нема!

— Давайте ракетниці! Швидко! — крикнув Петро Лях, а сам, як птах проти бурі, заточуючись і провалюючись у темно-білі снігові вирви, подався до лісосмуги, до вовчого пристановиська.

Вітер розніс соняшничиння, яма завалена снігом, вовка не було.

— Ага-га-га! — у відчаї закричав Петро Лях у степ, але вітер задув його крик назад до рота.

Блідо-розмиті ракети повисли над висілком.

Кілька «газонів» рвонулися від висілка в сніговий здіблений океан, але й вони потонули в ньому, поглухли. Вовк тяг Андрійка за комір. Вітер підганяв їх на снігових белебнях, але як тільки вони скочувалися в яр і треба було знову підійматися вгору — отут Сіроманцеві доводилося похекати та попріти. Тоді вовк закидав Андрійка собі на спину, розсував грудьми свіжий сніг, лапи ставали на твердіше, і з такою швидкістю вони посувалися до висілка.

Вовк жалібно вив. Покидав Андрійка, сам відбігав, вив на всі боки, прислухався, повертався до Андрійка знову, знову закидав його на спину й ніс далі. Андрійко обнімав вовка руками й ногами, щоб не зсуватися, щоб вовкові було легше.

Льотчики з ракетницями та ліхтарями вийшли за лісосмугу, але що ти його побачиш чи почувеш у цьому шипінні, ревінні, стогнанні, летінні?

Вовк поклав Андрійка на сніг і почав рити в снігу яму. Вириг яму, зсунув туди Андрійка й сам ліг біля нього. Сніг і вітер засипали їх швидко, охоче. (...)

Раптом вовк насторожився: йому почулися постріли. В одну мить він вискочив з ями й завив. Так він ще не завивав ніколи. Усе своє життя він завивав з голоду або з горя. Тепер в його завиванні була надія та радість.

— Вовк! — крикнув Петро Лях. — Я чую вовка!

Андрійків тато скинув кожуха, щоб легше було бігти, поскидали із себе кожухи його товариші-льотчики, і всі вони кинулися на вовчий голос. Раз по

раз стріляючи з ракетниць, вони на мить зупинилися, щоб не збитися з вовчого завивання.

— Он він темніє! Он! — ледве перевів подих Андрійків тато.

Знесилений вовк ліг на спину, лизнув того снігу з вітром. Підбіг Андрійків тато, підбігли його товариші-льотчики й побачили Сіроманця. На його спині лежав Андрійко. Андрійкова мати плакала та розтирала снігом йому руки, щоки, вуха, ноги.

— Заїхали ми не так і далеко, — виправдовувався Андрійко. — А заметіль почалася ну в одну мить...

— А ти не бачив по небу, що заметіль починається? — Андрійковому татові потроху відлягало від серця. (...)

— Тату, а де вовк? — раптом запитав Андрійко та встав.

— Справді, де вовк? — перепитав Андрійків тато й вибіг у коридор. У коридорі вовка не було. Вибіг на вулицю — немає. Андрійків тато схопив ліхтаря та, як був роздягнений, так і побіг до лісосмуги.

Вовк лежав у себе вдома. Розгріб сніг і влігся на ньому під вітром, що свистів над ним на всі свої пальці...

Андрійків тато важко зайшов у кімнату... (...)

— Є, — сказав він. — У себе вдома. Приготуй, жінко, вечерю. Понесу йому щось повечеряти...

Дихнула весна з лиману. Теплий погляд весни зупинився найперше на снігах — й осіли сніги. Навпроти сонця вдень засокотіли з-під них золоті струмки. Вологими ночами Сіроманець покрадьки зачав виходити в степ і там непорушно сидіти. Щось бентежило його вовчу душу, кликало її на ноги.

«А ти думав як, Сіроманчику, це вже нам з тобою кінець? Ну, скажи, думав?» — не покидав його голос Сашка.

Сашко стояв під грушею та слухав, як шуміла ярами весняна вода. На городі лежав опівнічний туман. Попискували сонні горобці під дахом. Пахло далеким вітром, якого вчора звечора не було.

— Засумував чомусь наш Сашко, — тихо говорила в п'їтми мати, — і вчитися гірше почав, і все йому валиться з рук. Ти помітив?

— Може, переростає, — тихо відказав батько. — Та воно й весна... Може б, йому десь на літо путівку до моря... (...)

Сашко зайшов у коридор.

— Це ти, сину?

— Тату, а у вовка вікно є?

— Вікно? Яке вікно?

— У лісі, чи де він там живе... Бо йому ж то треба дивитися, щоб не вбили.

— Нема в нього вікна, синочку.

— А вовк у лапи замерзає?

— Ще й як.

— Тату, от коли б я та був вовком, я б теж замерзав?

Його обійняв теплий сон: пливли білі айсберги в океані повз хату під голою грушею далеко. Вовка не було. (...)

— Дядьку Василю! — гукнув Чепіжного від воріт Сашко. — А йдїть-но сюди, я вам щось покажу!

— Що там іще на мою голову? — Чепіжний поволї, насторожено підїшов до Сашка.

— Сьогодні наша районна, не бачили? Натє, прочитайте ось.

— «Цїєї зими, — почав читати Чепіжний, — у Н-ську льотну частину прийшов пірат польових просторів — здоровенний вовк-сіроманець. Прийшов добровільно. Сам. Пригнав його голод. Крилаті сини неба обїгріли, нагодували, і тепер цей степовий розбїйник мирно живе в частинї, возить дїтей на санях...»

— Оце так да... Але як же так, — розгубився Чепіжний, — щоб отак добровільно, сам? Сїроманець. Сїроманець здохне, а не прийде... Може, це його брат? Треба буде поїхати та подивитися.

— Якщо вас пустять, — сказав Сашко. — Частина ж то вїйськова.

— А вовк-то мїй! — скипїв Чепіжний. — Хто його перший зловив? Я? Я. І козу він з'їв чїю? Мою.

— А навїщо він тепер вам? Хай собі в них живе.

— А збитки за козу? Я своє дарувати «за так» не звик!

— Ви зловили його, — гостро сказав Сашко. — Але ж Сїроманець утік!

— А хїба я винен, що його хтось відпустив, — обурився Чепіжний. — Може, ти?

— Я, — відповів Сашко.

— Ну да... — засміявся Чепіжний. — Сіроманець перекусив би тебе, як сірника! Отак: тільки хресь! — Чепіжний навіть показав, як би перекусив його Сіроманець.

Після обіду, коли добре випогодилося, Чепіжний поїхав до Сіроманця. Не забув прихопити із собою й ту фотографію, де його перекакує Сіроманець: Сіроманця там було видно «на всі сто». (...)

Сашко забіг за Галею Грушецькою додому, і дорога до школи в цей день сміялася на сонці досхочу. Весело й тепло було шпакам. Шпаки підвели в небо від щастя заплющені очі й співали так, що аж ноги під ними тремтіли, і земля співала, як шпак. Над озером обнімалися шиями коні. Блакитними квітами розцвіли більші й менші калюжі. Ліс, так той наче поклав собі руку на серце й тихо благословляв журавлине крило над собою в осяянім небі, і мурахи з підтягнутим за зиму животом, і свою лісову стежину, що просихала в Сашка на очах. Сашко став роззуватися.

— Ти що? — спитала Галя Грушецька.

— Погасаю босяка, — і Сашко, нагнувши шию, побіг наввипередки зі своєю тінню. Коли Сашкова тінь налітала на клапті снігу — вона голубіла, налітала на попелясте торішне листя — темніла. Отак позмагавшись зі своєю темно-голубою тінню, Сашко підбіг до Галі Грушецької та захекано запитав її:

— А ти знаєш, ким я буду?

— Ким?

— А лісником!

Чепіжний повернувся додому на другий день. Заїхав мотоциклом на подвір'я й так і сидів на мотоциклі, не злазив. Побачивши господаря, Геракл одразу звалував від хати світ за очі — на город. Сидів Чепіжний довго, і грязюка на плащі стала підсихати навпроти сонця, узялася синюватим туманом, наче Чепіжний горів.

— То що, дядьку? — спитав Сашко. — Здрастуйте.

— Іди-но сюди.

Сашко підійшов.

Чепіжний витяг з-за пазухи кольорове фото:

— Дивися. Він?

На Сашка глянув Сіроманець. Біля нього стояв Андрійко Лях і льотчики.

— Він, дядьку, він. Сіроманець. А поправився як! Ще більший став. Ну то й що?

— Війна триватиме, — похмуро прокричав Чепіжний.

— Як триватиме? Не віддають?

— Утік і від них Сіроманець! На цьому тижні втік. Добре людьми сказано: «Скільки вовка не годуй...» А годували ж його там як, а як дивилися за ним! За малою дитиною так не дивляться — утік! (...)

— То що ж ви тепер думаєте робити?

— Почнеться другий тайм. Боротьба триватиме. Хто кого. (...)

«Утік! Утік! Тепер він прийде до мене неодмінно! Але ж тут Чепіжний зі своїм “другим таймом”, будь він неладен! — думав Сашко. — Треба порадитися з татом: як тато скаже, так і буде». Але Сіроманець не прийшов і місяць, і другий. На вулики в садах облетів і поприлипав вишневий цвіт, розцвіли нагородах маки, і літо стало обома ногами на свій поріг.

Сашко здавав екзамени. Уставав раненько, ішов купатися, приходив, сідав за підручники, потім одягав нові штани, білу сорочку, галстук, ішов до школи, здавав екзамен, ішов зі школи, й одного разу... Сашко не повірив своїм очам: на стежці перед ним стояв Сіроманець! Високий, широкогрудий, з великими димчастими незрячими очима.

— Здрастуй... — самими губами сказав йому Сашко. Сіроманець плакав. Великі срібні сльози котилися по його морді й падали на пісок під лапи.

Сашко обійняв його за шию, але в цю мить вовк відскочив від Сашка в ліщинник. Сашко оглянувся: стежкою від школи бігла Галя Грушецька. (...)

Сашко зважився:

— От коли б твоєму татові я привів сліпого вовка, він би його вилікував?

— Вовка?

— Так.

— Сліпого?

— Так.

— З казки?

— Ні. З оцього нашого лісу. Сіроманця. Сіроманцю, Сіроманцю, іди сюди, не бійся. Зі мною Галя Грушецька. Іди сюди, Сіроманчику...

Галя Грушецька як стояла, так і сіла: з ліщини вийшов Сіроманець.

— Галю, устань і не тремти! — наказав Сашко. — Це Сіроманець. Він мій друг. Він сліпий. Він давно вже осліп, ще до того, як ускочив до Чепіжного в яму. Сіроманця треба вилікувати, аби він прозрів. Тато твій зможе?

— Аби-то я знала... — швидко заговорила Галя Грушецька. — Узимку приводили до батька сліпого бичка...

— І що?

— Так і відвели...

— Тоді діло пропаще, — сказав Сашко. — Ти розумієш, аби Сіроманець був зрячим, то він би пішов у краї, де вовків люблять. А сліпим він не знає, куди йти, от він і вештається під рушницею Чепіжного й таких, як Чепіжний... Будемо щось думати.

Увесь вечір у верболозі біля озера Сашко з білого алюмінієвого дроту плів Сіроманцеві намордник. Галя Грушецька циганською голкою з дратвою до нашійника з їхнього теляти пришивала Сашків пасок для повідка.

— Може, я там забарюся, — тихо сказав Сашко, — ну, скільки я там можу пробути? Ну, від сили три дні, подивлюсь, як там що, мені аби його пристроїти, але, може, я там забарюся, то ти вже прийди до моїх батьків і розкажи все чисто, як є.

— Не заблудишся?

— Дорогу я знаю. З батьком не раз бував.

— А харчі на дорогу?

— Добре, що ти нагадала.

— Я тобі приготую.

— І мені, і вовкові. Тільки не вари манної каші, ми з вовком її не любимо, — засміявся Сашко. — Прив'яжеш харчі ось до цієї гілки, щоб собаки вночі не вкрали.

Удосвіта Сашко потихеньку вийшов з дому. На столі в його кімнатці біліла записка: «Тату і мамо, мене не буде кілька днів. З шафи я взяв 50 карбованців. Сашко».

Низький туман застелив город. З городу над картоплями стирчали самі лише мокрі макові голови. На леваді стало холодніше, а туман — вищим: якраз Сашкові по шию. Тепер над туманом мокрою маківкою пливла Сашкова голова. Біля озера Сашко зупинився. Було тихо, тільки з очерету очеретянки співали, не як люди. Головами вниз до води вони висіли близенько від Сашка на очеретинах, тим часом верба його скупала росю. «Нічого собі клумачок наклала, — подумав Сашко про Галю. — Наче на війну!» З блекоти вигулькнув Сіроманець, вискнув, підбіг до Сашка, поклав йому лапи на плечі.

— Доброго ранку, — сказав Сіроманцеві Сашко. — Що снилося? Нічого? Поснідаємо в дорозі, а тепер — бігом!

Вони бігли під жайворонками світанковим полем. Била роса по колінах. Над білою гречкою гундосив, видно, безхатній джміль. Сонця на землі не було, але вгорі, у небі, жайворонки були золотими.

— Будемо бігти, доки не впадемо, — говорив Сашко Сіроманцеві. — А як упадем, отоді вже будемо лежати. До Одеси лісу не буде. Яри та байраки. Мені одне: аби ти не забоявся трамваїв.

Бігли вони степовими дорогами. Коли ж попереду чи позаду них з'являлась якась машина чи трактор — ховатися було де: соняшники, пшениці, лісосмуги. Як їхало щось далеченько, то не ховалися й зовсім: мало що, хлопчик біжить із собакою, що ж тут такого? Буває, собаки й самі бігають по полях. Є такі собаки. А який це розумний буде бігати зранку дорогами з вовком? (...)

— Завертаймо в лісосмугу. Подамося горою. Яри та вибалки для нас закриті. Це тобі не зима...

Села пішли під черепицею, стіни з білого й жовтого ракушняка, але обминати їх було легше, сіл у цих степах небагато. Зате сонця більше. Навіть Сашкова тінь ховалася під Сашка від такої жаріні. Сіроманець висолопив язика й поклав собі на плече. (...)

Сашко дістав із клунка пляшку води, напився сам, дав напитися вовкові.

— Уперед, Сіроманчику! Поснідаємо ввечері! Отут нам якраз половина дороги. Польові стежки, цвіт гороху й гречки, літній вилинялий вицвіт неба, сірий цвіт каміння по кар'єрах, клунок на палиці на плечі. Одеси з морем не видно, сонце в хмари сідає. (...)

— Падаю з ніг, — сказав Сашко Сіроманцеві. — А тут ще гримить на нашу голову. Шукаймо якусь халабуду.

З-поза лісосмуги виїхала гарба із соломною чи сіном, Сашко й вовк лягли на землю.

— Бачиш — повна гарба. Виходить, десь недалеко скирта...

Вони пройшли за лісосмугу. Сашко не біг, ішов, ледь тягнув ноги, як назустріч затемніла скирта сіна.

— Спробуємо переночувати в ній. У разі чого — буди мене. Ти чуткіший. А ось і озерце біля неї. Треба буде скупатися. Не прийдемо ж в Одесу такими замураними.

Сашко вигарбав у скирті невелику печеру, дістав із клунка вечерю, розклав усе достоту: вовкові — м'ясо, собі — сир, цибулю, млинці.

— Побігли скупаємося, повечеряємо, бо завтра вранці в нас ще дорога. (...)

Сашко заснув. Сіроманець увісся біля нього й мав роботу: з поля не вгавали перепілки, у скирті не спалося мишам, з озера сплескувала риба. Перед досвітком вовк насторожився: здалеку почувся скрип коліс по нерівній дорозі й запахло кіньми. І те, і друге наближалось, і ось темна підвода, запряжена парою коней, випірнула з поля. До скирти, правда, не доїхала, а повернула до озера. Троє чоловіків скинули з воза човна, спустили на воду, один відплив на середину води, а другий пішов берегом — затягли сітку. Третій стримував коней, вони шарпалися з його рук, хропли: видно, зачули Сіроманця.

— Іване, ти сходи принеси їм сіна, — почулося з човна, — не понаїдаються ніяк!

Іван прив'язав коней до сухого стовбура, укопаного при березі, а сам пішов до скирти. Ішов він, як на зло, просто на Сашка та Сіроманця.

Сіроманець понюхав сонного Сашка, звівся на лапи й вийшов з-за скирти назустріч непроханому гостеві. І сів. Іван подумав на Сіроманця, що то пеньок, і хотів було його обійти. Але Сіроманець пересік йому дорогу й сам собі сказав: «Я — вовк!»

— Вовк!!! — крикнув Іван і кинувся тікати до коней.

Коні відірвалися, побігли. Сіроманець неквапливими стрибками, аби налякати, оббігав озеро. Той, що був на човні, перекинувся у воду, нічний товариш його із сіткою на березі покинув сітку й залопотів у поле.

Сашко прокинувся. Сіроманець уже дихав біля нього. Нічним полем від озера втікало троє.

— Тепер тікаймо й ми, — прошепотів Сашко.

Стрілка показувала «Одеса — 5 км».

Сонце стояло на п'ять пальців від горизонту. Шосе двигтіло від машин. Сашко зійшов у кювет, через лісосмугу зайшов у соняшники.

— Одеса, — сказав він Сіроманцеві. — Зараз ми тебе приберемо погородському. А реп'яхів! А соломи! Ну, хто в такому костюмі тебе вчив приїжджати в Одесу?

Сашко пообривав із Сіроманця реп'яхи, алюмінієвим гребінцем розчесав боки, шію, голову, одягнув намордник. Собі ж до коліна приклав галстук, розгладив, пов'язав.

— От ми з тобою й на людей стали схожі. Пішли. Тільки не біжи, не рвися, іди біля мене тихо та смирно. (...)

У самій Одесі Сіроманець занервував: на вулицях траплялися собаки й собачата, на таких, як і він, повідках, але, зачувши його, одні в паніці рвалися з рук господарів тікати, а другі ошкірювалися на нього,

бризкали слиною, кипіли очима, повними зненависті. Сіроманець сопив у намордник, по шкірі пробігали дрижаки. У таких випадках Сашко прискорював ходу або забігав у якийсь під'їзд, і там вони із Сіроманцем перечекували. (...)

— Куди батьки дивляться? Таке страховисько дитина водить!

Сашко зайшов у тихий двір лікарні. (...) Перше, що впало Сашкові в очі: густий бузок біля сарайчиків під червоною марсельською черепицею. Туди він і повів Сіроманця.

— Стій отут, Сіроманчику, і не ворухися. Я миттю все розізнаю.

Від лікарні до моря було недалеко, і дачники чи курортники спустили з повідків своїх собачок, аби вони погуляли саме в цьому місці біля лікарні, де в глибині синіло море. (...) І треба ж було цьому народу зачути вовка!

Сашко пройшов коридор першого поверху — ніде нікого. Піднявся на другий поверх: літня жінка в білому халаті натирала шваброю підлогу.

— Здрастуйте! — привітався Сашко. — Скажіть, будь ласка, а де у вас той лікар, що лікує очі? Я здалеку, і в мене мало часу. Але я хотів би з тим вашим лікарем поговорити.

— Приходьте після обіду, — відповіла жінка, не підводячи голови. — У нас — обід. Тридцять перша кімната.

На лікарнянім подвір'ї знявся собачий лемент і гвалт. З вікна Сашкові було видно дахи сарайчиків чи складів під червоною марсельською черепицею: на цю черепицю один за одним з криками й сльозами вилітали й падали фокстер'єри. Вони підстрибували у вікні, як м'ячі, і падали на черепицю.

— Що там за гвалт? — занепокоїлася прибиральниця.

Сіроманця обступило в бузку все собаконаселення району, він відступив до ракушнякової стіни паркану, далі вже було нікуди, а воно лізло, його було багато, тоді Сіроманець перекусив намордник і став хапати їх за загривки та викидати на черепицю. Сашка, йому здалося, дуже довго не було, позаду — стіна, тоді Сіроманець перескочив через стіну та щез.

Сашко кинувся в бузок, вискочив на вулицю, в один провулок, у другий провулок, покликав Сіроманця над глиняним урвищем понад морем — сів і заплакав. (...)

Сіроманець прийшов у Сашкове село, минув пошту, контору, зупинився перед хатою Шевчука. Постояв. Почекав, доки з хати вибіжить з рушницею Шевчук і смальне по Сіроманцеві. Той не вибігав. Скавуліла лише у дворі його собака. Сіроманець підійшов до хати Побігайла. Не вибіг і Побігайло. Усі були в полі, косили горох.

Найдовше стояв Сіроманець перед будинком Чепіжного, але й Чепіжного, на його превеликий жаль, не було на цей раз удома: косив горох.

На цей раз Чепіжний укохкав би Сіроманця, який прийшов помирати сам...

Сашко зліз з одеського автобуса й полем побіг до лісу. У лісі Сашко ходив до вечора, кликав Сіроманця в глинищах... Сіроманця не було.

Увечері, пізно ввечері Чепіжний поїхав на Київ: повіз Вовкодавиху з її дітьми на базар.

Сашко й Галя Грушецька бачили, як буксував його мотоцикл під горою...

Сірий степ з вовнистими хмарами лежав у Сіроманця перед лапами.

«Ого-го!» — сказав собі вовк і почав ловити в траві коників. Ловитися коникам не хотілося, і вони стрибали від зубів Сіроманця через Гіндукуш на Гімалаї... Тоді Сіроманець ліг на спину, підняв лапи, і на його лапи западав дощ, за дощем — сніг, аж до тих пір, коли на кожній його лапі не звили собі гніздечка сорокопуди¹... Бігла біла вода, відцвітав пізній глід, пищали сорокопуденята, і синє небо переходило в небеса.

З води сходило сіре сонце, на ньому скидалася риба, і Сашко обнімав Сіроманця за шию:

— А ти думав, вовчику, як? Ти думав, що це нам уже й кінець з тобою?..

1. Прочитайте речення.

Сашко забіг за Галею Грушецькою додому, і дорога до школи в цей день сміялася на сонці досхочу.

У ньому використано

А епітет

Б гіперболу

В порівняння

Г персоніфікацію

¹ *Сорокопуд* — невеликий хижий птах із загнутим дзьобом і кігтями.

2. Піратом польових просторів у повісті названо

- А Сашка
- Б Василя Чепіжного
- В Петра Ляха
- Г Сіроманця

3. Установіть відповідність.

Герой (героїня) твору	Учинок
1 Сашко	А рятує в снігу Сіроманця
2 Галя Грушецька	Б тримає на спині в снігах Андрійка
3 Василь Чепіжний	В збирає харчі в дорогу для друга й Сіроманця
4 Петро Лях	Г позбувається купленої собаки
	Д намагається вилікувати Сіроманця

4. Чим повість відрізняється від оповідання? Яку повість ви читали на уроках української літератури в 5 класі?
5. Як Сіроманець поневірявся на чужині в снігах? Що ви відчували, читаючи цей фрагмент повісті?
6. Як військові поставилися до Сіроманця? Чим Андрійко схожий на Сашка?
7. Як ви вважаєте, які Сашкові риси вдачі сподобалися Галі Грушецькій? Якою ви побачили Галю?
8. Чим близький вам Сашко? Яких його вчинків ви не схвалюєте?
9. Завершіть прислів'я: «Скільки вовка не годуй...» Хто частину цього прислів'я промовляє в повісті? Чи можна так сказати про Сіроманця?
10. Чого навчає читачів повість М. Вінграновського «Сіроманець»?

11. Охарактеризуйте Сашка й Василя Чепіжного за поданим планом.
 - а) ім'я героя, вік, фах;
 - б) портрет;
 - в) вчинки персонажа;
 - г) мова літературного героя;
 - ґ) моє ставлення до нього.
12. Який фрагмент другої частини повісті найромантичніший? Чому ви так вважаєте? Перекажіть цей уривок.

1. Напишіть власне закінчення повісті «Сіроманець» (до 1 с.).
2. Знайдіть прислів'я та приказки про вовка, випишіть їх у зошит. Які з них близькі до вчинків і характеру Сіроманця, а які — ні?

СЛОВНИК ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИХ ТЕРМІНІВ

Акріві́рш — віршований твір, у якому початкові літери кожного рядка утворюють якесь слово або фразу.

Гіпе́рбола — художній прийом, який полягає в перебільшенні рис людини, предмета чи явища з метою надання зображуваному виняткової виразності, наприклад: *Щира праця гори верне* (Нар. тв.).

Дра́ма — рід літератури, що розкриває життя через дії та розмови дійових осіб на сцені (у театрі).

Драма́тичний твір — твір, призначений для постановки на сцені.

Епіте́т — художнє означення, наприклад: *золоті руки, світла душа, пишний сад*. Якщо епітет часто вживається з конкретним іменником, то його називають **постійним**, таких епітетів найбільше у фольклорі, наприклад: *ясний сокіл, буйний вітер, широкий шлях, сизий орел, червона калина*.

Епі́чний твір — розповідний твір, за основу якого взято події. Життя в епічному творі змальовано у формі авторської розповіді про людей та їхні вчинки.

Же́сти — рухи тіла чи рук, які супроводжують людську мову або замінюють її.

Зага́дки — короткі й дотепні описи людей, тварин, предметів, подій, явищ, які треба розпізнати й відгадати.

Ка́зка — народне оповідання про вигадані події, що сприймаються як реальні. Вигадка в ній пов'язується з життям людини, з її мріями про кращу долю.

Леге́нда — розповідь казкового чи фантастичного характеру про незвичайну подію або життя й діяльність якоїсь особи.

Ліри́чні твори — віршовані твори, у яких не розгортаються події, а виражаються думки, почуття, переживання людини в певних обставинах, під впливом певних подій.

Літературна казка — авторський художній твір у прозовій чи віршованій формі, заснований на фольклорних джерелах, може бути й цілком оригінальний. Це твір переважно фантастичний, у ньому зображуються неймовірні пригоди вигаданих або традиційних казкових героїв.

Літопис — найдавніший вид літератури, що становить розташовані в часовій послідовності коротенькі замітки й докладні оповідання про історичні події.

Метафора — слово чи словосполучення, яке розкриває ознаки та властивості одного явища чи предмета через перенесення на них ознак іншого явища чи предмета, наприклад: *засипаний піском часу, оповитий серпанком загадковості*.

Мистецтво — творче відображення дійсності за допомогою художніх образів.

Міф — розповідь, що передає уявлення наших далеких предків про створення світу, його будову, про богів і демонів, різних фантастичних істот.

Мова автора — розповідь у літературних творах, що ведеться від імені оповідача.

Мова персонажів (або дійових осіб) — репліки дійових осіб.

Народний переказ — усне оповідання про визначні історичні події та їхніх героїв.

Оповідання — невеликий прозовий твір про якусь подію з життя одного чи кількох героїв протягом короткого проміжку часу.

Персоніфікація — образний вислів, у якому ознаки людини переносяться на неживий предмет чи явище; олюднення, наприклад: *танцюють сніжинки, камінь спить*.

Повість — великий розповідний прозовий твір, у якому широко змальовано життя одного або кількох героїв протягом тривалого або важливого за подіями проміжку часу.

Порівняння — художній вислів, у якому один предмет чи явище зіставляється з іншим, чимось подібним до нього, наприклад: *Росте хлоп'я, мов кущ калини* (Б.-І. Антонич).

Портрет — змалювання зовнішнього вигляду літературного героя.

Портрётна деталь — зображення лише однієї, але прикметної, дуже яскравої риси зовнішності літературного героя.

Пріказка — образний вислів, що влучно характеризує людину, але, на відміну від прислів'я, висловлює думку неповно.

Прислів'я — довершений за змістом вислів про риси та вчинки людей з повчальним характером.

Ремарки — коротка інформація в драматичних творах про декорації, пору року, зовнішність дійових осіб, їхні інтонації, жести й рухи.

Ріма — співзвучність закінчень слів у віршованих рядках, яка охоплює останній наголошений голосний та наступні за ним звуки.

Ритм — повторення певних одиниць через рівні проміжки часу.

Строфа — віршовані рядки, з'єднані між собою римами й інтонацією, що повторюються.

Тропи — слова або вислови, що вживаються в переносному, образному значенні. До тропів (або засобів образної мови) належать *гіпербола, порівняння, метафора, епітет, персоніфікація*.

ВІДГАДКИ НА ЗАГАДКИ

1. Земля. 2. Роса. 3. Дні, тижні, місяці й рік. 4. Сонце. 5. Веселка. 6. Сіль. 7. Вітер. 8. Сніг. 9. Мокре. 10. Сонце. 11. Будяк. 12. Кабачки. 13. Береза. 14. Цибуля. 15. Морква. 16. Мак. 17. Капуста. 18. Дерево. 19. Кукурудза. 20. Хміль. 21. Кіт. 22. На мокре. 23. Риба. 24. Гуска. 25. Ні, бо не вміє розмовляти. 26. Черепаха або равлик. 27. Їжак. 28. Жаба. 29. Від колін. 30. Метелик. 31. Пальці. 32. Годинник. 33. Замок. 34. Очі. 35. Голка. 36. Книжка. 37. Ковбаса. 38. Рот із зубами. 39. Я. 40. Буква «є».

ЗМІСТ

ВСТУП

Слово в житті людини. Образне слово — першоелемент літератури	4
---	---

СВІТ ФАНТАЗІЇ ТА МУДРОСТІ

Міфи і легенди давніх українців	7
ТЛ Легенда	7
ТЛ Міф	8
Про Зоряний Віз	8
Чому пес живе коло людини	9
Дажбог	10
Берегиня	12
Неопалима купина	12
Як виникли Карпати	14
Чому в морі є перли і мушлі	17
Народні перекази	19
ТЛ Народний переказ	19
Прийом у запорожці	19
Народні казки	21
ТЛ Народна казка	21
Яйце-райце	22
ТЛ Гіпербола	32
Мудра дівчина	33
ТЛ Тема	37
Летючий корабель	39
Літературні казки	48
ТЛ Літературна казка	48
Іван Франко	49
Фарбований Лис	50
ТЛ Мова автора та персонажів	57

Василь Королів-Старий	59
Хуха-Моховинка	60
ТЛ Портрет	70
Василь Симоненко	73
Цар Плаксій та Лоскотон	74
ТЛ Віршована мова	78
Порівняння. Епітет	79
Галина Малик	82
Незвичайні пригоди Алі в країні	
Недоладії (<i>Скорочено</i>)	82
ТЛ Повість	110
З народної мудрості	113
Загадки	113
Українські народні казки	115
ТЛ Загадки	113
ТЛ Метафора	117
Прислів'я та приказки	118
ТЛ Прислів'я та приказка	119
Леонід Глібов	124
«Химерний, маленький...»	124
ТЛ Акрівірш	125
Хто розмовляє?	125
Що за птиця?	126
Хто сестра і брат?	126
Хто вона?	126
ІСТОРИЧНЕ МИНУЛЕ НАШОГО НАРОДУ	
Літописні оповіді	128
ТЛ Літопис	129
Повість минулих літ (<i>Уривки</i>)	130
Олександр Олесь	137
Заспів	137
Ярослав Мудрий (<i>Скорочено</i>)	140
Микита Кожум'яка	143
ТЛ Драматичний твір, його будова	156

Зірка Мензатюк	159
Таємниця козацької шаблі (<i>Скорочено</i>)	159
ТЛ Епічний твір	185

РІДНА УКРАЇНА. СВІТ ПРИРОДИ

Тарас Шевченко	187
<i>С. Васильченко. У бур'янах (Скорочено)</i>	187
ТЛ Ліричний твір	195
«За сонцем хмаронька пливе...»	195
ТЛ Засоби образної мови	196
«Садок вишневий коло хати...»	197
Павло Тичина	199
Не бував ти у наших краях!	199
Гаї шумлять	200
«Блакить мою душу обвіяла...»	201
ТЛ Ліричний герой	201
Євген Гуцало	203
Лось	203
ТЛ Оповідання	210
Максим Рильський	212
Дощ	213
«Осінь-маляр із палітрою пишною...»	213
Григір Тютюнник	215
Дивак (<i>Скорочено</i>)	215
Микола Вінграновський	223
Сіроманець (<i>Скорочено</i>)	223
Словник літературознавчих термінів	250
Відгадки на загадки	252

Навчальне видання

Авраменко Олександр Миколайович

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

5 клас

Підручник для закладів
загальної середньої освіти

Видання друге, доопрацьоване відповідно до чинної навчальної програми

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Видано за кошти державного бюджету. Продаж заборонено

У підручнику використано матеріали з інтернет-видань.

В оформленні підручника використано малюнки художників
Ю. Ясінської, Н. Андрейченко, Ю. Мітченко, А. Гілевич

Редактор *Н. Забаштанська*
Художній редактор *Т. Канарська*
Технічний редактор *Л. Ткаченко*
Комп'ютерна верстка *С. Грушної*
Коректори *С. Бабич, І. Барвінок*

Підписано до друку 20.04.2018 р. Формат 70×100/16.
Папір офс. № 1. Гарнітура PeterburgC.
Друк офс. Ум. др. арк. 20,736. Обл.-вид. арк. 18,285. Ум. фарбо-відб. 82,944
Наклад 385 710 прим.
Зам. №

Видавництво «Грамота», вул. Паньківська, 25, оф. 13, м. Київ, 01033
Електронна адреса: info@gramota.kiev.ua
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру України
суб'єктів видавничої справи ДК № 341 від 21.02.2001 р.

Віддруковано з готових діапозитивів видавництва «Грамота»
у друкарні ТОВ «КОНВІ ПРИНТ».
03680, м. Київ, вул. Єжена Потье, 12.
Свідоцтво ДК № 6115 від 29.03.2018 р.